

Il temps dellas partidas ella Ligia grischa (1600-1639) : cun ina survista dils eveniments ord il temps della reforma e cunterreforma

Autor(en): **Pfister, Alexander**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **46 (1932)**

PDF erstellt am: **27.09.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-202965>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il temps dellas partidas ella Ligia grischa <1600–1639>

cun ina survista dils eveniments ord il temps
della reforma e cunterreforma

da Dr. Alexander Pfister, Basilea.

SECUNDA PART.

L'alianza cul Valeis 1600.

A Sion ed a Leuk haveva la reforma anflau biars adherents, e Bern ed il retg de Frontscha giavischavan ded unir quels ed il Valeis cullas Ligias reticas encunter Milaun. Gia 1597 stavan las Ligias en tractativas cun ils Valisans. Ils cantuns catolics ed il nunci Giovanni della Torre han udiu de quellas relaziuns ed han empruau ded impedir ina alianza. Il nunci temeiva, che sut l'influenza d'ina tala uniu vegni la part catolica a pitir en quels loghens ed ils uestgius de Cuera e Sion vegnir secularisai¹. Ils V cantuns han rugau il cauderschader Gion de Sax a Trun e las visch-nauncas catolicas d'impedir l'alianza, ed era mistral Imhof ad Uri ed il mistral regent Martin de Florin ella Cadi ein vegni animai de gidar en quella caussa. Gion de Sax fuva sco pensionari franzos e muort risguards per las treis Ligias sezzas sforzaus de cuescher; mistral Sacco en Mesauc fuva bein pli activs encunter l'alianza; tut quei ha giu pauc effect. Ils cumins dellas Ligias han votau per in'uniun cul Valeis, ed ils artechels ein vegni discussionai culs Valisans a Cuera. Il nunci ei buca secuntentaus de quei ed ha rugau

¹ Brevs dil nunci dils 7 de zercladur 1598 e dils 21 de schaner 1600. Sacco va a s. Pieder la fin de zercladur 1599 e dat rapport al nunci sur las tractativas cul Valeis.

la dieta catolica a Lucern, de tarmetter in deputau el Valeis ed avertir avon il prighel; el teneva ils Grischuns per ini-mitgs prigulus della baselgia catolica. Era a Baden han ils Confederai stuiu tractar la caussa, ed els han empruau de pacificar las parts. Ils 5 d'uost 1600 ein ils deputai dellas Ligias cavalcai el Valeis: Gion de Sax de Trun sco cauder-schader, Gion Guglielm Schmid de Grüneck, Gion Planta de Razen, Anton de Sonvic ord Mesauc, Conrad Jecklin, Hercules de Salis, Gion Batt. Tscharner, Gion Guler ed auters cun ina gronda suite. A Sion ei vegniu fatg gronda fiasta; enstagl dell'aua curreva il vin gl'entir di ord il tgiern fontauna. Las duas parts han empermess d'en cass de bas-segns vegnir in' a l' autra en agid cun 3000 umens e mai far ina pasch separada. — Era cun Bern han las Ligias sil-suenter serrau in' alianza e quei puspei encunter igl operar dil nunci². De pli gronda muntada fuva l' alianza cun las pussonzas digl extern.

L' alianza culla Frontscha 1602.

L' alianza dellas Ligias reticas cun Heinrich ils III (1582) era spirada otg onns suenter la mort dil retg (1597), e Heinrich ils IV temeua all' entschatta las expensas d' ina renova-ziun. Tuttina vuleva el saver, tgei el hagi de spetgar dalla Svizzeria e Rezia e leutier rugalar ses deivets. Dals 68 mil-liuns deivets externs debitava el 36 milliuns ella Svizzeria ed ella Rezia. Ils retgs de Frontscha havevan pli baul simpla-mein fatg bancrut e mintgamai annullau ils deivets dil pre-decessur; per exempel Carli ils IX haveva buca renconuschiu miez ils deivets de siu bab e reduciu ils tscheins da 16 % sin 5 %. Era Filipp de Spagna haveva annullau tut ils dei-vets de siu bab Carli ils V. Ins fidava pia pauc, e gia 1589 mavan Grischuns cun juvelas etc., per exempel cun in diamant de 100 000 talers valeta, ch' il retg haveva dau enstagl de da-

² Pareglia **Grüter, Sebastian**. Der Anteil der katholischen und prote-stantischen Orte der Eidgenossen an den religiösen Kämpfen im Wallis während der Jahre 1600—1613. La part reformada ei suenter vegnida supprimida el Valeis ed ha 1603 adumbatten dumandau agid.

ners, ell'Italia a vender. Méry de Vic, igl ambassadur dil retg, ei igl uost 1601 vegnius a Baden e declarau, ch'el seigi pronts de pagar, gie prompts de sponder il saun per ils Confederai, ed igl october ei Vic arrivaus a Cuera, nua Hartmann de Hartmannis, sco menader dil regiment grischun en survetsch franzos, ha susteniu el cun gronda premura. Vic vuleva en num dil retg in'alianza ed il dretg de passar cun truppas tras la tiara e quei era cun las truppas dils alliai della Frontscha, p. e. de Veniescha. A tuts auters potentats, sco al retg de Spagna, dueva il pass esser claus. Il bursèr haveva preparau 1 200 000 talers per la Svizzeria e las Ligias, per vegnir tier siu intent³.

Il guvernatur Fuentes a Milaun ha ordinau ad Alfons Casati de combatter quella alianza e proponer ina tala culla Spagna. En quei senn ha Casati tractau cun Gallus de Mont, Sacco, Sonvico ed auters e dau de capir, che Fuentes vegni a remunerar lur survetschs. Ottavio Virone ei il december 1600 marschus el Valeis, ed il canonic Giulio della Torre sez ei ius a Sion ed empruau d'unir ils Valisans cun Milaun; mo ils Confederai han impediù il success. Casati ha declarau als cantuns catolics, ch'il retg Heinrich ils IV seigi lur inimitg il pli prigulus e vegli ruinar els. El ha schizun offeriu, de dar a mintga electur dils V cantuns in taler ed ina buna magliada, per impedir l'alianza. Ella dieta grischuna ha Gallus de Mont en intelgientscha cun Milaun combattiu l'alianza e surtut la condizun, ch'era ils amitgs de Frontscha (Veniescha) deigien haver pass e repass⁴. Vic haveva consigna de mai desister de quella condizun, pertgei Heinrich ils IV haveva ella pasch de Lyon de 1601 desistiu de siu possess ell'Italia, e Veniescha haveva lu reproschau, ch'el banduni ses vegls amitgs ell'Italia. El haveva respondiù: tras las treis

³ Rott, E. Henri IV, Les Suisses et la haute Italie. Quellen zur Schweizergeschichte V.

Brevs de Casati dils 10 de november e 12 d'october 1600. Archiv federal. Mailand, Casati 1595—1623.

⁴ Archiv federal, Bern. Mailand, Casati 1595—1623, brev dils 30 de november 1601.

Ligias ei la via tier vus a mi adina aviarta. Ussa sedumandava ei: ei quei aschi segir, ni tschancunan las Ligias la via e sforzan il retg de Frontscha de bandunar la politica ell' Italia e surschar ses amitgs, surtut Veniescha, alla vendetga della Spagna e dil guvernatur Fuentes a Milaun? Vic ei gleiti sesentius segirs dil success ed ha scret a Paris: nus havein 200 franzos encunter in spagnol. Casati e canonic Giulio della Torre declaran pertut als catolics: il papa vesessi nuidis la renovaziun dell' alianza cun Heinrich ils IV. Els repartan daners e cadeinas d' aur e dattan perfin vid ils protestants e partisans franzos, e surdequei presentan ei adina novs projects dell' alianza culla Spagna, per cun agid de Gallus de Mont, Gion Batt. Prevosto, numnaus Zambra, Sonvico e Horatius Molina saver snegar sin biala moda al retg de Frontscha il pass e repass tras la Rezia.

L'entschatta de schaner 1602 sesan ils deputai della dieta a Cuera per la decisiun. Ils capomenaders sco Hartmannis han buna speranza. Malgrad la gronda nevada comparan ord tuttas valladas roschas ded umens ella capitala, prendan albiert ellas ustrias dil marcau e beiban e maglian sin quen dil retg de Frontscha. A casa han ei gie nuot de far, di Vic. Gl' ambassadur fa prescha de tarmetter els ord il marcau; el roga il bursèr de spedir da Turitg enneu ils daners de pensiuns ed expensas a Cuera; pertgei el spera, che la dieta vegni en in' jamna alla fin cul contract e mundi lu era a casa. Ils umens a Cuera vulan nuota capir siu pansar; el sto haver ina immensa pazienza. Divers menaders sentan quei e consoleschan el: en tiaras democraticas mondien las fatschentas adina fetg plaun. Las expensas van sin 200 talers a di. Dat el ina pensiun ad in vegl amitg de Frontscha, sche vesa el vegnir a suspirond novs amitgs, e mintgin vul haver pli bia muntada politica, che siu compatriot e combatta quel cun scuidonza ed engurdientscha. Il pli enguord ei Guler; el ha 200 livras ad onn e vul aunc 100 vitier, e survegnend quei buc, va el tier la Spagna. Era il niev uestg Gion Flugi e gl' avat Giacun Bundi de Mustér ha Vic envidau a meisa cun auters dil clerus, ed els empermettan tut quei, che schai en lur forzas ed en lur influenza, surtut era

lur oraziuns e retscheivan bialas recompensas. Vic remarca sur nies pievel: jeu seturpegel quasi de ver, tgei pussonza ch' il daner ha tier in pievel, che segloriescha de sia gronda e veglia libertad. L'alianza ei vegnida acceptada, ed ils umens han aunc prestau la bravura de persecutar il canonic Giulio della Torre tier gl' uestg e smanatschau de better el da fenestra ora⁵. Dal contract fuva Vic pauc cuntents. Gallus de Mont e ses partisans havevan ella dieta rabitschau tier il conclus, de dar il pass al retg Heinrich ils IV, mo buca a ses amitgs (Veniescha); da l' altra vart fuva la secunda pretensiun de Gallus vegnida refusada, quei ei de reservar il pass era per la truppa de Milaun-Spagna.

Sut maun han ils spagnols preparau la vendetga. Instigai da Zambra, han ils umens de Giadina bloccau Gion Planta ed ils de Portenza il colonel Hartmannis en lur casas. Auters cumins pretendevan, ch' ils deputai hagien buca votau sco ei fuvien instrui, e las roschas purilas ein arrivadas a Cuera l' entschatta de matg 1602, han teniu dertgira e castigiou divers deputai⁶.

L'alianza dueva vegnir festivada a Paris cun tut ils deputai svizzers ensemen, e colonel Hartmann de Hartmannis ei vegnius deputaus cun dus «spagnols» Antoni de Sonvic ed il bandirel Gion Batt. Tscharner. Cun parents ed enconuschents, che vulevan mirar Paris, ina gronda societad, vestgi en vali ner e cadeinas d' aur entuorn culiez, arrivan ils deputai avon las portas de Paris. Il retg, accumpignaus dalla guardia en colurs de mintga cantun svizzer, dat il maun dretg a mintgin e tschenta cordialmein il maun seniester sil schuvi dil deputau. Suenter ina biala cavalcada el marcau, anflan tuts stupent albiert, survegnan hypocras alv e tgie-tschen, schambun de Milaun, e piziultas e dultschems. Il di

⁵ Aff. estrangères Grisons 2. Coire, le 8 e le 10 de janvier 1602. Ardüser di, 2000 umens seigien stai a Cuera, ed el remarca tut cuntents: ferton che auters subdits pagan dazis e taglias a lur precis, survegnan ils Grischuns gronds capitals ord lur maun.

⁶ Nunziatur des Giov. della Torre, vol. VIII. ils 7 de matg e 5 de zercladur. Casati, Mailand, Brev d' Accenso a Fuentes, ils 24 de matg 1602.

suondont vegnan ei retscharts dal retg e la regina, ed il tierz di van els a Saint Germain a visitar il prenci, in affon d' in onn, gentan leu ed admiran il palaz e cavalcheschan da mesanotg tras Paris en lur quartier. Ils dis suondonts vegn danovamein marcadau per pli biars daners, e las Ligias reticas vulan ussa aunc reservar il dretg de pass per Milaun; il retg deigi empermetter de buca far marschar ils Grischuns encunter ils hugenots. — La dumengia suonda igl engirament solem ella catedrala. Ils Grischuns engiran suenter igl avat de S. Gagl, Antoni de Sonvic sco empren per la Ligia grischa. Naturalmein dat ei regals dil retg, bialas cadeinas d' aur ella valeta de 900—1200 livras ⁷.

Las consequenzas dell' alianza ein prest semussadas. Il canonic Giulio della Torre ei il schaner vegnius ensemen cun quater partisans sils confins dellas Ligias. Quels han vuliu saver, sche Milaun vegli haver resalvau il dretg de pass e repass, e Giulio ha empermess ad els gronda remuneraziun, sch' els sappien segirar il pass a Milaun. A Cuera serimnan gia ils purs e tschatschers politics, ed ina dertgira nauscha de 96 derschaders sclauda ils auturs dil contract cun la Frontscha ord ils uffecis; era ils officials en Valtlina vegnan clamai avon il congress pign. En Valtlina lavura medemamein ina dertgira nauscha. Ils subdits han suenter gl' exempel de lur signurs purtau lur daners e custeivladads en segirezia ord la tiara. Guglielm de Mont, il fegl de Galus, podestat de Trahona, vegn castigiaus per 2500 scudis per haver struclau ils subdits. A Cuera lavuran ils predicans alla testa, e gliud sco Tscharner ein, tenor Giulio, per ira anavos tier la baselgia catolica. Viers miez mars vegn Gion Batt. Sacco sco deputau de Fuentes a Cuera e vul saver, sche il contract cun la Frontscha resalvi il dretg de pass

⁷ Admirond las fermas totonas e las fatschas brinas duront la viseta tiel retg, ha in franzos scret ils versichels:

Voyant passer ces gens étranges
 Au teint vermeil et aux gros culs,
 Je pensois voir maints dieux Bacchus,
 Qui vient de faire vendanges. —

e siari la via viers Milaun allas armadas franzosas. Ils treis caus surlaian la risposta als cumins⁸.

L'alianza cun Veniescha 1603.

La republica de Veniescha stueva haver pass e repass per sia schuldada, che vegneva ord la Svizzeria ed ord la Germania e surveva alla republica, e leutier vuleva ella ina via tier il retg de Frontscha. Il senat de Veniescha ha per quei tarmess il secretari Gion Battista Padavino ellas Ligias, per tractar e serrar in'alianza cun quellas. A Cuera ei Padavino ils davos dis de zercladur 1603 vegnius retscharts cun viv applaus. Gion ed Hercules de Salis han dau ad el bien cussegl sur las condiziuns, che havessien aspects de vegnir acceptadas dals cumins, e G. B. Tscharner, il prefect dil marc au de Cuera e caupresident della Ligia della casa de Diu, ha offeriu tut ses buns survetschs, per effectuar l'alianza cun Veniescha. Paucs dis pli tard ein lu casualmein ils predicants serimnai a Cuera tier lur sinoda, e Padavino ha fatg diever de quella buna caschun e schau sgolar enqual bien zechin e biala ducata «sin aventuras», sperond ch'ellas festchien effect. El ha en cuort saviu constatar, ch'ellas festchien admirabels survetschs e quei tonpli, che Padavino schava capir, che Veniescha vegni a preservar ils protestants a Veniescha dallas persecuziuns entras la baselgia catolica. Ils aspects per l'alianza parevan propi buns, essend ch'era Gion de Florin, igl interpret della Frontscha, fageva biala tschera e dava buns cussegls. Ussa dueva ei vegnir tier ina decisiun, e las partidas han per quei luvrau cun tuts rampins; ils predicants han duvrau la scantschala per Veniescha, e Fuentes ha dus dis avon l'avertura della dieta dau part a Zambra, ch'el vegni a serrar ils confins⁹. Ella Ligia grischa sperava Fuentes sin la pluralidad per Milaun. Ella

⁸ Archiv federal, Bern. Brevs de Giulio della Torre dils 29 de scharner, 19 de fevrer, 1. e 12 de mars e 23 d'avrel 1603.

⁹ Archiv federal Bern, Brevs de Giulio della Torre dils 9 e 27 de fenadur 1603; Dispacchi di Gio. Batt. Padavino, Brevs dils 5 de fenadur e 9 d'uost 1603.

Ligia della casa de Diu vuleva el vegnir tier siu intent entras la reforma della constituziun. Tras quella dueva igl uestg haver otg deputai el congress e cheutras dominar quel. A dretg temps ei igl ambassadur franzos daus denter en ed ha leventau entgins cumins encunter il project. Igl uestg Gion Flugi era seretratgs ell' Engiadina. Quella yallada e la Bergaglia havevan il grond gudogn tras il transit de rauba, e l' Engiadina per sesezza vendeva grondas quantitats de caschiel a Milaun e vuleva perquei buca stridar Fuentes. Alla testa dils Engiadines stava surtut Gion de Salis, ed ils berniers e veturins de Bergaglia sura havevan ella persuna de Gion Battesta Prevost, numnaus il Zambra, de Vicosoprano in rabiau e brutal menader ed in premurau survient dil comt de Fuentes. Semiglions interess havevan era ils cumins sper la via dil Spligia. Leu operava la pli impurtanta personaliad ella Ligia grischa en quels dis, il vicari Antoni Sonvic (cun siu frar Pieder). Els stavan en stretgas relaziuns cun Fuentes, ed en Mesauc haveva quel tarmess il spiritual Antoni Toscan, che studegiava lu a Milaun, per era leu combatter l'alianza cun Veniescha. Ella Cadi era igl avat Giacun Bundi de gronda influenza. El era pli baulstaus sco pelegrin en tiara sontga ed haveva gudio la hospitaliad a Veniescha; mo ina alianza compareva ad el sco in agid alla reforma, e surdequei fuva el ligiaus cun la Frontscha tras pensiuns e tras ils Florins, che menavan en quels dis empau la barca en Surselva.

Malgrad tut quellas resistenzas ord diversas parts dellas Ligias sperava Padavino sin in bien success; pertgei las X dertgiras stavan ferm da sia vart, ed ils predicants eran daventai ina gronda forza politica. Sut talas apparenzas ei la dieta serimnada a Cuera ils emprems dis de fenadur 1603. Padavino secusse gliava aunc adina cun Hercules de Salis, e quel temeva grondamein l'opposiziun, che Fuentes vegni a preparar, gie el scheva, che la Ligia grischa, nua entgins menaders seigien fetg bein pagai dalla Spagna, savessi tgunschamein s'unir cun ils cumins opposents dellas autras Ligias ed impedir l'alianza cun la forza ni cun las vuschs. Aschia refereva Salis alla liunga ed alla lada sur ils aspects, che l'alli-

anza hagi ellas Ligias. Denton arrivan ils deputai plaun e plaun ella capitala e sepresentan alla meisa de Padavino en sia ustria, per ferdar l'aura e far amicizia empau fritgeivla. La pli part de quels deputai eran purs senza experienzas pli profundas, essend els vegni alzai dal pievel ellas burasclas de 1602 sco «novs profets per il beinstar della patria». Ils 10 de fenadur ein 12 de quels deputai sepresentai tier Padavino ed han accumpignau el en casa dil marcau ella sala de radunonza. Leu ha Padavino suenter usit dau tut laud als umens dellas Ligias e proponiu in'alianza. Tscharner, che presidiava sco caupresident la dieta, ha dumandau tuts' deputai per lur pareri, e la discussiun ha demussau, ch'ins vegli s'alliar, denton far bravamein fier a ponderar tut pli madiramein che en las tractativas cun la Frontscha igl onn avon. Surtut ha la dieta ussa giavischau, che Veniescha prendi in regiment de siat cumpignias en survetsch e paghi per mintg'ina 1800 scudis e surdequei aunc 30 000 scudis ni mintg'onn 3000 scudis en cassa dellas Ligias per in cass d'uiara, ultra dils 3600 scudis, che las Ligias vulevan reparter sils cumins; finalmein deigi Veniescha empermetter de far neginas alianzas, senza dar part allas Ligias; Padavino era tut consternius e scheva: quei seigi ina maridaglia cun ina feglia senza dota; las Ligias veglien mo prender e porscher nuot. Ils dis suondonts compara Padavino puspei ella radunonza e sesa da vart dretga de Tscharner. El ei surstaus de ver las portas della sala aviartas ed il pievel, che penetretscha en grond diember sco aspectatur e denter quel era Gion Batt. Prevost, il pli rabiau adversari. Padavino damonda de tractar secretamein; mo Tscharner ed ils deputai fan capir, con prigus quei experiment fussi ussa, gest suenter la davosa rabantscha. Aschia sto Padavino se decider de plidar, ed el animescha de serrar ina sincera e seriusa alianza, mo ils umens della dieta ein en tema e vulan dumandar il pievel, schebein els deigien tractar ni buc; quei era per part era influenzas de Spagna, per haver peda de far resistenza. Il di suondont envidan ils caus cun consentiment dils deputai igl ambassadur a tscheina e beiban en honor e silla sanadad dil cau de Veniescha. En

quels acts de cordialitat semischeidan adina puspei burasclas de Spagna, leventadas surtut da Zambra, ch'urgescha las intrigas politicas. Ed ils partisans de Veniescha preparan era quitaus entras adina puspei presentar novas pretensiuns. Els laudan a Padavino lur schuldada, ella seigi fetg obedeivla, fideivla e surtut semplà el viver; 300 umens grischuns prestien ton sco 400 auters, e fetschi Padavino il marcau davart il regiment, sche seigien ils aspects per l'allianza fetg buns. Fuentes hagi mai giu success, gest per quei ch'el porschi quei buc. Ed ils singuls deputai comparevan lu personalmein per lur agiens interess avon Padavino e fagevan — senza vegnir cotschens — valer lur impurtonza en lur cumins cun la damonda: «quid vultis mihi dare?»

Padavino stava denton ferm sin quels tiarms, che Veniescha haveva tschentau ad el, ed aschia han ils deputai desistiu dals 30 000 scudis e buca targlienau de serrar marcau. Ils confidai de Padavino ein silsunter viagai sils cumins ad operar per la votaziun finala. Avon quella era ei usitau de dar a tut il pievel dellas Ligias la marena. Vic, igl ambassadur franzos, haveva 1602 sco usitau surschau als mistrals dils cumins de gastar il pievel sin siu quen. Cun quella caschun fagevan ton il mistral sco ils ustiers bugen bunas fatschentas per lur sac, mo Vic e surtut siu interpret Gion de Florin enconuschevan quellas tratgas grischunas e havevan cuschiu. Las expensas eran idas sin 5000 scudis. Padavino, il hermer rutinau, vuleva buca vegnir en quei prighel, de gastar tut sin cuost de sia patria per nuot. El ha per quei dau part a tuts cumins, ch'el paghi a mintga cumin 125 scudis ni 200 renchs en daner blut il mument, che l'allianza seigi acceptada, mo buca avon. Aschia portava l'expensa totala per las marendas mo 3700 scudis. Dasperas era el occupaus de proponer a Veniescha ils umens, che duevan vegnir honorai tras cadeinas d'aur e per part numnai cavaliers de s. Marc. Denter quels fuva era il vicari Sonvic, che era quei temps sco deputau dellas Ligias el Valeis e haveva surschau il combat a Zambra.

En quei mument, che la damonda stava avon ils cumins, ha Gion de Florin midau peil e fatg tuts sforzs, per impedir il success, aschia che Padavino sesenteva cargaus dad ina vart dals spagnols e da l' autra dals franzos. Vic era comparius, ed el e de Florin vulevan far refierer la decisiun, entochen ch' els hagien ordras precisas da Paris, co els deigien secuntener. En verdad havevan els camond de tener cun Padavino; mo Florin havess quei pauc saviu far a riguard la politica digl avat Bundi e de ses amitgs e parents en Surselva, e Vic para d'esser staus en relaziuns cun adversaris dil retg, che conspiravan en quels dis encunter quel. Aschia ha de Florin luvrau a Rueun ed a Mustér, e quels cumins han bess l'alianza¹⁰. Per influenzer la votaziun, han Florin e Vic perfin smanatschau, de buca pagar pli las pensiuns franzosas, e suenter che ils cumins han giu acceptau l'alianza, ha Florin vuliu preparar novas difficultads, pretendend che per las tractativas finalas digl accord deigi la dieta generala seradunar a Glion. Per ina havessen el e ses amitgs cheu aunc saviu tras ina botscha periclitar la dieta, e per l' autra preparava Glion, nua che mintgamai roschadas de pievel serimnavan per talas occasiuns, ina immensa expensa a Veniescha; pertgei tut vuleva esser gastau. Quei tut ha Padavino impediù tras e cun agid dils predicants. Mo era Fuentes preparava la vendetga. Strusch ein las novas a Milaun, che quater cumins della Ligia grischa hagien votau per Veniescha, sche vegnan era las tunas, che Fuentes seigi sin viadi en Valtina e prepari de rumper tut il commerci dellas Ligias cun Milaun. Tscharner ha dau part de quei als auters caus; ins vuleva aunc buca crer vid las grevas consequenzas e scheva, che las vias dil Gotthard vegnien mai a concurrenzer il Spligia. — Duas tiarzas dils cumins han acceptau l'alianza; ella Ligia grischa fuvan mo siat cumins cuntrararis (Cadi, Rueun, Lumnezia, Mesauc ed auters). La pli nauscha resistenza prepara ussa il Zambra¹¹

¹⁰ Sut influenza de Buldet, mistral Gieriet, Gion de Sax, Paul de Florin etc.

¹¹ Quellas practicas havevan ils venezians 1618 a Tusaun aunc en buna memoria.

en uniu cun ses Bergagliots e cun Fuentes. El vul marschar cun siu pievel en armas a Cuera, ed era Gion de Salis, il menader dell' Engiadina aulta, fuga sut cozza e cloma neutier igl ambassadur franzos, per far gidar ella resistenza. Salis era in um, che haveva sfarlatau sia rauba e dependeva ferm dalla buorsa jastra. Denter en fageva el sco alchimid era l' emprova de fabricar aur artificialmein. Padavino ha profitau de quellas relaziuns ed ha tarmess ses amitgs ell' Engiadina e Bergaglia, e cun bials plaids e buns zechins han els quietau il stemprau. Aschia han ils partisans de Veniescha ellas treis Ligias plaun e plaun acquistau il surpli; Padavino ha aunc cumblidau vi ils quitaus pervia dil commerci entras empermetter, che Veniescha vegni a construir ina nova via da Morbegno ad Averara, per promover il commerci cun Veniescha. En quella stimulaziun ein ils deputai dellas treis Ligias cavalcai a Tavau per l' entschatta d' uost tier la dieta, per serrar definitivamein il marcau cun Padavino. Quel ei sin via tras la Portenza pertut vegnius salidau dal pievel protestant cun bandieras sgotatschontas, ed a Tavau han las tractativas fatg buns progress; naturalmein han ils deputai fatg quella e tshella emprova de trer entgins scudis de pli ord la buorsa de Padavino ¹². Ils Ber-

¹² La gliesta de pensiuns, fatga a Tavau igl uost 1603. Las pensiuns paga Veniescha pér il fenadur 1604 e quei en renchs (100 scudis ein 160 renchs per il quen; condizionau fuvan 41 r. 25 scudis). Padavino reparta: als capomenaders: Gion Planta e siu fegl Barclamiu a Razen 130 r., vicari Antoni Sonvico e ses fegls Antonio e Florin 150 r., vicari Tumasch Schauenstein 130, capitani Gioachim de Jochberg 130 r.. **Ella Cadi:** cauderschader Gion de Sax 40 r., capitani Paul Florin 30 r., mistral Cundrau Gieriet 10 r., cauderschader Menisch Buldet 7 r., Gelli Maissen 8 r., Gudegn Lumbriser 5 r., assistent Durisch Berther 5 r., Giacun Bardigliun 5 r., Crest de Flond 5 r. Silla gliesta stavan aunc: podestat Giacun Arpagaus (Danis?) 8 r., mistral Pieder Berther 7 r., Gelli Nett 5 r., assistent Padrut de Trun 5 r., mistral Giacun Berther 6 r., assistent Gion de Tujetsch 5 r. Quels han survegniu nuot, bein per quei ch' els tenevan buca avunda cun Veniescha. Ils daners mavan tras ils mauns de Gion de Sax. En **Lumnezia e Val s. Pieder:** bandirel Gion de Mont e siu frar Caspar 18 r., mistral Risch Martin 10 r., mistral Mathiu Rüttimann 16 r., Gion Vieli 4 r., Pieder e Gieri Tönz 8 r., ils frars Luci, Hercules e Balzer de Mont 75 r., Giacun Duf 15 r., Giacun Crest Pizen 4 r., Hercules

gagliots han era a Tavau fatg viva resistenza; els vulevan far responsablas las Ligias per il donn, ch' ellas caschunien a lur vallada, ed els han smanatschau cun tuts miezs. Duas tiarzas dils cumins havevan acceptau l'allianza. Strusch ei quella stada signada, sche vegn Surmani sco deputau de Fuentes. Il nausch vegliurd a Milaun haveva engirau: el vegni mai tolerar in'allianza cun Veniescha, ed el davos mument haveva el tarmess Surmani, che ha empermess (mo memia tard) 30—40 000 talers als cumins, sch' els tralatschien de far l'allianza. Surmani ha bandunau la tiara en gronda gretta, smanatschond cun la stermentusa vendetga de siu patrun.

L'allianza arveva a Veniescha il pass e repass cun truppa, schava far Veniescha 6000 umens schuldada e stipulava vicendaivla defensiun en cass d'uiara; quei mava encunter Milaun.

Il contract dueva vegnir affirmaus solemnamein a Veniescha, sco ins haveva fatg quei a Paris. Naturalmein vulevan biars esser giu a Veniescha a far fiasta, e Padavino

Luregn Töni 4 r., Tumasch Sgier 4 r., Giacun Bistgaun de Caduf 4 r., Gion Caspar 4 r., Crest Giacun Balzer 4 r. Silla gliesta de 1603 stavan aunc: podestat Albert de Mont 50 r., podestat Guglielm de Mont 40 r., Giacun Gianbiff 8 r. Quels han probabel retratg nuot, schegie che Albert de Mont pagava las pensiuns als auters. **Foppa, Schluein, Tenna:** cauderschader Guglielm Schmid 50 r., siu frar Gudegn 24 r., bandirel Tumasch Castelberg, Glion 30 r., frars Gioachim e Giacun Jochberg 20 r., mistral Caspar de Castrisch 12 r., Crest Bertogg 8 r., Gieri Merzaga (Merhaga?) 15 r., Crest Willi 10 r., Gelli Reibler (Rüebler?) feagl de Gelli 8 r., mistral Crest Martin de Schluein 10 r., Giacun Buldet, Schluein 10 r., mistral Martin Florin 10 r., mistral Samuel Suter de Tenna 10 r., Stoffel Montalta 10 r., Michel Friva 10 r., Hercules Jochberg 12 r. **Uors, Sursaisa, Laax:** mistral e scarvon Crest de Sax 40 r., mistral Hieronimus de Sax 12 r., Crest Caspar 16 r., Alexander Pfister 10 r., mistral Gion Gales 10 r., Gion Crest Pizen, Uors 10 r., Gion de Sax 8 r., Plasch Dos 4 r., Giusep Sax 4 r., Gieri Gianella 20 r., Balzer Brunner 6 r., Zorzi Sima Mini 8 r., Math. Zoller 8 r., Mathiu Mach rosso e siu feagl Gion 20 r., Giusep Capol 4 r., cauderschader Gelli Weckher 15 r., Gioachim Cabalzar 18 r., Gion Coray 8 r., Dis de Jochberg 4 r., Tumasch de Tursii 4 r., Stacher Petrestae 4 r., Gion Durisch 4 r., Gion Fare 4 r., Righet de Duf 4 r., Pied. Petschin 4 r., Risch Petschin Casson 4., Wolf Montalta 8 r., Ils daners mavan tras ils mauns de Crest de Sax e Gioach. de Jochberg.

ha cun buns inschigns finalmein saviu reducir il diember dils deputai sin siat, denter quels ord la Ligia grischa il vicari de Schauenstein ed il bi capitani Gioachim de Jochberg de Laax¹³. Padavino era viagiav persuls atras l'Engiadina, salidav dal pievel ed accumpignav da quel cul clom: «Viva s. Marc!» tochen sur ils confins. A Piazza sur Bergamo ha el spetgau ils deputai dellas Ligias cun tut lur gronda suita, en tut 120 persunas a cavagl e 30 a pei, ina loscha cavalcada ded umens e femnas cun bia cueidas e merveglias, bein vestgi en vali ner, ornai cun pézs e cadeinas d'aur. Mintga marcau salida ils novs alliai e gastescha els en abuldonza, ed aschia arrivan els ils 13 de settember 1603 a Mestre e vegnan salidai da 30 senaturs en vestgius co-tschen. Arrivond viers la capitala sezza, tuccan ils zenns de s. Marc, tunan ils canuns e schumbers e trumbettas. En in palaz sill' insla Giudecca han els in stupent albiert, e da leu anora comparan els, in fiffer ed in schumbrader ordavon, silla piazza s. Marc, nua tut il pievel seglia neutier a mirar quei conduct empau original sco ina cumedia. Els

Flem, Razen, Trin: Giusep de Capol 10., mistral Risch de Capol 20 r., Martin Flori 16 r., Gion Sciuzli 7 r., Rudolf Flori 10 r., mistral Giacun Domenig 7 r., Flisch de Mulins 4 r., Gion Tumasch 4 r., Crest Gieri Maron 4 r., Simon Ferber 4 r., mistral Gion Ragaz 7 r., Calzino 10 r., mistral Martin Stiafen Camenisch 40 r., mistral Andrea de Marmels 10 r., mistral Stiafen Mulzli 10 r., mistral Luzi 10 r., Coni Pur 4 r., Clavet Calbriett 4 r., Stiafen Candrian 4 r., Martin Willi 4 r., Pieder Zarn 4 r., Giacun Brunet 6 r., Gion Schmid 4 r., Sima de Domat 4 r., Gieri Pupen 4 r.

Differents umens che fuvan silla gliesta, mo buca de buna pasta veneziana, ein vegni privai ni scursani en lur pensiuns, aschia per ex. ils Berthers, podestat Arpagaus, cauderschader Gudegn Casanova a Sur-saissa, Buldet a Breil, Gion de Sax a Trun, ils de Mont en Lumnezia. Ils gronds uregiaders per Veniescha fuvan Martin Camenisch a Tumein, Gioachim de Jochberg a Laax, Gelli Maissen a Sumvitg e Giacun Caduff a Morissen.

Sur la valeta dil daner san ins paregliar: ina vacca cuosta 15—25 renchs (1620), la pagaglia annuala d' in fumegl munta sin 12—20 renchs.

Pareglia: Annalas XXVIII, Pfister A., Sur la carschen e digren della populaziun el Grischun, p. 48 e s. ed Annalas XL, Pfister A., Partidas e combats, pag. 180 e s.

¹³ Jochberg ei ius enstagl dil cauderschader Gion de Sax.

havevan schau capir, ch' els veglien buca ira en baselgia; perquei engiran els (ils 24 de settember) l' allianza ella sala dil cussegl grond. Salis tegn in plaid e menzionescha, che l' allianza mundi **encunter in inimitg comunabel**. Suenter semetta in suenter l' auter dils siat deputai avon il cau della republica enschanuglias e selai far cavalier de s. Marc. Naturalmein astgan ils regals buca muncar: ina spada sule rada ed ina cadeina d' aur en la valeta de 500 scudis. — Suenter la partenza dils Grischuns intoneschan ils Venezians il Te Deum.

La vendetga de Fuentes 1603 e 1604.

Ils umens della dieta savevan spetgar nuot bien da Milaun. Biars denter els, surtut ils representants de Portenza e Tavau, havevan savens declarau: cun Milaun mai in marcau e per negin prezi! Els havevan cheutras era vuliu tuc car ils cumins catolics della Ligia sura¹⁴, e speravan en medem temps sin in' allianza dil Haag sur Turitg a Veniescha, favoreivla a lur confessiun ed a lur commerci cun l'Adria. Gia ils 30 de fenadur 1603 haveva Fuentes dau las ordras de serrar ils confins viers las Ligias ed obligau ils Confederai de far il medem viers Mesauc e menar tutta rauba sul Gotthard. Ferton ch' ils deputai fuvan sin via a Veniescha, luvravan ils agents de Fuentes en Surselva d' invitg a l' auter, e students grischuns a Pavia eran vegni a Mesauc e Bergaglia e fugavan encunter l' allianza cun Veniescha. En Surselva, surtut ella Cadi, sepreparavan ils menaders d' alzar las bandieras, tonpli ch' ils prezis dil viver carschevan e la fom smanatschava. Turitg havess tenor l' opiniun dils adherents de Veniescha duii refusar la rauba, che vegneva ussa sul Gotthard, e quei ha Turitg buca fatg. Veniescha ha mo saviu empermetter de promover la via de s. Marco, per haver il commerci cun l' Adria, gie ina ferma partida a Veniescha vuleva bandunar la politica sin tiara ferma e metter tuttas forzas, per mantener l' influenza silla

¹⁴ Empau aversiun confessionala e leutier il secuntener della Ligia sura 1585—90 viers las X dertgiras.

mar. En quella situaziun han ils partisans de Milaun, quei ein ils cumins de Mesauc, Valrein, Val s. Pieder, Bergaglia ed Engiadina aulta, che fuvan aschi fermamein donnegiai tras la bloccada, tarmess il mistral Gion Batt. Sacco de Roveredo giu a Milaun (ils medems dis, ch' ils auters deputai eran sin via a Veniescha) tier Fuentes, per offerir ad el in' alianza. En medem temps ha il congress pign ordinau als officials en Valtina de preparar tut per la defensiun dellas tiaras subditas, ed avisau ils alliai sin tuts mauns de preparar agid. Ultra de quei ha il congress tarmess Gion Batt. Prevost a Milaun a plidar cun Fuentes (el saveva bein dalla missiun secreta de Sacco). Fuentes ha fatg endamen a Prevost ils plaid de Salis a Veniescha ed aunc declarau, ch' en quei grau seigi la fortezia sil Montecchio encunter dus inimitgs in ver basegns, ed ella vegni eregida. Zambra ha el tractau amicablamein ed unschiu bravamein sia manutta.

Returnond Zambra a Cuera, ei ina nova deputaziun cun Gion de Sax, Antonio Sonvico, Tscharner, Planta ed auters ida a Milaun, quasi tut umens della partida spagnola. Fuentes e Giulio selegnavan, schend: havessen nus dumandau in' alianza, sche havessen nus cun pagar e rugar buca obteniu ella; ussa survegnin nus ella per nuot¹⁵. Fuentes ha plidau cun mintgin da persei ed unschiu tuts, silsunter dictau ils artechels d' ina alianza, che davan il dretg sil pass sulet a Milaun, ad auters mo cun consentiment de Fuentes. El ha aunc declarau, sche quels artechels vegnien acceptai dallas Ligias, sche prendi el quei per in mussament de buna voluntad, ed a Beeli, che representava gl' uestg de Cuera, ha el en confidanza aunc remarcau, ch' en quei cass vegnessi el a rumper ils mirs della fortezia, ch' el haveva entschiet a construir all' entrada della Valtina. Surtut vegli el la via aviarta per sias truppas ord Flandra e Germania.

A casa ein ils artechels vegni suttamess alla votaziun dils cumins, e Cuera ha gl' emprem acceptau els; pertgei ustiers e mercadonts pitevan; era agl' uestg fuva la bloccada ina

¹⁵ Archiv federal Bern. Brevs de Giulio della Torre dils 10 de settember ed 1. d' october 1603.

sperdita ded entgins mellis renschs sin dazis a Cuera e taxas sin puns (gabelle de Coira et passi d'alcuni ponti)¹⁶. Ins quintava il donn total dellas Ligias sin 100 scudis a di. El cussegl dil marcau de Cuera ha Gion de Salis vuliu far resistenza ed ha repartiù ina brochura, che raquintava: la truppa papala s'approximeschi, la cardientscha seigi en prighel etc. Tscharner ha smanatschau ad el culla mort¹⁷. Sils cumins ha ei dau fermas rabantschas, e finalmein ein ils artechels de Fuentes vegni acceptai cun la condiziun, che Fuentes dismetti la fortezia. Ins spetgava negin accord cun Milaun, e Beeli ei ius a Milaun cul resultat. Ils cantuns catolics havevan silla dieta a Baden detg claramein, las Ligias possien s'accordar cun Fuentes, els seigien alliai cun el e vegnien buca en agid; encuntercomi ils cantuns protestants giavischavan de conservar l'indipendenza della Rezia encunter Milaun.

Beeli ei a Milaun vegnius retscharts cun tutta curtesia, e Fuentes ha declarau, ch'el vegni a sistir las lavurs della fortezia, retrer la truppa e schar mo ina guardia, schi spert ch'ils artechels seigien acceptai. Returnond Beeli il december 1603 a Cuera, fuva la gronda part dils Grischuns per serrar marcau; denton ils umens dellas X dertgiras han tschuncau il plaid, ed era ils cantuns protestants han ussa animau, de buca sebetter ella bratscha de Milaun, ed igl ambassadur franzos ha susteniu quei pareri. Rudolf de Schauenstein, segner de Rehanau-Tumein, fuva cuort avonstaus a Paris tiel retg Heinrich ils IV, e quel haveva detg, ch'el vegni a sustener las Ligias, sch'ellas prendien en cass de basegns las armas; duessien ellas encuntercomi acceptar l'allianza cun Milaun, sche paghi el neginas pensiuns pli (varga 30 000 talers) e vegni a bandunar las Ligias. Hercules de Salis haveva a Veniescha survegniu la risposta, ch'ins vegni a tractar la caussa cun la Frontscha.

¹⁶ Brev de Giulio dils 2 de settember 1603.

¹⁷ Brevs de Giulio dils 12 de november, 10 e 23 de december 1603.

Rott, E. Henri IV, pag. 274. Rott, E. Méry de Vic et Padavino en Quellen V. Giov. Batt. Padavino. Relazione de Grisoni en Rätthia III 186 tochen 247. Céréssole, V. Les dépêches de Padavino écrites pendant son séjour a Zurich, Quellen II. Rott, E. Venise et les ligues Grises en Quellen V.

Da quei temps arriva Méry de Vic, igl ambassadur de Frontscha, a Ragaz, e leu tegn el cun Padavino liung cussegl; pertgei omisdus han camond ded operar ensemen. Vic ei fetg vilaus sur ils Grischuns, naturalmein sur ils amitgs della Spagna, ed el exprima il giavisch de far terribla vendetga. El deplorascha, che quei mondi vess, pertgei ei setracta de circa 20 umens. Il meglier, di el, fussi de schar far els il marcau cun Fuentes; cuort suenter vegnien lu tuts in davos l' auter e semazzien in l' auter. Il pli grond fel ha el sin Tscharner, che ha dabien dalla Frontscha circa 14 000 scudis e vegn maina pagaus, semigliontamein sco auters, che vendan lur obligaziuns sin la Frontscha per trapplas.

Padavino perstgisa il pievel grischun: el seigi mo surmenaus e piteschi sut la vendetga dils cantuns catolics e la risposta della dieta de Baden¹⁸. Padavino havess bugen giavinau la dieta grischuna a Glion; pertgei Cuera seigi in igniv spagnol, ferton che Glion e contuorn hagi in pievel attaschau alla Frontscha e Veniescha. Discus ei tut gia preparau: il pievel della Foppa vegn a marschar el marcauet, ils predicants agitar e far valer, che las Ligias vegnien mai a vertir in' alianza spagnola; pertgei il retg de Spagna hagi engirau de remetter tut ils pievels cun la spada alla cardientscha catolica. Padavino ha perquei gia offeriu de pagar il viadi als deputai tochen a Glion, e Vic vegn aunc cun 100 000 scudis da Ragaz enneu, tut per impedir, che las Ligias fetschien marcau cun Fuentes. Sin cussegl de Gion de Salis serimna la dieta a Cuera; quei ei il liug usitau, di el, cura ei setracta d' alanzas cun precis jasters.

In di avon l' avertura della dieta vegn Vic a Cuera e tegn cussegl cun Padavino, culs Salis, cun Tumasch e Rudolf de Schauenstein e Gioachim de Jochberg sur il demenar ella dieta. Sco secunvegniu cheu, plaida gl' εμπrem Salis sur sia missiun a Veniescha. El resda cun gronda segirezia, schegie ch' el ha survegniu mo fleivlas empermi-

¹⁸ Archiv federal, Bern, Frari Grisoni, filza 3, brevs de Padavino 1, 5, 10, 14, 18, 20 de mars e brevs de Giulio della Torre dils 31 de mars e 4 d' avrel 1604.

schuns. Ses plaids han tuttina success, e tut ils deputai ein satisfatgs, priu ora quels, che vegnan susteni da Milaun. Ils deputai ein generalmein instrui ed era stimulai de dumandar la destrucziun della fortezia de Fuentes, perfin ils deputai Travers e Melchior Zappa d'Engiadin'aulta, podestat Gion Giacun Paravicini e Giacun dell'Acqua de Puschlav. Semigliont ha era Mesauc instruiu, mo ils umens de quei cumin han muort la nevada buca saviu passar il cuolm. Vic e Padavino fan valer lur influenza; ils predicants passan avon la dieta ed admoneschan en num dil Segner de tener fideivlamein las alianzas serradas, e per affermir la posiziun, comparan era Vic e Padavino ed animechan de tener il plaid daus ellas alianzas. Vic accentuescha: Beeli seigi returnaus da Milaun cun la declaronza, che Fuentes vegni a mantener buna amicizia cun las Ligias, tgei sappien ins pia giavischar da pli. En ver Paid haveva Beeli luvrau a Milaun per in accord cun Fuentes, sco ils caus havevan dau camond. El haveva denton enderschiu, co caus e deputai luvravan davos il dies encunter quei camond. Per quei ha el protestau encunter quei secuntener e gia en quella brev exprimiu la tema, che sia veta e rauba seigien en prighel. E daveras, la dieta vul buca acceptar ils artechels de Milaun, senza che Fuentes empermetti claramein de destruir la fortezia. La dieta tarmetta sin giavisch della partida spagnola ina deputaziun tier ils Confederai. Giulio della Torre sa gia ussa de dir, ch' ils cumins spagnols vegnien a far persuls marcau cun Milaun¹⁹. Sin istanza dils deputai paga Vic ad els lur expensas a Cuera (800 scudis), ed el envida tuts tschien umens tier in banchet e stat cun gronda peina tschun uras a meisa cun els. Strusch ei la sessiun della dieta serrada, sche bandunan ils ambassadurs Cuera, per mitschar cun la buorsa dals deputai. In giavischa de schar pagar il quen digl ustier, l'auter ina buida e magliada en siu cumin, ed il tierz finalmein ina biala schuba vali alla dunna, che fa politica e comparsa en ina. Vic ha en paucs dis giu spendiu 3000 scudis.

¹⁹ Brev de Giulio della Torre dils 31 de mars 1604.

La deputaziun tier ils Confederai han Gion de Sax²⁰, Hercules de Salis e Tscharner surpriu, mo Padavino e Vic han augmentau il personal sin lur quen (300 scudis) entras ils pli confidai amitgs Rudolf de Schauenstein e Gioachim de Jochberg. Avon la partenza ei Tscharner aunc sepresentaus tier Padavino e s'exculpaus davart sia demananza: el hagi votau per Milaun, pertgei la fortezia hagi irritau il pievel, ed el temi gronda vendetga encunter ils auturs dellas alianzas cun la Frontscha e Veniescha. Padavino, ha offeriu ad el empau daners; el ha refusau quels, schend, ch' el hagi speranza de saver prender quels pli tard cun buna cunscienza.

Ils deputai ein l'entschatta viagai ensemen a Turitg e da leu a Solothurn, Bern, Friburg; silsunter ein Gion de Sax e Tscharner ira tier ils IV cantuns catolics e Glaruna. Sin lur viadi han ei era visitau Giulio della Torre e Casati a Lucern e quel ha declarau: Veniescha hagi negins auters inimitgs, che ils Tercs e Milaun; essend che Milaun gidi encunter ils Tercs, sche mundi l'alianza mo encunter Milaun. Ils cantuns catolics han susteniu las pretensiuns de Casati e Fuentes; ils protestants encuntercomi han animau de tener fideivlamein las alianzas serradas. Gioachim de Jochberg, Schauenstein e Salis ein era i a Lucern ed han rugau Giulio della Torre, de seolver tier Fuentes e far midar ils artechels proponi. Tut la fatschenta ei vegnida ventilada silla dieta a Baden, e quella ei seporschida ded intermediar a Milaun. Heinrich ils IV haveva denton fatg l'emprova de gudognar il papa Clemens ils VIII per la mediaziun, mo il domini politic a Ruma haveva lu siu nevs, il cardinal Aldobrandini, e quel apparteneva alla partida spagnola.

Sin pastgas 1604 fuva Padavino arrivaus a Morbegno ed observava da leu anora ils progress della fortezia de Fuentes. Ins cavava cistiarnas, construeva ina lada via el grep, menava canuns, muniziun, garnezi, zappas e badels, 70 mi-

²⁰ Ben affetto di Milano ma di puoco valore, di Giulio, bein perquei che Gion de Sax, in um ruasseivel, fa buca tut quei che Giulio gias vischa.

gnuccas caschiel, piaun e carn secca sil Montecchio, e Padavino ha lu in di sez visitau la fortezia ed udiu ord la bucca dil cumandant de quella: tgi che creigi, che Fuentes destrueschi sia fortezia, seigi in narr. Aunc pli bein vesius e savens retscharts ella fortezia era il podestat de Morbegno, Caspar Prevost de Bergaglia.

Ellas Ligias era quels dis tut secalmau. Suenter il retuorn dils deputai ord Svizzer a ei il congress pign seradunaus. Malgrad las tunas, che Fuentes lavuri fetg vid la fortezia, han ils caus anflau per bien, de buca seschar stermentar e per quei era buca mover milissa; mo els han elegiu in capitani per Ligia, e Gioachim de Jochberg de Laax ei vegnius tschentaus per la Ligia grischa. Tscharner ei cun Guler e Sonvic returnaus a Baden, per tractar sur la mediaziun. Ins spetgava ussa e ruassava; sulet l'elecziun dil cauderschader ella Ligia grischa ha occupau empau las parts. 3 candidats vegnevan numnai: Gioachim de Cabalzar de Laax, adversari de Veniescha, Gioachim de Montalta a Sagogn, era spagnol, e Guglielm Schmid de Grüneck de Glion. Per quel han Vic e Padavino luvrau cun bials plaids ed empau daners (100 scudis) e Schmid de Grüneck, in um de pintga intelligenza e capacita, ei vegnius elegius. Era Giulio della Torre fuva quels dis a Cuera, per impedir la mediaziun dils Confederai e sforzar las Ligias de s'unir cun Fuentes. Baul fageva el valer, ch'a Glaruna hagi la partida spagnola victorisau, ed il cuolm Veptga survegni muntada, sch'el vegni serraus per la Surselva, baul animava el ils catolics de tener cul retg de Spagna. Ella Cadi ha Giulio della Torre la confidanza de Gelli Maissen e digl avat Giacun Bundi e dil cauderschader Gion de Sax. Igl avat ei totalmein independents de Veniescha, Gion de Sax e Maissen han era pensiuns de Padavino. Era en Surselva dat ei ina ferma cunterpart; alla testa de quella stattan Jochberg, igl interpret de Florin e Menisch Buldet de Breil. De Florin vul silmeins far refierer l'allianza cun Fuentes per entgins meins. Gl'avat Giacun Bundi plira sco fervent amitg della cunterreforma, ch'el stoppi mirar, co ils umens della Cadi ed autras parts catolicas mundien cun Veniescha e pli e pli culs protestants. Ils

interess economics havevan menau catolics tier la Frontscha e Veniescha e protestants sin via tier la Spagna e Milaun.

La partida spagnola sefageva valer dad autras varts. Ord Bergaglia, nua Zambra cumandava las fiastas, eran sis umens viagiai per ils cumins e vischinadis tochen a Cuera cun protestar e smanatschar per cass, ch' ins vegli buca acceptar ils artechels de Milaun. A Cuera, en quei igniv spagnol, han ei anflau applaus, e da leu ha Tscharner entruidau els ella Ligia grischa tier il cauderschader Schmid a Glion, sinaquei ch' el lubeschi ad els ded ira sils cumins. El ha refusau quei. Ils Bergagliots fagevan rueida, schend, ch' aschi gleiti ch' ins sesuttametti, vegni la fortezia devastada, e Beeli vuleva schizun star buns persuentar cun sia atgna pial.

La dieta federala a Baden era prompta ded intermediar a Milaun. Ils cumins duevan pia decider, sch' els veglien surschar la dispeta alla mediaziun federala e sut tgei condiziuns. Vic e Padavino han animau ils cumins, de reservar las alianzas culla Frontscha e Veniescha e dumandar la destrucziun della fortezia. Ei era mesa stad, els havevan en quei mument retschert ils daners per las pensiuns, e Padavino ha repartiu 7500 scudis e 60 buis. Il resultat della votaziun sils cumins ha lu era cuntentau Vic e Padavino; els cartevan, che tut seigi de lur pasta; pertgei cun paucas excepziuns havevan ils cumins concludiu ded acceptar la mediaziun dils Confederai ²¹. La Cadi ha en biala fuorma schau sentir sia opposiziun, schend: il pli dils votants della Cadi giavischa, ch' ils caus dellas Ligias emprovien mintga remedies pusseivel, per s'accordar cun Milaun, «en tala maniera, che nus pudeien conservar nossa libertad, honor e reputaziun, senza pregiudicar las alianzas precedentas. Sa quei buca daventar, sche surschein nus la causa als Confederai, sinaquei ch' ei succedi negin pregiudeci e che nus pudeien restar el vegl stadi». La Lumnezia stat empau sin in auter pei: ella remetta als deputai della dieta de surdar la mediaziun als Confederai, giudicond per bien e convignend,

²¹ Archiv federal, Bern. Brev de Giulio della Torre dils 26 de zercladur 1604 e brev de Padavino dils 16 de zercladur 1604.

che la Ligias cun la Frontscha e Veniescha vegnien reservadas. En quei senn han Glion, Val s. Pieder, Uors l. F., Laax, Sursaissa, Flem, Schluein, Trin, Schoms e Valrein e Razen votau. Differents cumins sco la Foppa, nua la pissiun per Veniescha regeva sur masira, havevan accentuau, che la fortezia de Fuentes stoppi curdar ed astgi mai pli vegnir eregida. Cert haveva Stiafen Gabriel operau ferm en quei senn e forsa en quels dis scret sia canzun:

Cun tut scha gie il mund fus bein
 Da Spagniers, a demunis plein,
 Ca lessan nus strunglare,
 A tut il mund
 Ancunter zund
 Lein nus buc zageiare.

La sinoda dils predicants ei quels medems dis era serimnada ed ha concludiu, ded informar il pievel ed advertir el avon in'allianza cun la Spagna. Vic e Padavino han sin giavisch dils predicants pagau lur expensas per lur proclama; pertgei Padavino preziava igl agid e reconuscheva ils buns survetschs, ch'els havevan prestau 1603 ella practica per l'allianza de Tavau. Silla dieta de s. Gion 1604 han lu ils Bergagliots puspei fatg valer, che la mediaziun seigi negin basegns, Fuentes vegni a moderar las condiziuns e destruir la fortezia; els seigien prompts de presentar ina persuna, che intermedieschi talas tractativas. Quei ha la radunonza acceptau, schegie ch' ils cumins eran fetg animai e gia ussa prompts de s' alzar encunter la partida spagnola. Era quella plidava cun la medema detschartadad²². Tscharner, il caupresident della Ligia della casa de Diu, ha en gretta el congress declarau: la capitulaziun cun Milaun vegn fatga «a crepa cuore di tutti quelli che vi si oppongono», era sche la pluralitad dils cumins votassi encunter quella; ils auters cumins vegnien ad acceptar ella. El haveva interess privats de plidar aschia. Siu grond dabien sil retg de Frontscha, dal qual Vic haveva pagau mo circa 1000 scudis, dasperas il

²² Brevs de Padavino dils 22 e 27 de zercladur 1604.

dazi de Clavenna, ch'el haveva per 15 ni 20 onns entamaun, schavan pitir el grond donn. Tscharner e Zambra, che mava e vegneva sco capoactur dils Bergagliots, ed il mistral Cundrau Gieriet e deputai della Cadi spetgavan Casati, che vegneva ord Bergaglia, nua el haveva luvrau per Milaun. Ses confidai ein ira encunter ad el, e Beeli ed ils archebusiers de Cuera han salidau el. Era Padavino ei sevischinaus; el haveva diesch onns pli baul empriu d'enconuscher Casati a Milaun. Ils dis suondonts entscheivan las tractativas cun otg deputai per Liguria. Casati ei fetg garmadis; dalla destrucziun della fortezia vul el udir nuot, gie el dat de capir, ch'als Grischuns resti nuot auter, che de far pasch cun Milaun e sesuttametter. Ils deputai dellas Ligias eran per part aschi grittentai, ch'els han gnanc acceptau l'invitaziun a tscheina tier Casati, e la dieta grischuna ha sin quei concludiu d'acceptar la mediaziun dils Svizzers²³. Ella ha decidiu de tar metter treis umens a Baden, per s'accordar davart las condiziuns e la fuorma de quella mediaziun. Vic e Padavino han procurau, che quella missiun vegni confidada ad in de lur adherents ed occasionau Schmid de Glion, de seschar remplazzar tras vicari Sonvic, e cun quel ein, cun empau mala veglia, era Tscharner, Planta e Herc. de Salis silsunter viagai en Svizzera. Sonvic e Salis havevan survegniu las instrucziuns da Vic e Padavino, che perscrivevan, ch' ils novs artechels cun Milaun astgien buca annular ni pregiudicar las alianzas culla Frontscha e Veniescha e stoppien cuntener l'empermischun, che Fuentes vegni en cuort a destruir la fortezia. Per promover la caussa en quei senn, ha Vic quels dis aunc pagau a ses partisans las pensiuns restontas dils dus davos onns.

²³ Beeli ha pli tard avon sia mort confessau, che Zambra hagi survegniu grondas summas daners da Milaun e seigi en quella caussa staus il menader; era podestat Guglielm de Mont hagi survegniu tras Beeli 50 crunas e cauderschader Gelli Maissen ed il feagl de mistral Gieriet 35 ducatas. Giulio della Torre hagi purtau a Gion de Sax 50 ducatas e surdau quellas a Cuera. Pareglia era las brevs de Padavino dils 4 e 27 de fenadur e de Giulio della Torre dils 3, 6, 14 e 18 de fenadur 1604.

Ils congiurai 1604.

Ferton ch'ins sepreparava quels dis alla fin de zercladur 1604 per quella nova via de pasch, havevan Tscharner e Zambra ed ils Sursilvans tut alla meta tractau a Cuera cun Casati ed ils 5 de fenadur signau in contract separau cun Milaun, sco els havevan smanatschau. Quei marcau han Cuera, Bergaglia, Sursès, Bivio, Avers, Val Mustair, Belfort-Parpan e la Cadi suttascrit, e Tscharner, che mava ussa a Baden, dueva far valer leu, ch' il proceder de quels cumins congiurai seigi la via necessaria. En quels artechels stava nuot sur la fortezia de Fuentes, ed il pass e repass de truppas franzosas e venezianas fuva lubius mo cul consentiment de Milaun. Suenter haver signau il pact, han ils partisans spagnols, ni filippins sco ins numnava els, empruau de gudognar auters cumins per il pact, aschia la Lumnezia. Quels cumins havevan unfriu la pasch ed il beinstar general, per proteger lur agiens interess, ton locals sco personals, quei ei il transit della rauba e per la Cadi in export de biestga etc. Tut quella fiera era ida sut cozza; la partida franzosa-veneziana sperava ad interim buca sin pasch e projectava ina cunterfortezia visavi quella de Fuentes, e tut quellas expensas vuleva ins schar pagar Veniescha, remarcond, che quella tresta historia cun Fuentes seigi naschida mo tras l'allianza cun Veniescha. Padavino haveva en verdad pauc queida de pagar tut las bravuras dellas partidas ellas Ligias. El lamentva, ch' ils Grischuns tegnien el ferm a Cuera, ed il ver intent seigi mo de far pagar el las expensas per las dietas ed ils congress e per las deputaziuns en Svizzeria ed a Milaun, e vegli el ina gada buca pagar, sche smanatschien ins cun ina botscha, ni aulzi en in cantun dellas Ligias las bandieras, per puspei haver ina buna stgisa de dumandar daners sut il pretext de quietar il pievel. En medem temps schavan ils menaders spagnols era pagar Milaun per las smanatschas, ch' els facevan a Veniescha.

Entuorn miez fenadur ei Padavino puspei sbrigaus a Morbegno²⁴. Sin via da Cuera ell' Engiadina ha el tscheu e

²⁴ Brevs de Padavino dils 20 e 27 de fenadur 1604.

leu pagau buidas e partiu ora daners, naturalmein buca cun capiala, e cun quella caschun eis el seperschuadius, che il pagament dellas pensiuns publicas e privatas a 300 persunas en scudis d'argien haveva fatg in bien effect. Tscheu e leu purtavan ins per veneraziun de s. Marc, il patrun de Veniescha, che stava sils scudis, quels sco enzenna u amulet en tuorn culiez.

En quei interval era la mediaziun a Baden vegnida acceptada, ed ils Svizzers, adherents dad omisduas partidas, eran sin via viers Cuera, per cavalcar culs representants ord las Ligias a Milaun. La dieta haveva elegiu Gion Planta, segner de Razen, cauderschader Guglielm Schmid de Glion, Tscharner, guvernatur Rudolf Planta, Enderlin e mistral Salomon Buol sco deputai. Els duevan esser ils 12 d' uost a Milaun. Avon ch' ils Confederai arrivien a Cuera era il contract separau dils filippins ni congiurai vegnius enconuschents. Fuentes haveva era immediat dau liber il commerci culs cumins de Bergaglia, Sursès e cun la Cadi. Ils Bergagliots fagevan grondiusas fatschentas cul vin, ch' els vendevan per tochen 500 scudis la tratta de 100 saumas, e Spligia, che haveva negin transit ni commerci murmignava, e vicari Sonvic ha anflau per bien, de cuntentar els e de dar ad enqual poveret en quels «cuolms de superbia ed en quellas vals de miseria» empau daners. Ils caus vulevan impedir, che il transit de rauba mundi mo las vias dils congiurai, ed els han perquei incumbensau il commissari a Clavenna Martin Florin de Tujetsch, de direger la rauba sur tuttas vias, essend che las Ligias laschien nuota cumandar Fuentes en lur casa.

En quels dis, la fin de fenadur 1604, havevan ellas Ligias las duas partidas entschiet a pugnar cun gronda pissiun. Vendetga encunter ils congiurai, che han discussionau e signau il pact ils 5 de fenadur cun Fuentes e tradiu ils auters cumins, mo per igl agen sac, aschia tunava ei da tuttas varts. Beeli haveva stuiu fugir ord siu cumin de Belfort, ed ina derztgira ha castigiau el per 200 scudis, sclaus el ord tuts uffecis e declarau sia suttascripziun el pact de Milaun per nunvaleivla. Ella Surselva discurevan ins de far il medem cun

mistral Gieriet ed ils geraus della Cadi; mo cauderschader Schmid a Glion era malgrad empau buna voluntad aschi tievis, ch' ils venezians spetgavan negina resoluziun dad el; perquei han ils menaders refiers quei proceder encunter la Cadi, entochen che Schmid ed ils auters seigien returnai da Milaun. Aschia haveva Casati cul pact de Milaun bess la Rezia en in grond viriveri²⁵. Zambra ugliava vinavon, continuava sia fiera cun Fuentes ed haveva en cuort urbiu 400 scudis pensiun per ils congiurai.

En quei stadi fuvan las Ligias, cura ils deputai ord Svizera eran arrivai tochen a Cuera. Padavino e Vic havevan preparau bialas cadeinas sco regals, leutier 12 bratscha teila damaschetto a mintgin, e Cuera ha sut la menonza de Tscharner festivau els, tonpli che Holzhab de Turitg, in bien amitg dil caupresident Tscharner, fuva il capo della deputaziun. Quella ei viaggiada plaun, pertgei suenter igl usit de nossa tiara emblidavan els lur via, aschi gleiti sco els sesevan a meisa. Martin Florin ha retschert els a Clavenna, e leu gia ha la deputaziun schau percorscher, che ins vegli resalvar il liber pass e repass a tuts e suttasriver. A Milaun ha Fuentes salidau tuts curteseivlamein ed il cancelari comt de Mendoza, Paolo e siu frar Giulio della Torre han offeriu de serrar cun tuts il pact, gia signaus dals congiurai. Ariguard la fortezia sil Montecchio han Fuentes ed ils ses empermess de scriver al retg a Madrid e dau tutta speronza, che quella vegni destruida. Dal reminent ha la deputaziun giu absolut negin success. Fuentes e Giulio han tractau bia sut maun cun in e cun l' auter, fatg smanatschas, dau bials regals en daners e cadeinas d' aur, ed en paucs dis ein ina part dils deputai turnai a casa. Schmid de Glion e Planta ed ils auters han ils 25 d' uost 1604 signau il pact, mess lur sigil personal e resalvau il consentiment dils cumins, ed ein lu era turnai a casa²⁶. Ils Confederai ein per part viagiati sul

²⁵ Brev de Padavino dils 3 d' uost 1604.

²⁶ Brev de Giulio della Torre dils 25 d' uost 1604. Fuentes ha dau als Svizzers cadeinas de 300 scudis, als Grischuns de 250 scudis ed ad ina part della suite de 100 scudis ed a divers en daners 6470 scudis, a

Gotthard. Udend Padavino, ch' ils deputai hagien signau pact, ha el bandunau Morbegno e la tiara, senza pagar tut las pensiuns e gratificaziuns empermessas. Ses partisans temeivan ina revolta encunter el ed havevan cussegliau ad el, de buca vegnir a Cuera. Era Vic ei seretratgs cun dunna ed affons a Ragaz. Ton Vic sco Padavino schevan, ch' ils Grischuns vegnien a reflectar, con vess ch' ei mondi de desister dals 20 000 scudis, che vegnien annualmein ord Frontscha e Veniescha ella tiara; ei detti el Grischun strusch ina familia beinstonta, che hagi buca acquistau sia facultad tras commerci e mistregn u survetsch militar a Veniescha ni en Frontscha. A Glion havevan ils deputai della Ligia grischa gia avon concludiu de proceder encunter la Cadi, mistral Gieriet ed il magistrat, per haver signau in pact separau cun Casati. La Cadi ei vegnida animada, ded immediat desister dal contract cun Milaun e sesuttametter alla decisiun della pluralitad. Il magistrat ha refusau quei. Tut proceder dueva ira sin cuost della Cadi, ed ils adversaris quintavan gia las summas, che quei cumin vegni a stuer pagar. Vegnend ils deputai Planta e Schmid lu da Milaun cun il resultat, ein ils predicants immediat serimnai ed han concludiu ded animar tuts vischinadis de buca confirmar il pact de Milaun. A Bergugn ei sut influenza de Florin²⁷ ina dertgira nauscha dils cumins dell' Engiadina superiura ed inferiura, de Puschlav, Dumliasca, Vaz, ils IV vitgs sut Cuera e Bergugn serimnada, ed a Tusaun ina dertgira della Ligia grischa, e vicari Sonvic scriva sinquei il settember 1604 a Padavino: Dieus pertgiri il cauderschader Schmid de Glion²⁸. Ch'el haveva signau in tal contract a Milaun, schebi cun reservar l' approbaziun dils cumins, vuleva ins buca perdunar. Sut l' influenza dils predicants ei Schmid cuninagada vegnius cassaus sco mistral de siu cumin. La dieta ha lu predeliberau liung e lad a Glion tochen miez october, tgei

tuts zitgei per cuntentar. Giulio sperava de gudognar certs umens, per exempel Tscharner, per la baselgia catolica.

²⁷ Brev de Giulio della Torre dils 25 d' uost 1604.

²⁸ Brev de Padavino dils 7 de settember 1604. Padavino di: Li predicanti faranno il diavolo.

far en quei embrugl e finalmein concludiu: l'allianza cun Milaun acceptein nus, aschi spert che la fortezia croda e ch'il dretg de dar pass e repass stat en nossa voluntad. Als deputai ha la dieta ordinau de returnar las cadeinas, e Vic ha gastau a Glion deputai e puraglia e dau la speronza, ch'ins vegni a construir ina cunterfortezia. Zambra, Tscharner e Baselgia eran buca vegni a Glion; Florin menava la barca. Ils Confederai havevan cussegliau de prender quei conclus e vulevan lu sezs intermediar a Milaun e menar tier ina pasch. Ussa ein divers cumins, sco Razen-Domat, Sur-saissa, Val s. Pieder e Valrein, che havevan denton era fatg il pact cun Milaun, sesuttamess al conclus della dieta, e dalla Cadi ha la dieta a Glion dumandau, tgei ella hagi encunter tut dretg tractau davos dies cun Milaun. Il magistrat della Cadi ha respondi, ch'el stetti tier il pact serraus. Sinqei ha la dieta tarmess Gioachim de Montalta, mistral Curdin de Hohenrealta e vicari Dietrich Hartmann a Mustér ed auters deputai a Cuera ed en Bergaglia. Tuts ein vegni renviai dals congiurai; ils cumins della Ligia della casa de Diu vulevan resister, sefidond adina sils Confederai, ed els han dumandau la proteccziun de quels²⁹.

En quei mument ha Fuentes interrut tuttas tractativas, declarond: ils Grischuns tschentan adina novas condiziuns e dubiteschan de mia sinceradad, nus vegnin tier negina fin. Quella sbarrada dueva haver in bien effect, mo ha midau tut en mal. Las Ligias havevan a Glion elegiu ils capitans, per preparar la defensiun encunter Milaun: Gioachim de Jochberg de Laax, Gion Baselgia, Gion de Capol e mistral Martin Camenisch de Tumein ed auters. 1800 umens stavan prompts de marschar en Valtlina³⁰.

En verdad giavischava Fuentes per la Spagna la pasch e quei era en Holland; Heinrich ils IV gidava leu sut maun cun daners, per terrar la Spagna. Ina pasch cun las Ligias fuss pia stada en gronda favur de Fuentes e della Spagna.

²⁹ Archiv dil stadi a Turitg, act dils 24 d'october 1604 e **Rott. E.** Henri IV, p. 319. Brevs de Giulio della Torre dils 13, 20 e 27 d'october, dils 3 e 17 de november 1604.

³⁰ **Ardüser**, 197.

Ils cumins della Cadi, Bergaglia ed auters congiurai mantenevan lur allianza cun Fuentes. La pluralidad el Grischun temeava de rumper cun la Frontscha e Veniescha; perquei han las Ligias ils 7 de december 1604 dumandau igl agid dil retg de Frontscha e rugau el, de perdunar las truschas de lur deputai a Milaun e buca bandunar els. Era Veniescha, empau en quitaus muort la sbarrada de Fuentes, ha dumandau agid da Heinrich ils IV. Fuentes haveva da quei temps tarmess entgins mellis schuldada da Milaun viers la Flandra tier Spinola, e quels savevan muort la nevada buca passar il Spligia; sur de quei continuava Fuentes cun gronda braha las lavurs della fortezia sil Montecchio. Il retg de Frontscha ha udiu bugen il clom d' agid; el sperava de saver impedir alla schuldada spagnola il viadi tras il Grischun ella Flandra.

La truppa grischuna stava era prompta, e Gion Guler de Wyneck haveva inspectau ella en mintga cumin, resdau sur l'impurtonza dellas Ligias, ed ils umens havevan cun grond anim prestau il serrament de fideivladad, e quei era ella Cadi. En Bergaglia haveva podestat Giacun Montalta surpriu quella missiun. Tuttina vulevan ils congiurai, surtut era il magistrat della Cadi, buca desister dall' allianza separada, ed ils Bergagliots entuorn Zambra fuvan pleins rabia sur il demanar dellas Ligias. Fuentes da sia vart vuleva ussa far mobilisar ils cantuns catolics lur truppa, per en cass de basegns penetrar sur l'Alpsu e defender il cumin della Cadi.

Cheu arriva da Paris in niev ambassadur, **Paschal**, ed era Padavino retuorna da Veniescha ellas Ligias per l'entschatta de mars 1605. Paschal porta daners e fa ferma propaganda; el di: «la fortezia ei buca de tolerar; pertgei aschi ditg ch' ella stat, san las Ligias buca dir, la Valtlina ei nossa, ed ils Grischuns, che han aschi savens declarau, ch' els sapien plitost unfrir dunna ed affons che la Valtlina, ston ussa mussar lur forza». La dieta ei cuninagada stada prompta, ed en in memorial ha ella declarau: la Frontscha e Veniescha deigien s' unir cul papa ed il retg de Spagna e far pasch e lu destruir la fortezia; ultra de quei deigien ils dus gronds

alliai pagar las expensas dellas Ligias egl importo de 15 000 scudis, era pagar las compagnias en Valtina ed en cass de basegns construir ina cunterfortezia e gidar el combat encunter Fuentes. La risposta sin quellas pretensiuns empau suaradas han Paschal e Padavino refiers.

In accident sper la fortezia de Fuentes ha tuttenina alarmau las Ligias. Dus schuldaus spagnols, desertai ord la fortezia, eran fugi sin territori grischun, pér leu vegni arretai dals spagnols, menai ella fortezia ed immediat truai alla mort. Il territori grischun era pia vegnius violaus, ed il castellan dava sin reclamaziuns buc ina buna. Ultra de quei mava la tschontscha, che Fuentes vegli deviar l'Adda e menar l'aua gia giud territori grischun els foss entuorn la nova fortezia, pia puspei ina violaziun, che sepreparava. Sin quellas tunas ein il mars 1605 divers cumins s'alzai cun las bandieras e sepreparai de marschar en Valtina.

La dertgira nauscha a Glion 1605.

A Glion ed el contuorn haveva ei tut unviern buca dau ruaus. Ils predicants proclamavan il prighel per la patria e per la cardientscha, ed ils partisans franzos havevan formau ina dertgira nauscha, mortificavan il cauderschader Schmid de Grüneck e smantschavan a tuts amitgs della Spagna. Las novas, che Fuentes uegli els cantuns catolics, per menar quels en agid alla Cadi, eran derasadas a Glion, e la Cadi pareva ussa in grond prighel d'uiara per ils franzos e venezians a Glion. Menaders ded omisduas parts han il mars 1605 empruau de cuschentar ils tschatschers, s'accordar e de far perdunar tut mal; arrivond Paschal quels dis a Cuera, ha el in mument temiu il prighel ed era cussegliau de refierer la dertgira nauscha. Mo cuort suenter miez mars sesaulza il cumin de Glion, ei tucca de stuornas, ed ord tuttas parts dil contuorn, perfin giu da Breil, vegnan las roschas a Glion tier la raspada³¹. Franzos e venezians, catolics e protestants stattan cheu ensemen, e davostier fuga Paschal da

³¹ Archiv federal Bern, Frari, filza 4. Brevs de Padavino dils 9 e 29 de mars 1605.

novamein. Gia a Ragaz haveva el detg: ina dertgira nau-scha seigi propi in ner basegns; quella stoppi metter il tgau avon ils peis a tschun ni sis dils gronds adversaris politics, che combattien en Surselva Veniescha e la Frontscha. Ils menaders a Glion sedelectavan cul pertratg de saver far vendetga e cuntentar lur picas e nauschas personalas.

Tgi fuvan quels adversaris spagnols? Quei dian ni Paschal ni Padovino, mo per part plaida la sentenza: Gallus a Schluein cun siu feagl, podestat Guglielm ed auters de Monts a Vella, Gion de Sax a Trun, mistral Gieriet ed ils Berthers e biars auters ella Cadi, Schmid a Glion e surtut era Gion Planta a Razen. Alla testa dils umens, che han menau il pievel tier la dertgira nauscha, stavan cert Stiafen Gabriel, dasperas Gioachim de Jochberg, confidau de Vic e Paschal, mistral Giacun Caduff de Morissen e Menisch Buldet de Breil. Menisch Buldet ei dal pievel vegnius tschen-taus alla testa della dertgira nauscha. Il vegl politicher en liunga barba grischa daventa ussa aunc inagada il menader d' in grond moviment popular³². Quei um, che haveva el temps digl avat Christian de Castelberg protegiu cun fervur ils interess della claustra de Mustér, stava ussa alla testa d' ina revolta, che mava encunter Fuentes e ses alliai, surtut encunter il cumin della Cadi e ses menaders e dueva exequir la vendetga encunter ils spagnols.

Las roschas dil pievel a Glion han, suenter haver elegiu ils derschaders, dau consigna a quels, ded ira pertut ad inquirir encunter quels, che hagian pregiudicau la libertad e l' honur e segirezia della patria entras contrahar e sigilar il pact de Milaun. Remarcabel eis ei, ch' il pievel emblida per il mument il prighel per la Valtina. Padavino era perschuadius, che quellas ordras derivien dad instigadurs e che auters cumins vegnien a suondar quei exempel ed en paucs dis stetti tut la tiara en armas. El ha rugau ils caus a Cuera, de tarmetter umens de confidonza a Glion, per quietar il pievel ed ils derschaders, ed el ha animau ils predicants de

³² Il feagl de Buldet, Giacun Menisch, fuva sesents a Schluein, e dad el deriva probabel la familia Camenisch a Schluein.

gidar el en quei senn³³. Paucs dis pli tard ein il cauder-schader, il caupresident de Cuera ed il caumistral de Tavau vegni sez a Glion tier in congress pign. Els duevan rezscheiver il serrament dils novs officials per la Valtlina, e cun quella caschun era suprimar la dertgira nauscha. Ella pareva a Padavino pli prigulusa, che la fortezia de Fuentes. — Mo la dertgira nauscha era stinada ed ha ad interim continuau de smanatschar e tementar ils spagnols. Quels ein sevulvi tier Paschal e Padavino ed han rugau els de vegnir personalmein a Glion ed opponer als auturs della revolta en Surselva e cheutras impedir pli grevas consequenzas. Paschal stava sez davos la dertgira e scheva, ch'ei seigi forsa mo bien de schar far ils derschaders lur veglia e stinschentar las practicas spagnolas cul tgau e saun ded entgins spagnols. Cun ina tala giustia exemplarica vegnien las alianzas culla Frontscha e Veniescha affirmidas. Padavino encunter-comi giavischava ruaus; el temeva viriveris e scheva, che finalmein vegnien ils tgaus dils inimitgs e dils amitgs a curdar, ed il pievel suenter marschar en Valtlina a far ina strava-ganza e menar tier l'uiara. Ils derschaders eran unschi da Paschal ed operavan aschia vinavon. Els han puspei declarau: primo veglien els proceder encunter quels paucs cumins, che hagien giu la gagliardia de serrar marcau cun Fuentes, emblidond lur obligaziun de fideivladad viers ils auters; secundo veglien els castigiar ils deputai a Milaun e tuts quels, che hagien surpassau lur instrucziuns e stridau la Frontscha e Veniescha tras il pact, e terzo veglien els ussa intercurir e saver, pertgei ch'ins fetschi buca preparaziuns d'uiara, ferton che Fuentes baghegi en prescha la fortezia³⁴.

Ils umens persecutai, sco Gallus de Mont e Gion de Sax, ein en quels dis i tier lur amitgs els cantuns catolics per agid; il marcau de Cuera ha empruau de sereconciliar cun ils adversaris, ed era en Surselva haveva ei umens, che

³³ Brev de Padavino dils 23 de mars e Rott, E. Henri IV, pag. 330.

³⁴ Brev de Padavino dils 20 de mars 1605.

vulevan pasch e ruaus, e forsa aunc sut l'influenza de Padavino ha Paschal clamau ils adherents ed ina part dils derschaders a Cuera e cussegliau de refierer la vendetga, tochen tier in' autra caschun; suenter bia difficultads han ils derschaders vului suondar il cussegl de Paschal, che ha aunc stuiu arver la buorsa, cuntentar ils derschaders e far ina fiera d'empermischuns.

L'entschatta d'avrel, duront ch' in congress grond fuva radunau a Glion, han ils umens dil cumin de Glion puspei elegiu 25 dils lur, e quels ein compari avon ils caus e cussegliers ed han declarau, ch'ins vegli uss'eleger in magistrat de biars representants ord mintga ligia e lu inquirir e castigiar ils deputai de Milaun e surdequei veglien ins udir, tgei preparaziuns ils caus della dieta hagien fatg per la segirezia della tiara ³⁵. Ils caus han tractau cun quels umens cun bia malezia e sabientscha. Els han presentau brevs da Turitg, che admonevan ils de Glion de mantener ruaus, e silsuenter han els aunc raquintau, co els hagien dapi gl'atun tractau cul retg de Frontscha e cun la republica de Veniescha e dad omisduas varts hagi ins speronza sin agid. Schauenstein seigi sin via a Paris. Finalmein han els aunc relatau, che ils confins seigien bein occupai, ed alla meta vegni tut observau, tgei Milaun prepari; ultra de quei seigien treis umens (Sonvic, Tscharner e Guler) a Baden pervia della fortezia. Aschia han els per il mument quietau ils umens. Ils caus ein cuninagada cavalcai a Cuera tier Paschal e Padavino, per dar quen dil passau. Els eran buca segirs, ch' il pievel stetti a casa. Daveras han ils representants de Glion aunc buca cuschiu sur la muntada della revolta, mo finalmein concludiu lur declaronza schend: divers derschaders ed officials della dertgira nauscha pretendien il pagament de lur expensas de 100 scudis per quella historia, e sche ils ambassadurs sappien cuntentar els, sche detti ei ruaus. Padavino haveva pintga queida de pagar quellas fieras de Glion; el scheva: paghel jeu talas rabantschas, sche serepetan ellas,

³⁴ Brev de Padavino dils 4 d'avrel 1605 e Rott, E. Henri IV, pag. 339a.

ed ils purs ein buca schenai de puspei dar vid mia buorsa. Ils caus havevan milsanavon fatg deivets per muniziun a Bergamo; era quels dueva Padavino pagar tier las bialas muschettas cul maletg de s. Marc. Ils caus sinceravan, che sch'el paghi quei tut de buna veglia, sche detti ei pasch e ruaus, ed il pievel vegni mai a s'accordar cun Milaun. Paschal haveva pli promptamein empermess de pagar la mesadad, ed aschia ha era Padavino pagau ed ei lu per cuort temps sbrigaus ord la tiara³⁶.

Il pievel a Glion teneva Padavino per in ranvér e murmignava era perquei, ch'el haveva aunc renovau la gliesta dellas pensiuns en disfavour de divers umens, per exempel de Buldet. Ultra de quei era el buca vegnius a Glion a pagar de beiber e dar daners a mintgin, sco els havessen bugen viu. Guler haveva avertiu Padavino, de buca evitar quellas expensas usitadas e comparer sin la dieta, pertgei quei pievel savessi in bi di alzar las bandieras en disfavour de Veniescha e cheutras sforzar Padavino de quietar el cun pensiuns e regals.

Padovino era buca de perschuader. Las truschas a Glion mavan vinavon; ils derschaders vulevan buca ir a casa.

A Baden era denton la dieta federala reunida, per s'occupar dellas fatschentas grischunas, e Sonvic, Tscharner e Guler ein ils 17 d'avrel compari leu ed han vivamein protestau encunter la violaziun dil territori grischun entras il castellan de Fuentes. Els han era lamentau, che Filipp ils III de Spagna hagi renviau la mediaziun dils Confederai. Casati era presents ed ha respondi empau massiv, schend: tut disuorden derivi dallas Ligias. Fuentes hagi tractau e signau in pact a Milaun ils 25 d'uost 1604, e sch' ils Grischuns seregordien dils plaidis stridonts dil castellan della fortezia de Fuentes, sche clomi el en memoria ils plaidis de Hercules de Salis avon il senat de Veniescha. La dieta ha sinquei cun ina pluralitad catolica concludiu de cusseglar als Grischuns, d'acceptar il pact de Milaun e davart la fortezia sefidar silla buontad dil retg de Spagna. Cun quella risposta

³⁶ Brevs de Padavino dils 14 e 20 d'avrel 1605. Archiv federal, Bern.

ein ils deputai turnai a casa ed han caschunau ina nova alte-
raziun, surtut a Glion.

El medem temps ei Schauenstein, il capitani della garda, turnaus da Paris cun las novas, ch' il retg vegli gidar a pagar ils deivets e dar subvenziuns per mobilisar truppa e pagar ina cunterforztezia; in serschant franzos vegni ad organisar la truppa grischuna, quei tut sut la condiziun, che la Svizzerza sustegni las Ligias. Ils protestants en Svizzerza han sut la menonza de Turitg clamau ina nova dieta ad Aarau; il retg de Frontscha ha animau ils Svizzers de gidar. Malgrad tut quella breigia ha la dieta federala declarau: las alianzas della Ligias cun la Frontscha e Milaun stattan buca en contradicziun; la cunterforztezia sustenin nus buc, e dil reminent cussegliain nus allas Ligias de signar il pact de Milaun e surschar als Confederai d' intermediar davart la forztezia cun Fuentes.

Gia suenter las novas digl empren conclus dils 17 d'avrel a Baden era il pievel a Glion en gretta, e sil tiern s. Gieri a Trun han ils cumins antispagnols della Ligia grischia proponiu, ded envidar tuttas treis Ligias tier ina dertgira nau-scha generala. La dieta dellas treis Ligias fuva prevedida per ils 27 de matg a Glion; leu dueva la causa vegnir tractada. Ferton ch' igl urezi sepreparava, luvrava Fuentes cun 2800 umens vid sias fortificaziuns, e Padavino fuva sin via cun las pensiuns venezianas.

Ils umens de Glion cultivavan vinavon il pertratg de vendetga, e per saver effectuar quel empau meglier, han els pretendiu, che tuts cumins della Ligia grischia tarmettien derschaders, sinaquei ch' els sappien ussa cun vera autoritad castigiar quels, che seigien stai a Milaun³⁷. Vegni lu la dieta a Glion, sche sappien ins aunc clamar ils derschaders dellas duas autras Ligias, prender il tgau a dus ni treis e silsuenter publicar in perdun general e far pasch. Padavino era cuntents de buca esser a Glion duront quellas truschas, sinaquei che negin sappi renfatschar ad el, de haver practicaun cun ina ni l' altra partida. Paschal fugava vinavon; perquei eis ei capeivel, ch' ils umens a Glion fagevan vinavon il fraccass

³⁷ Brev de Padavino dils 20 de matg 1605.

encunter Schmid, Gion Planta ed auters. Planta era il feagl de Gion Planta, truaus alla mort 1572. El era en possess d'ina raubuna, e perquei vulevan ils derschaders metter a dies ad el ina gronda part dellas expensas de lur dertgira, e quellas fagevan ora per lunsch pli bia, che la valeta della cadeina retscharta da Fuentes ³⁸.

Vegnend lu las novas, che ils cantuns protestants hagian sin istanza della Frontscha empermess de gidar las Ligias, ha Hercules de Salis rugau Padavino, de vegnir silla dieta e de pagar la muniziun a Bergamo, pertgei sia conduita vilenti ils deputai. En Surselva mavan las tunas, che Fuentes hagi tarmess nova truppa sils confins, ch' ils cantuns catolics hagian refusau tut agid allas Ligias, ed ils purs della Foppa ed ils capitani en Valtina, sco Jochberg ugliavan, per occasionar ina revolta digl entir pievel. Ils derschaders a Glion secussegliavan vinavon, els havevan citau Schmid, Gion Planta e Gallus de Mont cun siu feagl Giacun. Ni in ni l' auter era compariu. La dertgira fuva empau unfisa e sepreparava de midar il castitg de mort en ina peina de daners, per vegnir alla fin. Ils derschaders giavischavan sez pasch e ruaus el mument, che las autras Ligias havessan bugien entschiet cun ina dertgira nauscha. Vulevan las Ligias ussa agir en Valtina, sche fuva il ruaus intern necessaris. Tuttina vuleva ins buca supprimer la dertgira, senza haver dau la frida mortala als adversaris; perquei schevan era Hercules de Salis ed auters, ch'ei seigi meglier, de schar turschar la dertgira cun pli gronda modestia e misericordia, che d'impedir ella; pertgei il pievel vegnessi puspei a selear. En quei senn ha la sinoda dils predicants, ch'era rimnada a Cuera ils dis dil congress, empermess de stimular las vischnauncas, e Paschal ha silla dieta a Cuera proponiu de sistir la dertgira. Quella ha ussa dau las sentenzias encunter ils auturs dil pact de Milaun. Il cauderschader Gion de Sax de Trun, che fuva fugius en Svizzeria ed operava cun gronda energia tier ils catolics a Lucern, ei vegnius truaus tier ina peina de 500

³⁸ Brevs de Padavino dils 3 e 14 de zercladur 1605. La cadeina d'aur havevan Planta, Schmid ed ils auters returnau entras ils mauns de Giulio della Torre.

scudis, privaus da tuts tetels e honors e sut peina de mort ei vegniu scumandau ad el, de bandunar zacu la tiara ne scriver ord quella. Era Planta e Schmid ein vegni truai de pagar mintgin 500 scudis ed era privai per perpeten dal dretg de seser ella dieta ni en autras autoritads. Finalmein ha la dertgira tuccau Gallus de Mont, che haveva en ses vegls dis demussau inclinaziun per Milaun e per Fuentes. El ei vegnius sentenziaus tier ina peina de 300 scudis e privaus de tuts uffecis sco Schmid e Planta ³⁹.

Duront la sessiun della dieta haveva la dertgira sistiu las tractativas, per saver separticipar della dieta; Padavino caraveva, ch'ils derschaders hagien gustau il pum de quels bials castitgs e vegnien a continuar la catscha silla buorsa ⁴⁰.

Ils capomenaders della partida franzosa-veneziana eran sin cussegl de Paschal sedecidi de nominar in cussegl secret sco regenza della tiara. Il pertratg d'in magistrat havevan els exprimiu a Glion gia la fin de mars 1605, forsa inspirai da Paschal. Dapi che Heinrich ils IV haveva empermess agid e ch'ins preparava il combat encunter Fuentes, vuleva Paschal impedir, che tut vegni ad ureglia a Milaun, sco quei daventava tras las dietas ed ils congress. Ultra de quei duevan tuts amitgs de Spagna svanir ord las autoritads. En quei senn fuva il cussegl secret gia la fin de matg 1605 preparaus e las personalitads destinadas. E la dieta ha tractau quei fatg e proponiu allas Ligias de tschentar ina nova regenza ellas persunas de cauderschader Crest de Sax d'Uors, capitani Gioachim de Jochberg de Laax, vicari Tumasch de Schauenstein, litinent Gieri Schorsch e mistral Giacun Caduff de Morissen ord la Ligia grischa. Era ord las autras Ligias fuvan negins spagnols proponi per quella regenza omnipotenta. La partida spagnola ha combattiu quella proposiziun, e cun vehemenza plidavan las duas partidas sur quella damonda ed il plan d'ina cunterfortezia. Cheu arriva il deputau de Baden Sonvic, e la dieta acceptescha l'offerta dils Confederai d'intermediar, mo ella vul saver da Fuentes sin s. Barclamiu, schebein el vegli unfrir la fortezia. Quei

³⁹ Brevs de Padavino dils 18 de zercladur 1605.

⁴⁰ Brev dils 7 de fenadur 1605 (Padavino).

saveva buca menar alla fin. Schauenstein ei puspei ius a Paris, per prender cussegl cul retg, ch' ils Grischuns numnavan lur «sulet fideivel amitg». Encunter Veniescha carscheva pli e pli l'aversiun. A Glion e contuorn vulevan ins era saver nuot pli dils Confederai ⁴¹. Gie ins serimnava cheu puspei en roschas e vuleva per part marschar en Valtina, ed ils caus havevan breigia de quietar ils purs. Aschia vegn igl unviern, ed igl onn 1605 va senza success alla fin.

Il cussegl secret 1606/07.

Il fevrer e mars 1606 aveva il congress grond concludiu, de better ina garnischun en Valtina, e dumandar, che la Frontscha e Veniescha paghien las expensas per quella, ed ina deputaziun ei ida a Baden tier la dieta federala, per declarar tgei prighel smanatschi alla Rezia, sche Fuentes passi en Valtina e tonschi da leu anora il maun all' Austria. Ils cantuns catolics vulevan saver nuot de dar agid encunter Fuentes, ed ils protestants eran freids. Sulet Bern e Turitg han finalmein empermess de gidar en in ner basegns. Il retg della Frontscha scheva, che senza gl'agid dils Svizzers e Veniescha sappi el far nuot. Per sventira fuva da quei temps Veniescha en dispeta cul papa. Paschal aveva denton la nova regenza grischuna enta maun. Per castigiar Cuera, ei Tusaun daventau la residenza, e Cuera ha ultra de quei survegniu negin representant el cussegl secret. Ils 18 de zercladur 1606 ei l'emprema sessiun vegnida aviarta. Il predicant de Tusaun ha tier l'avertura implorau igl agid dil sogn Spert, ed ils commembers han engirau de tener secret tuttas tractativas. Il cussegl aveva il dretg de tractar cun tuttas pussonzas, armar il pievel e declarar uiara e funzionar sco dertgira ⁴². Da quei cussegl spetgavan ils cumins franzos-venezians ina fin della dispeta cun Fuentes u tras l'uiara u tras tractativas. Il cussegl ha tarmess Crest de Sax, Batt. de Salis e Guler a Baden e Schauenstein a Paris e finalmein con-

⁴¹ Brev de Padavino digl october 1605, e brev de Giovanni della Torre dils 23 d'october 1605.

⁴² Brev de Vincenti dils 7 de matg 1606.

cludiu de castigiar ils auturs dils tumults. Lu ein ils predicants sepresentai ed han lamentau sur Ruinelli, che encueri di e notg de tractar cun Milaun. Paschal senteva, ch'era quella autoritad mava las vias veglias, ed el sefidava mo sin igl effect dellas pensiuns ed ils predicants; el scriva: van ils predicants tier la Spagna, sche essan nus piars⁴³. La deputaziun a Baden ei suentar paucs dis returnada a casa. Ella dieta federala haveva il nevs dil colonel Melchior Lussi de Subsivania replicau a Crest de Sax cun vehementas attaccas sin Veniescha, che preparava l'uiara cul papa, e Casati ha declarau, che sut quellas novas relaziuns seigi buca raschienen pli de devastar la fortezia⁴⁴. Vincenti, il niev ambassadur venezian ellas Ligias, vuleva buca empermetter agid encunter Fuentes; el pagava bein las pensiuns, mo demussava pauc plascher per las tratgas de Tusaun, ed il cussegl secret era schi vilaus sin Vincenti, che Batt. de Salis ha refusau d'acceptar sia pensiun de 50 scudis. Muncond gl' agid de Veniescha e dils Confederai, ha il retg de Frontscha era piars la curascha e targlienau cun ina decisiun tochen egl atun 1606.

Gia il fenadur 1606 haveva Vincenti sin fundament della allianza de Tavau dumandau sis compagnias schuldada per l'uiara encunter il papa, ed el sperava, che Paschal metti nuot en peis a ses giavischs. Quel ha tuttina empruau d'impedir quella fatschenta e fatg decider il cussegl secret, che Veniescha stoppi dumandar ils cumins per la lubientscha de mobilisar truppa. Ils capitans per quellas compagnias eran gia 1603 vegni destinai, denter els Gion de Sax e Stampa de Bergaglia. Suentar las tgisas della dertgiranuscha a Glion parevan quellas persunas buca qualificadas per il survetsch venezian, e Gion de Sax ha demissionau, essend el memia vegls, e vulend el buca combatter il papa. Las compagnias della Ligia grischa ein ussa vegnidas surdadas allas suondontas persunas: ina entira compagnia de 300 umens a Tumasch de Schauenstein, cavalier de Veniescha, la secunda a Gioachim de Jochberg de Laax, duas

⁴³ Bibliothèque nationale Paris 16027, 29.VI.1606.

⁴⁴ Brev de Vincenti dils 23 de fenadur 1606.

mesas della tiarza al cauderschader Crest de Sax ded Uors ed Albert de Mont⁴⁵ de Vella, la quarta al bandirel Gion Schorsch de Spligia ed a mistral Martin Camenisch de Tumein.

Spert ha ei dau grevas difficultads. Ils spagnols han protestau, ch' ins vegli en quei mument de grond prighel menar ils umens ord la tiara, ed en quei senn ha Paschal continuau ded operar el cussegl secret a Tusaun, schegie ch' ils commembers de quei cussegl fuvan interessai ella fatschenta sco capitans de Veniescha. Malgrad quellas practicas han ils cumins approbau quella mobilisaziun, schizun la Bergaglia. Cumins, che havevan negins capitans, eran plitost vilai ed havevan votau encunter era cun risguard sil commerci, aschia Tusaun, Fürstenau e Schoms. Auters han declarau, che gl'emprem deigi Veniescha dir, schebein ins vegni a gidar encunter Fuentes, ed en quei senn ha remarcablamein era il cumin della Cadi votau. Da 68 cumins havevan 38 acceptau la mobilisaziun senza condiziun.

Sin la dieta a Cuera per l'entschatta de december 1606 fuvan biars deputai buca vegni; ei havevan dau part sur il resultat della votaziun e laschau cun quei. La reforma della constituziun ni dil guvern, che dueva vegnir discussionada, era buca d'exequir. Ils venezians havevan pretendiu, ch' ils cumins dettien ina risposta sin la damonda della reforma el decuors de 20 dis⁴⁶. Paschal ha malgrad il resultat della votaziun vuliu impedir Veniescha, de far truppa ellas Ligias; perquei ha el stimulau il cussegl secret de mobilisar sis compagnias de 300 umens e tarmetter quellas sco guardia en Valtlina. Denter ils 12 capitans eran ils megliers officiers, che duevan da quei temps marschar a Veniescha, sco capitani Gioachim de Jochberg, Augustin de Travers, Antoni ed Andrea de Salis ed auters. Hercules de Salis, il sulet secretari dil cussegl secret a Tusaun, che dominava leu las fatschentas sper Paschal, era destinaus sco ambassadur a Veniescha, per dumandar leu agid. Vincenti di, ch' il cussegl

⁴⁵ Tenor il Lexicon hist.-biogr. fuss Albert frar de Luci e Balzer de Mont.

⁴⁶ Brev de Vincenti dils 11 de december 1606.

secret hagi clamau tut ils umens de valor en siu survetsch. Il cussegl secret ha cuninagada dau part ad Innsbruck, che la mobilisaziun seigi mo per defender la tiara, ed a Fuentes han ils umens dil cussegl scret: els deploreschien, ch'el hagi violau il territori grischun ed els damondien, ch'el remetti ils umens arretai sin territori grischun. Ils 22 de schaner ei il cussegl seradunaus e s'unius culs deputai dils cumins ed ha tadlau ils rapports sur il grond prighel, che smanatschi alla patria. Tuts representants parevan prompts de prender las armas; era ils filippins ella Cadi vulevan defender la tiara, ed ils 29 de schaner ei la truppa marschada sut Gioachim de Jochberg, Antoni Sonvic, Gion Planta de Razen e Gion Basalgia ord la Ligia grischua ed auters giu a Clavenna e Morbegno.

Cun risguard sin quei niev eveniment ha Veniescha ordinau de formar 12 compagnias de 150 umens l'ina, e Vincenti ha radunau ils capitans aunc restants, sco Albert de Mont, Crest de Sax ed auters. Quels vulevan surtut, che Vincenti elegi in ded els sco colonel, ed el ha proponiu a Veniescha Rudolf de Schauenstein, capitani della garda dil retg de Frontscha. Quel duvrava aunc la permissiun de Paris, per quei ei la damonda stada pendent. Ina pli difficultusa questiu fuva il prezi della schuldada. Veniescha haveva 1603 marcadau las compagnias per 1700 scudis l'ina, e quei tuccava sil singul schuldau memia pauc, aschia che ni ils umens grischuns ni tals ord la Svizzeria vulevan seschar engaschar, tonpli ch' il prezi de buna schuldada era en quels onns daus in bionton ensi. La Spagna per ex. pagava ils medems dis en Svizzeria 2200 ducatas per compagna. Veniescha ha targlienau ded accordar e dar in prezi andant als capitans ed ha aschia per siu agien donn piars bia temps.

El decuors de quels eveniments haveva Paschal survegniu da Paris las novas, ch' il retg vegli dar tut agid pusseivel, per defender las treis Ligias en Valtlina⁴⁷, e la dieta grischuna, radunada quels dis a Tusaun ensemen cul cussegl

⁴⁷ Brevs de Vincenti dils 14 de fevrer 1607 e dils 24 de fevrer 1607. Anhorn, pag. 7 e 12.

secret, fuva fetg cuntenta culla Frontscha, mo bia meins cun Veniescha, che vuleva dar negina risposta sil clom d' agid e marcadava culs capitani sco in ranver. La truppa grischuna en Valtlina temeua per siu paun e sia schurnada, ed ils capitani davan per part ils daners ord l' atgna buorsa, ed animavan la schuldada de turnar a casa e preparar ina nova revolta. Surtut sevilava la truppa, ch' ella stoppi per tgirar ils confins encunter Milaun, sina quei che la truppa, engaschada da Veniescha en Lorena, sappi marschar ruasseivlamein atras las Ligias e la Valtlina ed a Veniescha lu forsa survir encunter il papa. Ils capitani en Valtlina han tarmess in um a Tusaun ed admoniu il cussegl secret, de bucschar marschar las truppas da Lorena tras las Ligias, ed era las compagnias engaschadas el Grischun deigien restar a casa. Era divers cumins han tarmess ina deputaziun de 16 umens a Cuera avon il congress grond cun las medemas pretensiuns, mo tuts ein vegni renviai ed animai de star ruasseivels. Encunter quellas practicas ha Vincenti empruau de mantener la pluralitad. El ei compariu el cussegl secret ed ella dieta ed ha empermess 3000 ducatas als caus, deputai ed al cussegl secret. La fin de fevrer mavan ils capitani cul schumbrader tras las vischnancas ed engaschavan ils umens per Veniescha ⁴⁸.

La revolta dils spagnols 1607.

Il schumber venezian ha svegliau la cunterpart. Il nunci Fabricius Verallo a Lucern fuva gia il fenadur 1606 staus a Como ed aveva priu cussegl de Giulio della Torre, ed in ambassadur grischun, che fuva sin via per serender a Milaun, ha priu part de quels discuors. Verallo ha udiu a Como, che la republica veneziana vegli truppa ed ha animau igl uestg Gion de Flugi de far tut siu pusseivel, per impedir il pass a tuttas truppas de Veniescha, ed il decan della catedrala a Cuera ha lu gia igl uost 1606 empermess al nunci, che neginas truppas vegnien a marschar a Veniescha. Il nunci sperava schizun sigl agid de Giacun de Schauenstein e Gioachim de

⁴⁸ Brevs de Vincenti dils 24 e 27 de fevrer 1607.

Jochberg ⁴⁹. Gl' uestg Flugi ha fatg tutta breigia e perdegau sez a Termin encunter Veniescha ed animau las pleivs catolicas, de refusar il pass a tutta truppa; pertgei quei seigi ina sontga obligaziun, essend che la patria drovi ses umens e la truppa ord Lorena vegli ir el combat encunter il papa. Il nunci ha suenter renconuschiu cauldamein ils merets digl uestg. Vegnend Vincenti in di a messa ellaatedrala, ha Flugi schizun bandunau igl altar e la baselgia. Da Cuera anora e da Milaun eran ils cumins della Cadi e la Lumnezia stimulai ferm encunter Veniescha, e cheu ed en outras parts della Surselva practicava Caspar Baselgia cun Gion de Sax ed auters, per promover la malaveglia encunter ils venezians. E sez cun tschontschas e menzegnass, aschi usitadas en quels cass, fugavan ils spagnols, schend per exempel, ch' il pievel seigi vegnius cuglienaus; il ver act d'alianza hagian ils signurs mai mussau al pievel. Tut quellas intrigas politicas vegnevan era portadas denter la truppa en Valtlina, e cheu fagevan ils tschatschers valer, che la schuldada pertgiri il pass mo per Veniescha, e tuttina paghi Veniescha mo 3000 scudis, quei ei in dieschavel dellas expensas; Fuentes hagi gie nuot encunter las Ligias, e quel schava menar graun e vin ellas Ligias, per affermir quella praula. Il guia Crest de Blumenthal de Vignogn ha perquei cun auters refusau de prestar igl engirament de fideivladad culla truppa; el ha bandunau la Valtlina senza lubientscha ed ei turnaus a casa, smanatschond, ch' ellas Ligias seigi nuota de remediar, sch' ins metti buca a quater ni tschun il tgau avon ils peis. En Lumnezia ha el cun auters preparau la revolta. Il cumin della Lumnezia ha tarmess ses umens vi e neu, per stimular ils auters cumins encunter Veniescha. Era il capitani Gion Baselgia era turnaus ord Valtlina ed haveva raschunau, ch' il cussegl secret a Tusaun hagi cuglienau il pievel e tschentau truppa en Valtlina per survir a Veniescha e per nuot auter. Daners de Spagna han lu aunc effectuau quei che fuva bassegns, per levar il pievel. Sillas istanzas da tuttas varts ha il cauderschader Gelli Maissen stuiu clamar ils deputai della Ligia grischa per ils 4 de mars 1607 a Glion.

⁴⁹ Nunziatura Verallo, brevs dils 17 de fenadur e 19 d' uost 1606.

La notg dils 2 sils 3 de mars han ils umens della Lumnezia e della Cadi (mistral Gion Berther) gia alzau las bandieras, bein temend ina pluralitad veneziana a Glion. Els han clamau tuts cumins della Ligia grischa sut las armas ed ein marschai a Glion⁵⁰. Gl'ambassador Vincenti ei en tutta prescha cavalcaus ella capitala sursilvana; el supposeva, che in dils capitans en Valtina hagi instigau il pievel, per far pagar Veniescha la garnischun en Valtina. Sin via sur Trin e Flem e lu a Glion ha Vincenti pagau de beiber e perschuadiu ses partisans, che tut las reproschas encunter Veniescha seigien mo intrigas de Milaun, e ses amitgs han dau plaid, de buca suffrir la vergugna d'ina malfideivladad encunter Veniescha, ed ils filippins han piars la curascha. Ils 5 de mars ei Vincenti lu passaus avon il congress della Ligia grischa a Glion ed ha cun indignaziun exprimiu sia getta, de ver in moviment encunter in'alianza deliberada ed acceptada dalla pluralitad dils cumins; el ha declarau, che quella truscha derivi dad in ni dus cumins e mundi encunter fei e verdad. Sinquei ha el bandunau il congress, e quel ei sesglattius nuschamein sur la caussa. Ils amitgs de Veniescha han detg: plitost seschein nus massacrar, che tolerar in'infamia, ed il congress a Glion ha concludiu: nus tenin plaid a Veniescha a riguard igl engaschament ed il pass per truppa. Il congress ha aunc tarmess deputai ella Cadi ed en Lumnezia ed admoniu de desister da talas practicas e botschas. La sollevaziun en favur dil nunci, uestg e Milaun fuva stada senza success, mo lur partisans ella Ligia della casa de Diu fuvan denton era en moviment⁵¹. Vincenti aveva strusch quietau ils umens a Glion, sche auda el, ch'ils umens dil cumin de Belfort, menai da Paul Ambriesch de Lontsch, stettien en armas avon il marcau de Cuera e da mondien de passar ella capitala, per impedir il pass als vene-

⁵⁰ Rott, E. Henri IV, pag. 383. Vincenti, brev dils 6 de mars 1607. Verallo, brev dils 14 de fevrer, 15 e 27 de mars 1607.

⁵¹ Beeli aveva per part organisau quella revolta, che ha silsunter custau ad el la veta. Siu gidonter Giacun Ruta, che visitava ils cumins ed ils menaders, per dar cussegl e daners, ei era ius tier mistral Durisch de Marmels, cauderschader Menisch Buldet, Crest de Blumenthal e bandirel Cabalzar.

zians. El medem temps haveva il cussegl secret las novas, ch' ils capitans en Valtina (Jochberg ed auters) hagien refusau d' acceptar la bagatella de 3000 scudis agid de Veniescha, ed il cussegl secret ha sut l' influenza dils capitans secret a Hercules de Salis a Veniescha: vegli la republica de Veniescha buca prestar dapli (20 000 scudis il meins), sche deigi Salis semetter a cavagl e turnar a casa. Vincenti era a miez liug. Sias compagnias rimnadas, per marschar a Veniescha, fuvan el marcau de Cuera, bloccadas dal pievel avon las portas, e las roschas carschevan da di en di⁵²; pertgei deputai marschavan sin tuttas varts a clamar neutier ils cumins. Las fuolas de pievel ein plaun e plaun arrivadas e secollocadas els vitgs entuorn Cuera. Ils umens della Foppa, Laax, Uors e Sursaissa han campau a Razen e Bonaduz sper quels de Valrein, ils umens de Schoms a Tumein, ferton che las bandieras de Tusaun, Cazas, Montogna, Tschuppina e Stussavia ein marschadas a Cuera tier ils de Giadina, Puschlav, Tavau e Portenza. Suenter miez mars ha Cuera aviert las portas, mo scumandau de purtar pli armas che la spada⁵³. La schuldada de Vincenti vuleva ussa ir a casa senza restituir la capara. Vincenti sez sperava sigl agid della dieta e pagava las expensas dellas bandieras als ustiers de Cuera. El ha aunc rugau ses amitgs a Glion, de buca schar marschar pli pievel a Cuera ed unschiu ils menaders, ch' eran radunai el congress della Ligia a Glion, e quel ha ils 19 de mars concludiu de star a casa⁵⁴. La dieta, arrivada a Cuera, ei buca selubida de sustener Vincenti, e sia schuldada ei plaun e plaun sbrigada ord il marcau a casa; entgins paucs han aunc dumandau ina indemnisaziun dals capitans e processau. Vincenti ha sinquei vuliu bandunar il marcau ed ir a casa. Era ils habitonts de Cuera havevan per part priu la fugia, pertgei la canialla barbarica de purs bueva, greva e smanatschava e sepatengava sin tuttas vias. Vulend Vincenti bandunar Cuera, han las roschas renviu el en sia habitaziun e pertgirau el di e notg. Capitani Gion Feder-

⁵² Vincenti, brev dils 10 de mars 1607.

⁵³ Vincenti, brev dils 19 de mars 1607.

⁵⁴ Vincenti, brev dils 21 de mars 1607.

spiel de Domat, in dils capoacturs a Cuera, scheva ti ad el, fageva tuttas smanatschas ed ha cun ils auters dumandau da Vincenti la brev d'alianza de 1603 e las gliestas dils pensionaris. Davos quei far e demanar stava gl' uestg ed operava encunter Vincenti. Las roschas han schizun aviert las brevs de Vincenti e scumandau tuttas tractativas e tut commerci cun auters. Vincenti fuva en grond prighel ed ei perquei seviults tier Rudolf Planta de Zernez, e quel ei viagiava en Giadina ed ha preparau la sollevaziun della cunterpart ⁵⁵. Ina minoritad dils cumins venezians-franzos fuva gia a Cuera, ed ils auters han giu sterment de vegnir e vuler batter cun las grondas roschas spagnolas. Ils 14 d' avrel eran tut las bandieras, entuorn 8000 umens, serimnadas sil «Roßboden», e suenter cumins han ei votau sur la damonda, sche las Ligias deigien mantener las alianzas de 1602 e 1603. -- L'emprema gada han las roschas giu ina majoritad per il manteniment dellas alianzas. Suenter entginas uras han ei en ina secunda votaziun fiers quellas e dismiss il cussegl secret, scumandau las pensiuns personalas, clamau ils capitans e la truppa ord Valtina e concludiu de far ina dertgira nauscha. Ina deputaziun dils Confederai ha anflau negina udida; il nunci haveva deplorau, che quella fuva ida a Cuera e ch' ella vuleva far desister da tuttas interpresas preparadas. El carteva, ch' igl uestg e ses adherents arrivien buca tier lur intent. Cuort suenter ha gl' uestg stuiu dumandar ina guardia encunter quei pievel, ch'el haveva gidau a levar. Ils spagnols han plaun e plaun piars il surmaun a Cuera. Roschas de Portenza, Tavau e Giadina e Puschlav han sefatg valer ellas fatschentas della dertgira. Quellas ein marschadas avon il palaz episcopal ed han arretau Gieri Beeli, igl anteriur castellan a Castels en Portenza e pli tard ambassadur digl uestg e dellas Ligias a Milaun. El fuva sco catolic e spagnol e castellan dell' Austria ina spina els égls dils umens de Portenza. Cun el ein il capitani Caspar Baselia e G. G. Scarpatetti vegni menai en perschun, ella casa dil marcau. Igl uestg ei sinquei fugius a Nossadunnaun e da leu

⁵⁵ Brev dil nunci Verallo dils 17 d' avrel 1607.

a Lucern tier il nunci ⁵⁶. En quels dis ein sut influenza de Paschal e Vincenti ils predicants seradunai a Maienfeld ed han ponderau, schebein ins vegli far ina fin agl uestgiu. En quella situaziun aveva il nunci menau igl uestg Gion de Flugi. Il nunci ha bein admoniu tut ils cantuns catolics de proteger gl' uestg, denton las tgisas dils adversaris encunter igl uestg seschavan buca combatter aschi simplamein.

La deputaziun dils Confederai aveva urbiu ora nuot a Cuera tier las bandieras ed aveva continuau il viadi a Glion e clamau ils representants della Lumnezia e della Cadi, mo quels han refusau de comparer. Ils deputai ein pia i sez sil cumin de Mustér ⁵⁷. Era la dertgira nauscha aveva tarmess umens a Mustér, naturalmein spagnols, e quels han animau il cumin, de refusar la mediaziun svizzera, schend: els seigien, Dieus sei ludaus, sez stgis de dar uorden en lur tiara. Il cumin della Cadi ha tractau ils Confederai cun ferma malaveglia e declarau: el approbeschi la dertgira nauscha e sia acziun, siu demenar e surlaschi ad ella ils perschuniers (Beeli, Baselgia, Scarpatetti) e dismetti la brev dils treis sigils ⁵⁸. Il medem ha il cumin de Lumnezia respondi. Ils cumins venezians, sco Glion, Laax e Flem, ed ils predicants eran en gretta, perquei ch' ils deputai della Confederaziun havevan nuota pretendiu de far tener las alianzas cun Veniescha e la Frontscha, ed a Glion han ils Confederai stuiu udir, ch' els fussien meglier stai a casa lur. Cun indignaziun sur quei pievel rabiau de vendetga e nauschadad ein els turnai a Baden, e leu ein ils cantuns finalmein secussegliai de prender las armas e far ina fin als viriveris el Grischun.

La dertgira nauscha, occupada e dirigida per la gronda part da spagnols, aveva citau ils venezians e franzos: en emprema lingia duevan ils commembers dil cussegl secret vegnir truai. Jochberg fuva staus a Morbegno alla testa della truppa, aveva tenu quella en disciplina e contrahau cun Vincenti sur in subsidi venezian, per mantener la truppa en-

⁵⁶ Brevs dil nunci Verallo dils 28 de matg e 29 de zercladur 1607.

⁵⁷ Bibl. Nat. Paris, f. français 16943 il matg 1607.

⁵⁸ La brev dils treis sigils «Dreisiglerbrief», scarpada a Cuera ella radunonza sil Rossboden.

cunter Fuentes. Gl'ambassadur venezian ha pagau 1450 scudis il meins per ina compagnia de 200 umens. Biars umens eran fugi a casa, e finalmein eran mo 400 restai leu en Valtolina. Jochberg ha declarau, ch'el vegni a sedefender cun las armas encunter la dertgira nauscha. Pli tard ha era el stuiu fugir a Ragaz e Sargans, nua Hercules de Salis, Schauenstein, Gugelberg ed ils auters venezians fuvan serimnai. La dertgira nauscha haveva vuliu ir a Laax e confiscar la rauba de Jochberg, mo Laax e Glion han smanatschau ina ferma resistenza cullas armas⁵⁹. Ella dertgira nauscha vuleva ina part dils derschaders lu era citar igl uestg, ferton ch' ils auters tenevan cussegl cun Beeli, Baselia e Scarpatetti sur tut lur far e demenar. Encunter il proceder della dertgira, che haveva schizun citau il cumin della Foppa, han Glion, Laax, Flem, Trin e Tumein protestau e gia ussa smanatschau cun la forza, e Mesauc ha schizun dumandau la protecziun dils Confederai. Mistral Capol de Schoms, il qual haveva declarau, l'allianza cun Veniescha seigi stada bein ponderada, ha survegniu in castitg de 4000 renschs. Ils derschaders e lur guardias duvravan daners; els havevan per part priu dunna ed affons a Cuera. Era igl interpret de Florin ei vegnius arretaus e maltractaus. El haveva surviu alla Frontscha, mo 1604 haveva el susteniu Cuera, cura il marcau tractava discuss cun Fuentes sur il pact separau. — Adina settractava ei a Cuera tier ils umens della revolta ded ir a pigliar, tagliar giu il tgau, confiscar e bandischar en perpeten. Denton se preparava la resistenza, ed ils derschaders han schau declarar als sentenziai en Svizzeria, ch'els deigien pagar lur castitg, ed els sappien lu turnar en pasch a casa. Quei exprimava gia il sentiment, ch' ei vegni tier ina midada, e daveras mava Paschal gia il matg dad in vitg a l' auter e pagava ed animava de resister allas roschas spagnolas a Cuera. Siu meglier gidonter fuva il mistral Capol de Schoms.

⁵⁹ Brevs de Vincenti dils 15 e 22 de matg 1607, brev de Paschal dils 12 de matg 1607.

Ilis franzos e venezians aulzan las bandieras il zercladur 1607.

Ferton che Paschal practicava per la nova botscha, fuvan era ils derschaders a Cuera empau in davos l'auter. Ils derschaders de Giadina e Portenza han in bi di pretendiu, che Beeli, Baselia e Scarpatetti vegnien inquire, torturai e truai sco ils auters; quei han ils spagnols refusau. Sin quei ein ils de Remüs marschai a casa ed en paucs dis returnai cun 200 umens, pagai da Paschal. Ussa han ils de Schoms sut mistral Capol e diesch auters cumins priu las armas ed ein marschai cun bandieras sgolatschontas a Cuera. Ord la Surselva ei cauderschader Crest de Sax vegnius cun ils umens d'Uors, e cun els ein era ils de Flem, de Trin, de Tusaun e Mesauc arrivai avon las portas dil marcau. Ils spagnols han serrau las portas e preparau tutta resistenza. Mistral Capol ha avon il marcau prelegiu ils artechels, ch' ils spagnols havevan ediu, scarpau la purgameina e la schuldada ha manizzau las parts culs dents e griu: «Viva la Frontscha, viva s. Marc!»⁶⁰. Els havevan la mira de castigiar ils menaders spagnols Beeli, Baselia e Scarpatetti, ed allura restabilir las alianzas cun la Frontscha e Veniescha e derscher tut ils spagnols⁶¹. Ils menaders spagnols ein per gronda part fugi en Svizzeria. L'entschatta speravan ils Confederai e perfin il nunci, che quellas bandieras vegnien a purtar pasch e ruaus, e la dieta federala ha per quei refiers la mobilisaziun della truppa. Quellas roschas, pagadas da Paschal, han suondau la medema tactica de vendetga sco ils spagnols. Beeli e Baselia ein vegni torturai e truai alla mort⁶². L'execuziun ei stada digna dils miserabels barbars. Beeli ha avon sia mort confessau las truschas, ch'el e gl'uestg e Baselia havevan giu ensemen cun Milaun, per menar tier

⁶⁰ Brev de Vincenti dils 15 de zercladur 1607, Rott, E., pag. 399.

⁶¹ Denter quels spagnols fuvan: Gion de Sax, podestat Guglielm de Mont, guäa Crest de Blumenthal, Duitg de Turre de Breil, capitani Risch de Marmels, Andriu Jenni de Cuera, prefect Tscharner, Bavier, doctur Ruinelli etc.

⁶² Brev de Vincenti dils 14 de fenadur 1607. Anhorn's Püntner Aufruhr, pag. 104. Ardüser, pag. 399.

in' allianza. En general haveva el surviu allas Ligias u alla dieta cun tutta incumbenza; era quels survetschs, prestai a Milaun, ein daventai in delict en ils égls della cunterpart. Sustenidas dals predicants, han las bandieras vuliu proceder encunter igl uestg e dissolver gl' uestgiu. Quei ha animau il nunci ed ils cantuns catolics ed igl ambassadur Casati tier gronda activitad, e da tut quellas varts anora smanatschava l' uiara. Ils menaders spagnols fuvan a Zug, e Gion de Sax e ses compatriots secussegliavan leu cun Casati e cul nunci. Era ils auters Confederai discutavan puspei il plan d' uiara. Ina deputaziun federala haveva sezza viu a Cuera il stermentus tractament de Baselia e Beeli ed haveva pia pintga speranza, ch' ils viriveris calien. Uri, Sviz e Subsilvania e Zug han ils 26 de fenadur signau ils artechels de Gersau, inspirai da Casati e dal nunci; els schevan d. a.: igl uestg de Cuera sto vegnir remess en sia dignitad e pussonza, las otg dertgiras en Portenza han ded obedir all' Austria, las allianzas de 1602 e 1603 ein annulladas per tut temps. Uri ha bess truppa sils confins dell' Alpsu ed els castials de Blizuna, serrau tut il commerci viers Mesauc e smanatschau de sorprendere quella vallada. Ils cantuns catolics han dumandau ils daners dal nunci, per far l' uiara⁶³. Silla dieta catolica eran els denton buca units, pertgei Lucern vuleva la pasch, auters vulevan s' accordar culs catolics ellas Ligias, surtut en Surselva, e quels havevan empermess, de s' unir cun els e gidar da tutta forza, aschi spert ch' els rumpien ella tiara. Tuts cantuns catolics han empermess agl uestg Gion de Flugi lur protecziun e tractau vinavon cun Milaun ed Innsbruck sur il combat en favur della partida spagnola, e naturalmein han Gion de Sax e ses partisans ella Cadi giu part de quellas tractativas. Quellas preparaziuns en Svizera ed ella Italia han stermentau empau las bandieras venezianas a Cuera. La dieta federala haveva ils 23 d' uost tar mess ina nova deputaziun ellas Ligias, dasperas concludiu de tschentar dus regiments a Sargans e contuorn per l' uiara;

⁶³ Brevs dil nunci Verallo dils 4 e 28 d' uost e 5 de settember 1607. Il mistral Valente Regutino ha dumandau igl agid de Vincenti, temend l' attacca da Blizuna anora.

ils cantuns protestants vulevan surtut buca tolerar la mediaziun d' in prenci jester sco il retg de Spagna ni il duca della Austria. Ils cumins dellas Ligias han sinquei cun 44 de 66 vuschs acceptau la mediaziun federala.

Las bandieras havevan per part bandunau Cuera ed elegiu ina nova dertgira nauscha, che dueva seser a Glion, per evitar Cuera, igl igniv spagnol. En quella dertgira sesevan per part umens ord l' emprema dertgira, e per gronda part umens attaschai alla Frontscha e Veniescha. Alla testa stava Giacun Gioder de Casut de Sagogn, politicher e marcadont de biestga, che ha suenter aunc funzionau a Tusaun 1618⁶⁴. La veglia dertgira nauscha vuleva aunc buca ir a casa, e sut maun susteneva Casati ella. Ils 13 d' uost ha era la dieta concludiu de dissolver la dertgira nauscha e surdar las fatschentas ad ina nova dertgira a Glion. Ils Confederai havevan tras lur deputaziun pretendiu, che la dertgira nauscha svaneschi totalmein. Quei vuleva Paschal buca vertir; per tgei el nutreva aunc la vendetga encunter ils spagnols. Aschia ei viërs la fin d' uost la dertgira seradunada a Glion. Ella ei s'exculpada tier ils Confederai pervia dil truament de mort encunter Beeli e Baselia ed ha surdau a Baden ils documents della dertgira, surtut la confessiun de Beeli. Allora ha ella citau ils inculpai. Ei setractava surtut de pagar las immensas expensas della sollevaziun veneziana-franzosa. Paschal haveva gia dau biars daners ed animau Vincenti de pagar sia part. Las expensas muntavan sin la summa de 40 000 scudis. Per pagar ustiers, marcadonts e menaders ha la dertgira truau spagnols, franzos e venezians, surtut umens de brava rauba. Gion Guler, siu quinau Hercules de Salis, Sonvic e Gioachim de Jochberg ein arrivai a Glion cun in

⁶⁴ Ella dertgira a Glion fuvan ils suondonts umens ord la Ligia grischia: Giacun Gioder de Casut, Gion Mattis de Tschuppina, Giacun Gelli Baliel de Mustér, Gion Martin Cadelbert della Foppa, Padrut Balzer de Breil, Crest Arpagaus de Cumbel, Gion Frigg de Razen, assistent Paul Paul de Sursaissa, Giacun Schöni de Valrein, Barclamiu Calger de Schoms, Andriu Pernis de Tusaun, Tumasch Hili de Montogna, Gion Ant. Toscan de Mesauc, scarvon Giacun Tognola de Roveredo e sco scarvon Gelli Nutli de Valendau, sco tgisaders Wolf Montalta de Laax e Gion Calger de Schoms.

assistent ord Svizzer. Els han stuiu pagar las suondontas summas: Gion Guler, che haveva a Tavau in stavel de 78 tochen 80 vaccas ed otg casas, ha pagau 1500 crunas, Salis 2000 crunas, Sonvic 1500 crunas, Jochberg 800 e mistral Giacun Caduff, Crest de Sax, Gieri Schorsch mintgin sco commember dil cussegl secret 50 crunas. S'occupond la dertgira culs spagnols, han ils Confederai bandunau Glion, e la dertgira ha trauu prefect Bavier de pagar 4000, Rudolf de Planta 1000, Tscharner 8000, Zambra 700, Crest de Blumenthal 500 e Gion Federspiel, il capitani che haveva a Cuera fatg las sbarradas e maltscheccadads encunter Vincenti 200, Gelli Maissen 100 e podestat Guglielm de Mont 300 crunas. Gion de Sax fuva restaus en Svizzer, ed ei vegnius tuccaus il pli ferm; la dertgira ha bandischau el, privau el da tuts beins e tuttas honors, ed el ha aunc liung temps stuiu luvrar per sia rehabilitaziun⁶⁵. Ad el renfatschavan ils adversaris, ch'el hagi impediù 1603 de marschar en Valtlina e destruir la fortezia; el hagi igl uost 1604 retschiert daners da Milaun e surmenau il cumin de Mustér de far il contract separau cun Fuentes, el hagi sigilau il pact cun Veniescha a Tavau e vendiu l'honor ded ir a Veniescha sco ambassadur a Gioachim de Jochberg, e finalmein hagi el retschiert daners da Beeli. Gion de Sax era in um sils onns, malsauns e privaus da sia rauba; el ha stuiu suffrir la vendetga della partida veneziana per tut siu operar en favur della Spagna e de Ruma. Zambra ha era stuiu viver egl exil. Encunter l'amnestia de Gion de Sax, de Tscharner e digl uestg ha surtut Paschal fugau. Per cuvierer las expensas ha la dertgira finalmein clamau Paschal e Vincenti cullas pensiuns a Glion; Paschal ha refusau de comparer ed ha pagau ellas a Tusaun⁶⁶; tuttina han las subvenziuns franzosas e venezianas stuiu gidar a cuntentar ils crediturs dellas bandieras venezianas-franzosas.

Culla fin digl onn 1607 ei la pasch stada fatga; la dertgira ei vegnida sliigiada ed ida a casa sin la fin de decem-

⁶⁵ Archiv dil marcau de Cuera, Z 45, nr. 1, pag. 469.

⁶⁶ Ils pensionaris han stuiu ira personalmein a Tusaun per ils daners e deigien haver buiu vi leu tut ils daners retscharts.

ber. Fuentes haveva en quels dis survegniu ordras, ded evitar tuttas scarpanzas cullas Ligias ed era buca sustener ils subdits en Valtlina encunter lur patruns, las treis Ligias. La Spagna giavischava la pasch, e sia partida ellas Ligias era terrada.

Il predomini franzos tochen la mort dil retg Heinrich ils IV (1610).

All'entschatta digl onn 1608 ei aunc stau de liquidar diversas fatschentas ord las burasclas de 1607. En tut dominava ussa Paschal. Il schaner e fevrer 1608 eis el viagiav d'in cumin a l'auter ed ha dumandau da tuts cumins ina declaronza en scret, ch'els veglien mantener fideivlamein l'allianza culla Frontscha de 1602 e quei en tut ils artechels e las condiziuns; quei vuleva dir, che la Frontscha resti en possess dil pass e repass cun truppas tras la tiara⁶⁷. Ils menaders havevan perfin queida ded ir a Tusaun, ella residenza de Paschal, cul congress e la dieta; il cauderschader Gioachim de Montalta ha insistiu de star tier ils vegls usits della Ligia e seser a Glion e Cuera. Las pensiuns dava Paschal ussa mo personalmein e mo ad umens veramein attaschai e confidai. Era Veniescha ha il matg 1608 dumandau ina declaronza dils cumins, ed era cheu ha ei dau pintga resistenza; sulet Domat ha sut influenza de Gion Federspiel vuliu clausular la declaronza en quella fuorma, che Domat resalvi ses vegls conclus de 1603⁶⁸. Da gliez temps haveva Domat fiers l'allianza.

En Valtlina settractava ei de liquidar la truppa. Paschal vuleva l'entschatta calar de pagar compagnias ed il presidi della truppa; el accusava pertut Veniescha, e scheva, che la republica veglia nuota pagar pli per la truppa en Valtlina. A Cuera sin la dieta han ils anteriurs capitans menzionau las prestaziuns de Veniescha, ed il fenadur 1608 ei Paschal aunc vegnius a Glion cun cerca 30 000 scudis, che duevan survir al manteniment dils foss e dellas ustonzas, che la truppa

⁶⁷ Anhorn, pag. 194. Brev de Vincenti dils 2 de schaner 1608.

⁶⁸ Brev de Vincenti dils 18 de matg 1608.

haveva eregiu en Valtlina encunter Fuentes. Per las compagnias en Valtlina vuleva la Frontscha era dar nuot pli, ed ils subdits han stuiu tschentar sez la guardia encunter la fortezia de Fuentes ⁶⁹.

Ina pli delicata caussa fuva il tractament digl uestg Gion de Flugi ⁷⁰. Quel fuva aunc adina egl exil. Las Ligias sa-vevan strusch, co tractar la fatschenta. Da l'otra vart fuva Gion de Sax compariu avon la dieta dils cantuns catolics ed aveva dumandau lur agid per gl'uestg. La dieta dueva seolver tier il nunci a Paris e supplicar quel, de dumandar il susteniment dil retg de Frontscha. In pèr meins pli tard ein ils predicants seradunai a Glion ed han pretendiu, ch'igl uestg compari personalmein, per regular la caussa. Gl'uestg ei puspei seviults tier il nunci a Lucern ed ha rugau quel de clamar en agid ils cantuns catolics. Quei pass ha il nunci buca vuliu far, perquei ch'el temeva, che quels cantuns damondien allora daners ed hagien en verdad strusch l'intenziun de gidar agl uestg ⁷¹. Entgins amitgs digl uestg sco Gion de Sax han tuttina vuliu, ch'ina dieta catolica serimni ed anime-schi Fuentes, de puspei serrar tut commerci cullas Ligias; il nunci aveva sez negina speranza sin il success ⁷². Las emprovas dil nunci a Paris han gl'emprem era buca effectuau bia. Il retg Heinrich ils IV ha scret a Paschal, ch'igl uestg seigi lunsch da sia patria ed aschia il pli segirs; el suffreschi las consequenzas de sia schliata conduita, e quei exempel vegni a scatschar las queidas ad auters, ded emblidar lur obligaziuns ⁷³. Pli tard ha Paschal survegniu ordas de dar agid agl uestg, e las Ligias han l'entschatta de matg 1610 puspei retschiert quel en sia residenza a Cuera.

Ina episodi, che aveva meins de far cun ils eveniments de 1607, ha Mesauc giu. Leu vivevan entuorn 50 u 60 protestants, e quels avevano survegniu in predicant, che te-

⁶⁹ Brev de Vincenti dils 11 de fenadur 1608.

⁷⁰ Il nunci di: prelato d'integerrima vita e di grand' zelo.

⁷¹ Brevs dil nunci Verallo dils 24 de zercladur, 29 de fenadur, 23 de settember 1608.

⁷² Brev de Verallo dils 30 de settember 1608.

⁷³ Heinrich ils IV a Paschal, brev dils 16 de december 1608.

neva survetsch divin. Ils cantuns d' Uri, Sviz e Subsìlvania han sco signurs de Blizuna tarmess treis deputai a Mesauc, rimnau leu il pievel e pretendiu, ch' il predicant vegni scatschus, e smanatschau de fermar ils confins. Giulio della Torre ha immediat proponiu a Fuentes la bloccada encunter las Ligias, ed era il nunci Verallo a Lucern ha scret a Fuentes semiglions giavischs⁷⁴. Ils menaders de Mesauc eran en quella damonda fetg freids e «pauc buns catolics»; di Verallo. Pli activs fuvan mistral Gioieri ed il plevon Vittorio Pelicano a S. Domenica. Finalmein ein diesch ni dudisch giuvens s' uni, per assassinar il predicant, e quel ei, protegus da ses adherents en armas, fugius sur cuolm. Il retg de Frontscha haveva giavischau, che Paschal laschi buca sesvilupar ina prigulusa dispeta en Mesauc.

Gion de Florin, igl interpret, fuv en quels dis (1609) morts. Sco successur de Florin vuleva Hercules de Salis tschentar siu fegl Rudolf. Paschal vuleva saver nuot de quel, ed el ha elegiu ses secretaris Antoni Molina de Mesauc e Gion Pol (Paul de Paulus) ord Giadina.

Heinrich ils IV preparava 1609 l' uiara per la conquista dil ducat de Jülich-Cleve, e surtut vuleva el attaccar Milaun. In' armada dueva marschar tras la Savoia e Piemont ed en uniu cul prenci de Piemont attaccar Fuentes e leu s' unir cun las roschas grischunas, che duevan s' avanzar sur Clavenna e Como encunter Milaun. Las preparaziuns per quella campagna haveva Paschal era fatg el Grischun, e Fuentes enconuscheva quels plans ed haveva renforzau las fortezias e fatg schuldada. Paschal haveva survegniu ordras de buca dar part allas Ligias, tgei il retg hagi el senn, el deigi denton adina mantener e cultivar la disfidonza encunter Fuentes, ed el ha fatg quei. Sin cussegl de Paschal vuleva il retg mobilisar tuttenina ils umens grischuns en in diember de 12—13 000 e marschar cun els giu ella planira de Milaun. Ellas Ligias sminava ins, ch' il retg prepari l' uiara, mo ins carteva, ch' ei setracti dil combat sper il Rein en Germania. Ils 29 de november 1609 'ha Paschal duman-

⁷⁴ Brevs de Verallo dils 10 de fevrer e 14 d' avrel 1609.

dau in regiment schuldada ensemen cul Valeis, e Gioachim de Jochberg ha fatg truppa en Surselva ed ei pli tard marschaus a Jülich-Cleve. Ils Grischuns eran surstai de buca saver marschar en pli grond diember e culs Svizzers. Paschal ha duvrau la stgisa, che las Ligias stoppien pertgiral la Valtina encunter Fuentes, leu seigi grond prighel. El voleva buca spossar l'armada, che dueva in di tut sur ura suondar al clom d'uiara encunter Fuentes ed attaccar Milaun. Ins spetgava mo il camond. Enstagl de quel vegn viers la fin de matg 1610 la nova: il retg Heinrich ils IV ei morts tras il cunti de Ravailac. Ils Grischuns ein irritai, ei s'ofreschan de marschar per la vendetga. Ella catedrala a Cuera vegn celebrau in solem Requiem. —

Nos alliai e vischins entuorn 1610.

Suenter la mort prematura dil retg Heinrich ils IV ha la regina Maria de Medici surpriu la regenza en num dil fegl Ludovic ils XIII, che dumbrava lu mo 8 onns. Viers gl'exteriur ha la Frontscha piars sia impurtonza, acquistada da Heinrich ils IV. Egl intern han ils prencis e la noblezia empruau de misterlar ton sco pusseivel, cuvrend lur miserabla conduita morala culla splendor dell'etichetta e cun lur bigotteria. La regina Maria ha encuret pasch cun la Spagna ed accordau il dubel spusalezi de siu fegl cun Anna d'Austria, feglia dil retg Filipp ils III de Spagna e quel della feglia cugl infant Filipp (ils IV). La cameriera della regina, Leonora Galigai e siu mariu Concini (marquis d'Ancre) ed il clerus alla cuort roiala han cun premura favoriu ils interess della baselgia romana ell'Europa, entochen ch' ils adversaris de Concini han cun consentiment dil retg Ludovic ils XIII sittau giu el 1617 e schau berschar sia dunna Leonora Galigai sco stria. Il successur, duca de Luynes ha aunc continuau la politica de Concini, mo 1621 ei Armand Jean du Plessis de Richelieu turnaus tier la politica e posiziun de Heinrich ils IV ed ha puspei instradau il combat encunter la Spagna ed igl imperi dils Habsburgs a Milaun e Vienna.

La Frontscha fuva entuorn 1610 in stadi de 16 milliuns habitonts e dumbrava pli bia pievel che l'Ingheltiara, Spagna ed Holland ensemen.

Bia pli extendida e grondiusa era la pussonza ed il domini della famiglia dils Habsburgs a Vienna e de lur parentela a Madrid. Els possedevan entuorn 1600 gl'imperi german cun l'Austria e tuttas tiaras afiliadas, la Spagna cun tuttas tiaras appartenentas, quei ei miez l'Italia, la Burgogna (Franche-Comté), la tiara dil Vaes, Luxemburg, la Sardegna, la Sicilia, Malta, las rivas africanas (Tunis, Oran, Mazagran, Ceuta), l'America, grondas parts ellas Indias, las rivas dell'Africa orientala ed occidentala. Mo ils milliuns ord l'America, la schuldada castiliana ed ils renomai capitans talians fuvan spari ellas flommas revolucionaras della tiara dil Vaes, che haveva gia dapi decennis battiu per sia libertad religiosa e politica. E l'emigraziun ellas Indias ed ell'America midava pli e pli la loscha Castilia en in desiert, surtut cura che Filipp ils III ha 1609 aunc bandischau ils Moriscos (pievel mohammedan), che survevan bia sco buns migiurs e fumeglia ell'agricultura. Tuttina haveva la Spagna da 1589 entochen 1610 aunc acquistau Correggio, Mirandola, Soncino, Monaco, ina part de Lunigiano e Genua, Lucca, Parma, Modena ed Urbino eran gia sut l'influenza spagnola. Il stadi papal, la Toscana e Mantua stavan adina en prighel, de suttacumber al predomini spagnol. L'Italia furneva aschia annualmein 4 milliuns talers intrada ordinaria alla Spagna e bein aunc dapli sin via extrordinaria. En 40 onns haveva Milaun dau 260 milliuns talers al retg de Spagna. Quellas intradas fuvan denton mo in fav en in lag per ils 100 milliuns ducatas deivets dil retg de Spagna. Pli ferm che la Spagna sepostava ell'Italia e pli grond interess haveva ella de supprimer las treis Ligias ella Rezia e prender possess dellas vias tras nossas valladas, che unevan Milaun cun la Germania e la tiara dil Vaes. Cun quella tendenza politica s'uneva era la damonda religiosa. Ils retgs de Spagna havevan terminau il combat encunter ils mohammedans; dapi il concil de Trient mavan els en uniun cul papa el combat encunter la reforma, ed ei settractava ded en

uniun culs cantuns catolics far ina fin alla propaganda reformatorica ed exterminar la reforma sils confins dell'Italia, ella Valtina ed ella Rezia. Il combat haveva gia il Musso instradau per gl' imperatur, e Milaun ed il papa han continuau el tras ils tschentanners. Ils combats de 1610—1639 han aschia ina mira politica e religiusa.

En quella situaziun vesevan ils predicants e lur adherents in agid mo el rival de Spagna-Milaun, en *Veniescha*. Quella republica temeua sco la Toscana ed ils auters stadis libers della Italia, de vegnir strunglada dalla Spagna, e malgrad ch' ella fuvà fideivla alla baselgia romana, fraternisava ella culs reformai sco inimitgs politics della Spagna. Veniescha possedeua l' insla Candia, las inslas jonicas, Istria e Friaul ed encunter Milaun sin tiara ferma ils marcaus de Padua, Vicenza, Verona, Brescia e la fortezia de Bergamo, che defendeva la republica encunter Milaun e ligiava sur il pass de s. Marco la republica culla Valtina e las Ligias reticas. In grondius commerci e 14 milliuns en cassa dil stadi, sper grondas intradas, consolavan e stimulavan ils partisans de Veniescha en tiaras jastras, dal pascha dell' Albania tochen tier ils mistrals e puranchels della Lumnezia e della Cadi. Quels amitgs furnevan a Veniescha garneci, caschiel e schuldada, in' armada stabla de 10 000 umens, 100 galeras, ed egl arsenal conservava la republica aunc armas per 20 000 umens e per 180 galeras. Las fabricas a Brescia fabricavan en in contin armas, era per auters cumpraders, sco ils Grischuns e Svizzers. Veniescha ed auters stadis talians, surtut era la Toscana, sesentevan stridai en lur sentiments nazionals tras la Spagna, ed era a Ruma demussava il conclave cun caschun ina aversiun per candidats de pasta spagnola. —

Las consequenzas dil spusalezi franzos-spagnol sco tuttas tendenzas politics dils vischins ed alliai han las Ligias reticas adina stuiu sentir.

Las emprovas de renovar l'alianza cun Veniescha 1612.

Ils emprems temps suenter la mort dil retg Heinrich ils IV havevan las Ligias giu ruaus. Era Fuentes era morts cuort suenter, igl uost 1610; igl uestg de Cuera fuva retur-
 naus en sia residenza, accompignaus da Rudolf de Planta de Zernez, ed il nunci haveva intermediau l'amicizia denter gl' uestg e Paschal. Quel fuva restaus persuls ella tiara sco representant dellas pussanzas e dominava ellas fatschentas sco in ver autocrat. La stad 1611 ha la pestilenza fugentau el ord il marcau de Cuera; el ha tralascchau sia argenteria els mauns digl uestg, surdau a quel diversas fatschentas ed ei sbrigaus ad Alvagni⁷⁵. Mo el haveva lu gia instradau la capofatschenta: ei settractava d'impedir la renovaziun della alianza cun Veniescha. Propi in camond en quei senn haveva el buca survegniu da Paris. La regina viveva en amicablas relaziuns cun la Spagna, mo haveva schau turschar Paschal, e siu demenar correspondeva allas tendenzas della regina e de Concini, era sch'ins riev a Paris sur il filosof a Cuera e sias extravaganzas politicas. El ha pia 1611 entschiet in ferm combat encunter Veniescha⁷⁶. Per quei intent eis el s'unius cun ils spagnols Rudolf de Planta a Zernez e siu frar Pompejus Planta a Seglias, cun Schalket a Bergugn, il quinau dils Plantas, cun mistral Gion Schorsch, Gudegn Zambra Prevost, Albert Salis, Molina de Mesauc, ed era mistral Crest de Castelberg a Mustér, il cusrin dils Plantas, ed auters han susteniu el cun gronda premura. Paschal ha animau las Ligias de tractar la damonda, schebein ins vegli tener l'alianza cun Veniescha sur ils 10 onns ora, pia sur igl onn 1613. Sin quei ha el tarmess Gion Schorsch a Milaun tier il niev guvernatur spagnol Juan Fernando Velasco e schau proponer a quel: la Spagna deigi empermetter de destruir la fortezia de Fuentes ed offerir in'alianza cullas Ligias⁷⁷. Ils caus han tractau la damonda della renovaziun dell'alianza e dumandau il pareri dils cumins. Pa-

⁷⁵ Archiv federal, Bern. Brev dil nunci dils 16 de fevrer 1612.

⁷⁶ Rott, E. Représentation etc. III, 43.

⁷⁷ Sprecher I., 49.

schal ha tarmess ses emissaris da vitg en vitg, schau pagar de beiber ed unschiu enqual manutta; el ha repartiu las pensiuns a ses adherents e refusau de dar quellas als amitgs de Veniescha, gie el ha schizun smanatschau ad els cun la sort de Beeli e Baselgia. Igl uestg de Cuera era ussa daventaus in dils pli confidai adherents de Paschal, ed era el ha operau per la Frontscha. Aschia ha Paschal giu grond success. Ella Ligia grischa han ils cumins de Schoms, Razen e Mesauc, che havevan biars umens en survetsch a Veniescha, proponiu de refierer la decisiun; tut ils auters han refusau la renovaziun dell'alianza cun Veniescha. La dieta ei lu seradunada il fevrer 1612 a Cuera, per examinar e classificar la votaziun dils cumins, e Paschal ha concepiu la brev per Veniescha e pagau Tumasch Molinari, per portar las novas della votaziun alla Republica veneziana⁷⁸. Ils Grischuns havevan per gronda part meditau cuortamein, che las relaziuns cun la Serenissima dettien memia gronds fastedis e dispetas e portien mo pigns avantatgs. Veniescha haveva bein pagau las summas contrahadas cullas Ligias a Tavau 1603, mo dapi 1607 dau neginas pensiuns als privats, e quei haveva fatg schliet saun. Il menader della partida veneziana, Hercules de Salis, haveva adumbatten empruau de stimular ils vegls amitgs per ils Venezians. En medem temps haveva el rugau Veniescha de tarmetter in ambassadur e gidonter ella propaganda per l'alianza, e sco tal era lu Vincenti semess sin via ellas Ligias. Arrivaus a Tusaun e Cuera eran Hercules de Salis, il capitani Jecklin ad Ortenstein e siu parents, il plevon Jecklin e ses amitgs e paucs auters aunc adina prompts, de dar agid a Vincenti. Paschal vegliava denton, ed el ha culs Plantas ensemen rimnau ils umens de Giadina a Zuoz per ils 10 de zercladur 1612, e quella radunonza ha concludiu de resister a mintgin, che vegli arver il pass a Veniescha e duront 40 onns tener mo l'alianza culla Frontscha⁷⁹.

⁷⁸ Archiv federal, Bern. Hercules de Salis, brevs dils 2 e 17 de fevrer e dils 11 e 29 de mars 1612.

⁷⁹ Sprecher v. Bernegg, Fort. Geschichte der bündnerischen Kriege und Unruhen, I, 51.

Vincenti era arrivaus memia tard, per menar ils cumins tier ina decisiun favoreivla. Paschal ha retschiert el cun tutta curtesia e snegau, ch'el hagi zacu luvrau encunter Veniescha; mo el ha tuttina remarcau, che la Frontscha hagi 1607 stuiu pagar caramain las consequenzas dell'allianza veneziana, ed el niev project seigien entgins puncts de donn per la Frontscha. Davos dies ei Paschal seviults tier il plevon Catzin a Tumein, decan della sinoda evangelica; el ha avertiu quel avon Vincenti, ed ils medems pass ha el fatg tiegl uestg. Era il nunci vuleva dar agid encunter Veniescha ed ha tarmess in pader capucin si da Ligiaun. Quel ha denton mo saviu admirar la premura de Paschal e sesmer-vigliar giud igl aur, ch'ils Plantas devan, per combatter l'allianza cun Veniescha⁸⁰. Vincenti ei comparius ella dieta, mo el ei cheu staus pauc curtesivels, ha spert e freidamein mess sia capiala sin tgau e tralascchau ded animar ils deputai de far il medem — sco quei era usitau. En cuort eis el ella dieta vegnius aschi irritaus, ch'el ha mussau il pugn a Paschal⁸¹. Malgrad ch'ils cumins havevan gia refusau la renovaziun dell'allianza, vulevan entgins representants della Ligias aunc tractar cun Vincenti. La pluralitad ha resistiu e buca vuliu, ch'ins damondi ina secunda gada ils cumins de tractar cun la Serenissima. Vincenti ha ferdau l'aura; el ha bandunau Cuera ed ei ius a casa, avon che la decisiun finala della dieta crodi. Paschal pretendia, che Vincenti seigi fugius, senza pagar las expensas dils deputai, ed el segloriescha, schend: Diu ed il retg de Frontscha hagian liberau ils Grischuns ord las grefflas de Milaun e de Veniescha en ina, ed ei resti mo aunc il stermentus regl suenter la buorsa⁸².

Ils predicants eran pauc edificai della decisiun dils cumins, e Paschal ha sin quei visitau lur sinoda en Schoms ed ha excusau alla liunga e lada la politica della regina Maria

⁸⁰ Archiv federal, Bern, Nunziatura. Brev dil nunci dils 12 de zercladur 1612.

⁸¹ Archiv federal, Bern, Nunziatura, Brev dil nunci dils 23 de fenadur 1612.

⁸² Bibliothèque nationale, Paris, f. fr. 10718, ils 18 de fenadur 1612.

e surtut ils spusalezis franzos=spagnols⁸³. Cun tutta eloquenza ha el buca saviu perschader ils predicants della buontad de quellas fieras, ed els han schizun refusau ils 100 scudis, ch' el ha offeriu de dar. Il secuntener de Paschal ha menau biars venezians e franzos tier la Spagna e las Ligias ein cheutras per temps era s'approximadas als cantuns catolics.

Veniescha vuleva tuttina buca desister dal transit e dalla via tier ses amitgs a Turitg ed ha perquei stuiu sevolver a Paris per agid encunter Paschal⁸⁴.

Combats interns. Luci de Mont.

Avon che Veniescha fetschi novs pass per la renovaziun dell'alianza, han autras damondas internas occupau las treis Ligias. Ton davart la part catolica sco reformada se mussava en quels onns in ferm anim per veta religiosa e consequentamein era per la propaganda confessionala. Quei spért ha menau tier dispetas ad Untervaz, Termin e Zezeras. Cheu viveva ina minoritad reformada. L'entschatta digl onn 1611 havevan ils predicants tarmess il plevon a Porta ad Untervaz e voliu fondar ina pleiv reformada. Umens e femnas della part catolica han maltractau a Porta, e la dispeta ei vegnida avon il congress pign. Ils predicants suspectavan, ch' igl uestg hagi fugau, e quel ha anflau per bien de bandunar la tiara per in cuort temps. Era ils catolics della Ligia grischa ein s'occupai intensivamein della caussa ed han priu partida per ils catolics els vitgs numnai. Naturalmein ha era il nunci priu part dals combats; el ha clamau ses confidai: mistral Gion Antoni Gioieri de S. Maria en Calanca e mistral Gion Sacchi de Mesauc a Ligiaun, e quels han lu relatau, che ils predicants, radunai a Tusaun, hagian era concludiu de propagar danovamein la reforma

⁸³ Archiv federal, Bern. Brevs de Vincenti dils 29 de zercladur e dils 7 de fenadur 1612. A Paris fuva ins surstaus sur ils predicants. Il minister Villeroy fuva adversari de Veniescha, mo Condé combatteva el avon la regina.

⁸⁴ Brevs de Vincenti digl october e november 1612.

en Mesauc⁸⁵. — Ina nova e ferma activitad demussavan ils predicants daveras. Ella damonda della alianza cun Veniescha havevan els suffriu ina terrada, che mava ad els fetg a cor. Els han perquei instradau il conclus: ils paders gesuits han sin fundament dil decret de 1551 de bandunar la Valtlina. Il nunci era puspei en grevs quitaus; el ha rugau Paschal, de gidar, ei seviults tier ils Confederai catolics ed ha cussegliu ad els de smanatschar allas Ligias culla dissoluziun dellas alianzas, e puspei ha el priu cussegl de Gioieri e Sacchi a Ligiaun, co opponer allas interpresas dils reformai⁸⁶. Era il podestat Glienard Camenisch a Bormio ha surviu a ses intents, refusond el de publicar il decret suls gesuits (uomo catolicissimo e zelante dell' onor di Dio, di il nunci da Camenisch). Il nunci ha lu aunc clamau igl archiplevon **Nicolaus Rusca** da Sondrio a Ligiaun (principal soggetto in detta Valtellina, buon teologo e zelantissimo dell' onor di Dio), per udir sia opiniun. Rusca quintava pauc sigl agid dils cantuns catolics, mo sperava tut bien da Paschal, ferton ch' il nunci sefidava sils Confederai e surtut silla Surselva e ses menaders sco Luci de Mont, che seigien entras la dispeta ad Untervaz fetg irritai encunter ils protestants. Rusca enconuscheva era la stimulaziun dils subdits ella damonda dils gesuits ed en autras questiuns. Els smanatschavan cun ina revolta ed han tarmess ina deputaziun a Cuera avon la dieta; quella ei vegnida retscharta malamein. Mo Gioieri, Sacchi e Luci de Mont eran sut maun s' uni culs subdits⁸⁷, per resister al decret encunter ils gesuits, e quels havevan dumandau a Milaun il susteniment dil guvernatur. — La part protestanta ha continuau il combat ed ella dieta dil december 1612 pretendiu, che la dieta deigi era scumandar als subdits, ded ir ord la tiara en ina scola dils paders gesuits, ed ultra de quei deigi negin plevon puder pastorar, sch' el hagi studegiu tier jasters.

⁸⁵ Brevs dil nunci dils 25 de zerladur e 26 de fenadur 1612.

⁸⁶ **Archiv federal, Bern.** Nunziatura, Brevs dil nunci dils 21 d' uost e 18 de settember 1612. — **Fetz F. J.** Geschichte der kirchenpol. Wirren im Freistaat der Drei Bünde.

⁸⁷ Brevs dil nunci dils 17 d' october 1612. Il nunci di sur de Mont: «in particolar intelligenza con sudditi di Valtelina».

Sin quei ein Luci de Mont e siu frar Balzer ed auters catolics ella dieta s'alzai ed han finalmein smanatschau cullas armas, e la dieta ha desistiu da quellas davosas pretensiuns. Udend il nunci de quei success, ha el scret a Luci de Mont ed als partisans, ludau els ed animau els tier perseveronza el combat per igl avegnir ed offeriu tutta assistenza pussivla ⁸⁸. Quellas novas havevan denton menau ils pertratgs dil nunci aunc pli lunsch. El vuleva ussa unir ils catolics ella Ligia grischa entras in'alianza culs auters cantuns catolics, e quels pertratgs ha el presentau al nunci a Paris ed a Paschal, per udir lur pareri. En quei grau para el d'aver anflau resistenza a Paris. Paschal susteneva la part catolica cun tutta energia, mo ina alianza en quella maniera havess spossau la posiziun della Frontscha ellas Ligias ed affermiu l'influenza spagnola, e quei gest ella Surselva, che simpatisava generalmein cul retg de Frontscha. Quei ha buca impediù Paschal ed il nunci de sustener ensemen Luci de Mont tier la nomina de cauderschader sil tierm s. Gieri digl onn 1613.

Luci de Mont haveva gia ils 1604 e suenter funzionau sco scarvon della Ligia grischa; el era silsuenter vegnius mistral en Lumnezia e haveva ella dieta schau sentir sia temprà. Quella ha el demussau en tuttas damondas politics e surtut el combat dellas confessiuns ad Untervaz e Termin encunter il niev predicant. Ils 15 de november 1613 ein sut sia menonza ils catolics della partsura seradunai a Domat ed han tractau quella dispeta. Luci de Mont ei silsuenter sevuilts tier ils cantuns catolics per agid, ed il mars 1614 ha el en uniu cullas vischnauncas catolicas dumandau, che Glion ni plitost la Ligia grischa reparti sias armas sils cumins e che mintgin sappi sepreparar per il combat. — En Lumnezia haveva de Mont in premurau gidonter ella persuna dil plevon Gion Antoni Calvenzano, che practicava ella politica e fuva dasperas occupaus sco litterat. En fatgs de litteratura religiosa ed en fatschentas politics mava el a Mi-

⁸⁸ Archiv federal, Bern. Brevs dil nunci D'Aquila da Ligiaun ils 21 de december 1612.

laun, nua che la stampa luvrava en siu survetsch cun daners de Spagna ⁸⁹.

La dieta dils cantuns catolics ei ils 18 de zercladur 1614 seradunada a Lucern ed ha rispundiu sil clom d' agid de de Mont e dils catolics en Surselva. Ella ha declarau, ch' ei stetti liber a mintga cantun, de dar daners e gidar el combat a Termin; la dieta catolica ha surdequei concludiu de tar metter dus ni treis deputai, buns franzos, a Mustér tier Paschal ed era animar leu tuts concartents grischuns de dar agid. Denton haveva il pertratg d' ina allianza denter ils catolics, exprimida dal nunci, gia anflau adherents en Uri, e quei cantun vuleva secussegljar sur la renovaziun dellas alianzas cul Grischun. La dieta catolica ha en quella domanda concludiu: Uri deigi clamar neu igl avat de Castelberg e discuorer cun el sur tuttas fatschentas ⁹⁰.

Igl avat de Castelberg, vivon plevon en Tujetsch, haveva surtut interess politics. Sia elecziun havevan il nunci ed ils catolics en Svizzeria buca viu bugen, mo ses parents ed adherents, sco siu frar Conradin, mistral Martin de Florin, Caspar de Platta, ils de Turre a Breil, bein era Plasch General a Sumvitg e Martin Bundi de Medel, che han susteniu el pli tard encunter il nunci, han mess el alla testa dell' abbazia, schegie che siu concubinat e sia pastoraziun en Tujetsch correspondevan pauc allas pretensiuns dil concil de Trient. Per ils intents dils menaders politics ella Cadi surveva quei um robust ed energetic bein, e l' elecziun demuossa empau il spért, che regeva aunc lu en Surselva ⁹¹. Castelberg ha sper Luci de Mont giu ina eminenta influenza ella politica dil temps ella Cadi ed ella Surselva.

⁸⁹ Archiv federal, Bern. Brevs de Barbarigo dils 13 d' october 1613. Pareglia Rätoromanische Chrestomatie I, 9.

⁹⁰ Eidg. Abschiede 5, 1, pag. 1167 e 1179.

⁹¹ El ha empermess al nunci de midar sias relaziuns sco avat; quei ei buca daventau. Sia famiglia (dus mats) ha viviu cun el en claustra; la simpatia dil pievel ha el tuttina gadiu. Aschia giudicava il temps de Castelberg. —

Veniescha fa novas emprovas de renovar l'alianza 1615.

Il settembèr 1613 arriva da Veniescha in niev ambassadur **Gregorio Barbarigo**; el vul s'orientar, schebein la renovaziun dell'alianza cullas treis Ligias fussi pussevla. A Clavenna rapporta Hercules de Salis ad el tut las truschas dellas Ligias e de Paschal cun Milaun. Rudolf de Planta e Zambra sustegnan Paschal cun gronda premura, e quel lai udir, che ins vegni bein ad anflar vias, per unir la Frontscha e Milaun en buna amicizia. A Paris haveva Veniescha giu success encunter las intrigas de Paschal, e quel ha cuort suenter che Barbarigo era arrivaus a Cuera, survegniu comand de turnar a casa. Arrivond ussa Barbarigo a Cuera, ha Paschal salidau el curteseivlamein, e sin ina spassegiada atras ils praus avon il marcau ha Paschal fatg valer, che la maridaglia franzosa-spagnola seigi mo in ner basegns per la Frontscha. Lu ha el criticau ils Grischuns, ch'el haveva aschi ditg maltractau e menau davos là cazola, schend: ils Grischuns ein venals, ils tgaus gross pleins plans fantastics; els ein loschs e van pli e pli pauc ell'uiara, mo els vulan far las bunas plazzas d'officiers, engaschar Svizzers e far fastschentas; en lur sentiments politics ein els tuttavia adherents de Milaun. Barbarigo ha lu reproschau a Paschal, ch'el hagi luvrau encunter Veniescha. Paschal ha snegau quei e pretendiu, che Barbarigo capeschi nuot las relaziuns dellas Ligias. Paschal haveva la gliעד aunc bein entamaun, e negin fageva tschera de sebetter ella bratscha de Veniescha. Il zercladur 1613 haveva el dau ina cumpignia en Frontscha a Rudolf de Planta de Zernez, in'otra a Gion Luci de Gugelberg, che haveva combattiu Veniescha cun premura, ed ina tiarza a Gion Schorsch e suenter sia mort a Gion de Mont de Vella ⁹².

⁹² Archiv federal, Bern. Svizzeri e Grigioni, brevs de Barbarigo dils 13 e 24 d'october 1613; brevs de Paschal dils 16 de zercladur e 26 d'october 1613. Gion de Mont era il beadi de capitani Caspar, che haveva tenu cun Veniescha e fuva staus pensionari de Veniescha 1604.

Barbarigo ha fatg emprovas de gudognar in e l' auter e dau tscheu e leu daners⁹³; surtut vuleva el il susteniment de Rudolf Planta, mo el ha spert sentiu la pussonza de Paschal ed ei suenter paucs dis ius a Turitg. Ils cantuns catholics havevan gia tema, che Veniescha savessi arrivar tier ina alianza ed han cussegliau a Luci de Mont e Caspar de Schauenstein de fugir ord la tiara, sche Barbarigo hagi success. Bern e Turitg han renovau lur alianza cun Veniescha ed empermess truppa, ed ei setractava sinquei della dameda: laian las Ligias passar quellas truppas svizzeras? Per quei intent ha Barbarigo priu cussegl cun mistral Schmid a Glion, colonel Guler e prefect Jenny a Cuera, e Guler ha recumandau, de buca alterar las Ligias cun quella fatschenta. Bern e Turitg han malgrad tutta opposiziun tarmess J. R. Rahn, C. Grebel, Salomon Hirzel ed auters ellas Ligias, fatg clamar ina dieta a Cuera e dumandau il pass per lur truppa. Barbarigo ei ussa puspei compariu a Cuera; el saveva ussa luvrar pli nunschenadamein, essend che Paschal preparava de returnar a casa. Era als Confederai ha la Ligia della casa de Diu vuliu refusar il pass. Las X dertgiras e la gronda part della Ligia grischa carteva, visavi ad alliai selaschi quei buca far. Ultra de quei convegno ei buca, de schar la fadigia a Veniescha mo als Confederai; perquei stoppien ins era tractar cun Veniescha sur in' alianza. Perfin ella Cadi ed en Lumnezia, mo surtut ad Uors, Glion e contuorn dava ei biars amitgs della Serenissima. E las queidas ein ussa spert carschidas; ins vuleva grondas pensiuns, donativs a particulars, regals als cumins, e finalmein dueva Veniescha

⁹³ A Schoms 30 scudis, al plevon de Cazas 10, a mistral a Marca 150, a mistral Condrau Jecklin 150, alla dunna e feagl de capitani Silvester 100, al tambur de Tusaun 50, al guîa Tognola 100, a Don Antonio Rota 40, al mistral de Roveredo 100, al mistral Maria per spender al cumin 250, per 170 pasts a Tusaun 510; a Bernardo Pitschi e Pieder Schwarz ha el lubiu de menar ora 150 «somme di grano» per la Valtina ed a Pietro Gritta ded importar caschiel a Veniescha. (Quens dils 25 d' oct. 1614.)

1616 vala: 1 zechin 37½ bazs ellas Ligias.
 1 scudi ordinari 24 bazs.
 1 scudi d'argien 26 bazs.
 1 rensch 15 bazs
 1 dublona de Spagna 69 bazs.
 1 dublona d'Italia 66½ bazs.

aunc pagar las pensiuns restontas⁹⁴. Tier la votaziun han 28 cumins refusau tuttas tractativas e 25 han giavischau de tractar sur in' allianza. L' alteraziun era gronda. Ina roscha de purs ei marschada a Cuera ed ha dumandau, che Barbarigo mundi ord la tiara, e la Giadina ha smanatschau de levar las bandieras. Pompejus Planta ha tarmess Gion Schorsch a Lucern tier Casati, igl ambassadur della Spagna, per agid. Barbarigo saveva buca con nauschs adversaris ils Plantas eran ed ha puspei empruau de tractar cun Pompejus. Quel ha fatg biala tschera, empermess buns survetschs, mo tuttina animau de buca insister sin in' allianza. Sin giavisch de Pompejus Planta haveva Casati ussa tarmess siu gidonter Mohr, in nevs dil sventirau Beeli, a Cuera. Fertion che Rahn ed ils auters Svizzers mavan da cumin a cumin e dumandavan il pass e Barbarigo luvrava per ina allianza, operavan Mohr e Pol e Molina, ils survients de Paschal, pertut encunter e smanatschavan culla vendetga della Frontscha e de Milaun; surtut declaravan els, che la Valtina vegni en prighel e che l' uiara seigi preparada. Per effectuar pli bia ein lu aunc las pensiuns de Frontscha vengidas repartidas quels dis. Barbarigo era a Glion culs menaders della partida veneziana. Sur in pugn savevan els buca s' accordar, schegie ch' ils aspects per ina allianza eran buca schliats. Barbarigo empermetteva, che Veniescha vegni en cass d' uiara en agid; ils Grischuns vulevan ina summa daners en cassa.

Il cauderschader Conradin de Castelberg haveva clamau sis deputai della Ligia grischa a Glion e presentau ina brochura (begründete Ablehnung) della Ligia della casa de Diu. Quella animava de better l' allianza. Castelberg ha tschentau la damonda, tgei far? Treis vuschs han votau pro e treis contra, e Conradin de Castelberg ha declarau: nus schein decider ils cumins. El stava sco siu frar, igl avat, en corrispondenza cun Casati ed haveva gia dus meins avon scret a quel, che la Ligia grischa vegni mai a s' accordar cun Veniescha, ella stetti neutrala. Era igl avat professava aviartamein sia simpatia per la Spagna ed haveva duman-

⁹⁴ Brevs de Barbarigo dils 17 d' avrel, 2, 9, e 16 de matg 1615.

dau daners a Milaun per il combat en la damonda de Veniescha⁹⁵. Barbarigo ha, arrivond a Glion, tuttina empruau de cumprar igl avat e siu frar. El ha tarmess in agent a Mustér tiegl avat e plidau personalmein cun il cauderschauder; quel ha mess la stgisa, ch'el vegli secusseglia cugl avat. Ils auters cumins tractavan a Glion vinavon sur l'allianza; els vulevan 1000 zechins per dertgira gronda ni in ton per um.

Il pli fidau e fervent amitg de Veniescha era en quels dis Caspar Schmid de Grüneck, lu mistral e silsuenter commissari en Valtlina. Mohr e Pol battevan en Surselva adina encunter Barbarigo, ed en Giadina fugava Rudolf Planta de tutta forza. Bevers snega l'allianza, lu betta era Zuoz sut ils de Travers ella. Scanfs targlina, mo ils Travers ed ils frars de Pol dattan la decisiun. A Maienfeld operescha Molina encunter Veniescha, ed al deputau Claudius Viermann de Bern, che ei vegnius leu culs de Turitg, per dumandar il pass, tschenta Molina la pistola sil pez. — Las pretensiuns dils amitgs de Veniescha ein denton aschi grondas, che Barbarigo vegn stermentaus. Ils 9 de fenadur 1615 va el sil cumin de Lumnezia; el ha cuort avon partiu ora daners e spera sin Caspar e Balzer de Mont, sin Caduff a Morissen e sin auters. Cheu arriva Molina sin cumin; el vegn retscharts cun grond respect, e strusch ha Barbarigo resdau al pievel sur ils giavischs de Veniescha, sche plaida Molina en num dil retg della Frontscha ed animescha cun tuttas raschuns maleziusas, de buca far allianza cun Veniescha; per ina seigien certs artechels encunter all'allianza culla Frontscha, per l'otra empermetti Veniescha bia e tegni pauc; quei hagian las Ligias experimentau. Finalmein ha Molina regurdau il pievel, tgei sventira l'allianza de 1603 hagi purtau alla tiara e declarau al cumin, che il retg della Frontscha vegni a tener plaid e pagar tut quei, ch'el hagi empermess. — Barbarigo, in um de gronda eloquenza, ha puspei priu il plaid ed empermess al cumin, de pagar ina guardia en

⁹⁵ Brevs dil nunci dils 22 e 28 d'avrel e 12 de matg 1615, brev de Barbarigo dils 23 de zercladur 1615 e brev dil marchese della Ynoissa a Casati, Milaun ils 21 de fenadur 1615.

Valtina e 400 renchs per cumin grond, alla Lumnezia excepzionadamein 600 renchs, aschia ch' el stoppi quintar sin 1000 renchs per quei cumin.

Entgins umens de Lumnezia vulevan ussa marcar ed han offeriu de tractar per 800 scudis e menar il cumin tier l'alianza. Il pievel fuva per gronda part contraris, ed il cumin ha concludiu de refierer il conclus e mirar, tgei ils auters concludien ⁹⁶. Naturalmein era l'influenza de Luci de Mont ed umens sco Calvenzano stada gronda, ed il nunci, Casati ed il guvernatur de Milaun havevan animau de far tut pusseivel, per impedir il success als venezians.

Returnond Barbarigo a Glion, haveva Conradin de Castelberg radunau leu in congress della Ligia grischa (ils 10 de fenadur 1615) e presentau a quel ina brev dils V cantuns catolics ed ina tala ded Alfons Casati. Quel haveva empermess als cantuns garnezi, mo claus tut export da Milaun a Mesauc, che haveva biars adherents de Veniescha. Ils V cantuns fagevan en lur brev attents la Ligia sin las consequenzas d'ina alianza cun Veniescha; il cauderschauder Conradin de Castelberg ha proponiu al congress, de buca preparar quella miseria a Mesauc, ed il congress ha scumandau a Barbarigo, de visitar ils auters cumins ⁹⁷. Ils partisans de Veniescha han protestau encunter quei conclus, mo Barbarigo ha desistiu de cunterfar a quel. — Molina era denton returnaus en Mesauc cun las novas, che Milaun siari igl export de garnezi; el operava cun tuts miets encunter Veniescha, e Gion Pol fuva puspei a Glion, nua ch' ins elegeva ils deputai per la dieta de s. Gion dellas treis Ligias a Cuera. Ella dueva seradunar l'entschatta d'uost e lu decider la damonda de Veniescha. Ils adversaris de Veniescha fuvan preparai pil davos combat. Mohr animava a Cuera tier resistenza; il comt Caspar de Hohenems ha protestau encunter l'alianza en num digl archiduca Mathias. Rud. de Planta e Gugelberg fuvan demaneivel el bogn de Faveras en vacanzas. — La dieta ha rispundiu a Bern e Turitg, ch' ella surlaschi als cumins de conceder ni de

⁹⁶ Brev de Barbarigo da Glion, ils 10 de fenadur 1615 e dil nunci dils 28 d'avrel, 12 e 19 de matg 1615.

⁹⁷ Brevs de Barbarigo dils 17 e 23 de fenadur 1615.

refusar il pass. Barbarigo ha suenter sias stentas en Lumnezia ed on Glaruna bandunau la tiara ed ei ius en Ingheltiara; pertgei Veniescha batteva encunter ils Uskokks ed encunter igl archiduca Ferdinand e sperava sigl agid della Ingheltiara, della tiara dil Vaes, della Germania protestanta, de Turitg e Bern e dellas Ligias. Biars Grischuns giavischavan daveras de marschar en survetsch venezian, e giaviers la fin digl onn 1615 eran Carli a Marca de Mesauc, Conrad Planta e Wolf Juvalta i a Bergamo ed eran s'offeri de far sut maun schuldada ellas Ligias. La schuldada marschava. —

Ussa ha la Frontscha dabot tarmess Stiafen Gueffier sco ambassadur ellas Ligias — ils 15 de november era el a Cuera — ed avertiu il Grischun avon in'alianza e rugau de buca dar il pass per truppa als Venezians.

**Gion Battista Padavino meina il combat 1616.
Rudolf de Planta e la dertgira nauscha 1617.**

Veniescha ha il fevrer 1616 tarmess Padavino cun biars daners ellas Ligias. El ha dumandau ina dieta dellas Ligias sin siu quen, per saver pretender il pass per la truppa dils alliai. Tut vegn ussa puspei en moviment. Ellas parts catolicas lavura il clerus, per impedir quei pass; la dieta surlai la decisiun als cumins. Sin las tschentadas comparan ils amitgs ed adversaris de Veniescha, per stimular il pievel en lur senn. A Fürstenau vegnan tschun predicants a cumin ed animeschan de dar agid a Veniescha⁹⁸. Duront che quella damonda vegn ventilada, marschan las truppas de Bern e Turitg en pintgas roschas discus atras nossa tiara e cun ellas sbrigan era biars Grischuns sur ils confins. Ils Svizzers vegnan senza impediments, a pei ed a cavagl sul Veptga, tras Lumnezia e Val s. Pieder a Spligia e da leu giu a Morbegno e Bergamo⁹⁹. Surtut ord Mesauc van era biars umens a Veniescha tier Carli a Marca. Observond quei proceder, han ils cantuns catolics puspei avertiu la Ligia gri-

⁹⁸ Brev de Padavino dils 3 de mars e Juvalta, Denkwürdigkeiten, pag. 42, 43.

⁹⁹ Brevs dil nunci dils 16 e 23 d'avrel 1616.

scha; Casati ha pretendiu, che las Ligias siarien ils confins alla schuldada jastra, e quei conclus ei era curdaus. Ils caus han era scumandau als Grischuns ded ir en survetsch a Veniescha; mo quels sbrigavan sur ils confins cun la remarca: quei ei in scamond spagnol, e suenter cuort temps fuvan 5000 entochen 6000 umens a Veniescha, per part ellas fortizas e per part el combat. Gion Battista Padavino encureva naturalmein vias, per tractar vinavon sur in' allianza. El ha insinuau ils cumins de Tusaun, Montogna, Schoms, Aschera e Cüblis de dumandar, che las Ligias s' uneschien cun Veniescha. Quels cumins havevan biars umens, che fuvan i a Veniescha e vulevan haver ils avantatgs d' ina allianza, e Padavino era buca igl um de seschar stermentar entras ils adversaris. El ha conferiu durent la dieta de miez mars cun ses adherents, cun Martin Planta, cul cauderschader e cun Giacun Gioder Casut, ils pli fideivels amitgs della Serenissima, cun capitani Antoni de Salis-Zezras, e tras Conradin Jecklin ha el schizun gudognau Caspar de Schauenstein a Cazas, che valeva sper Luci de Mont per il capospagnol e menader della Ligia grischa. Daners ha Padavino buca spargnau, schegie ch' el pareglia nos umens en lur regl culs Tercs¹⁰⁰. En cuort temps stavan ina gronda part de nos

¹⁰⁰ Ord ils quens de Padavino: ils **6 de mars 1616**: als survients digl uestg, che han purtau a mi il vin 4 r.; ils **7 de mars**: per il banchet dil cussegl dil marcau de Cuera 50 r., a Martin Camenisch, per gastar ils umens de Tumein 60 r.; ils **8 de mars**: a mistral Giacun de Caduff de Morissen, per tractar en siu cumin 30 r., a Cornelio (?) de Vrin(es) 30 r.; ils **11 de mars**: a Giacun Florin, per far schuldada ellas cumpignias a Marca e Juvalta 8 r. e 6 baz., al survient de mistral Camenisch 2 r., a mistral Tönz de Val s. Pieder, deputau silla dieta, per sia vischnaunca 30 r., a mistral Mathias Zoller de Sursaissa per sia vischnaunca 30 r., a mistral Wieland de Stussavia, deputau 20 r., a mistral Samuel Suter de Tenna 30 r., al mistral de Flem 30 r., a mistral Martin d' Uors ? r.; ils **18 de mars**: a Giacun a Marca de Mesauc 50 r.; ils **19 de mars**: a Gudegn Schmid, cauderschader vegnent 106 r., alla Stussavia tras podestat Antoni Schmid, mistral 50 r., al bandirel de Mustér (Crest de Castelberg?) 6 r., a mistral Martin Camenisch spesas 10 r., a Conradin Planta per Val Mustair, Engiadin' aulta, Belfort, Avers, Bivio, Puschlav e Vazsu 632 r. e 10 baz., a Barclamiu Capol, salter della Ligia grischa 6 r., al salter Barclamiu de Lumnezia 4 r., a Vicegn Bistgaun de Caduff 4 r.; ils **21 de mars**: als deputai della Ligia grischa, che ein stai sil «Pithag» 408 r., a mistral Giric (?) de Florin 10 r., a mistral Cipert Rudolf de Flem 32 r., a mistral Condrau Jecklin e Carli Ludwig e mistral Raget 30 r., al capitani Giacun Gioder Casut 20 r., al capitani Francestg Sonvich 20 r., al bandirel de Castelberg 12 r., al mistral Barclamiu de Turre

umens en siu survetsch, sche buca ord perschuasiun, sche silmeins per interess materials. Ils capoacturs ein Crest de Sax, Giacun Gioder de Casut, Balzer de Mont, il frar de Luci, il bandirel de Castelberg a Glion, Giacun Caduff a Morissen, Plasch Genal a Sumvitg, Gelli Weckher ad An-

ed umens della Cadi 10 r., a Balzer de Mont 24 r., al plevon Crest Giger de Rueun 5 r., a mistral Martin Camenisch 20 r., al capitani Caspar de Schauenstein 200 zechins ni 500 r., als capitani Tumasch Castelberg a Glion e Silvester Rosenroll a Tusaun 500 r., al capitani Giacun Caduff e Balzer de Mont 500 r., al mistral Martin Camenisch per caparra a 30 umens per la cumpignia a Marca a Bergamo 75 r., al capitani Martin Camenisch 200 r.; ils 30 de mars scriva Padavino «Io conosco benissimo l'avarizia peggiore che fra Turchi.» **Avrel 1616:** a Giacun Caduff, podestat a Morissen r., a Balzer de Caduff 6 r., a Stoffel Montalta 6 r.; al bandirel de Castelberg 6 r., a Ciprian Rudolf de Flem 6 r., a Conradin Jecklin 10 r., a Giacun Florio (in?) 4 r., al bandirel Gion Florio (in?) 8 r., a Martin Camenisch 125 r., al capitani Balzer de Mont a Vella 125 r. **Ils 19 de december 1616:** al burser Gion Capol en Lumnezia 12 r., als deputai della Ligia grischa 531 r. (per la sessiun della dieta (?), a mistral Barclamiu de Turre, per ir sin siu cumin e disponer ils amitgs e per guadagnar il magistrat della Cadi 50 r., a capitani Balzer de Mont 6 r., a Gion Capol tarmess en Schoms a practicar 50 r., a Plasch Genal 25 r., al bandirel Giacun Rudolf de Val s.Pieder 8 r. e 6 baz., a Hercules e Righet de Capol a Flem 24 r. e 4 baz., al Balzer de Platis (Platta) ed ad assistent Gion de Sumvitg 18 r. e 3 b., al burser Luci Fenz (Dönz) de Valendau 14 r. e 2 b., al cauderschader Gelli Wekher d'Andiast 24 r., a mistral Martin de Sax 14 r. e 3 b. **Ils 24 de december 1616:** al mistral Montalta de Glion 76 r., ad in survient, tarmess agl avat de Mustér cun brevs 4 r. **Ils 26 de december:** a mistral Giacun Caduff de Lumnezia 28 r., a mistral Ott de Mont 60 r., a Rudolf de Marmels 10 r., al scarvon Caspar de Mont, Lumnezia 10 r., a mistral Martin de Sax ad Uors 12 r., a Gion Florin ad Uors 12 r., a Giacun Leonardi de Castino (?) 6 r., a mistral Christoffel Caspar ded Uors 16 r., a Balzer de Mont en Lumnezia 6 r., a Gion Pizzen (Pitschen) grond de Lumnezia 6 r., a Gion Gios (?) de Lumnezia 6 r., al guä Crest de Sursaisa 6 r., a Giacun Cabalzar a Laax 7 r., al cussegl dil cumin de Florin (Schluein), per salari d'esser radenaus per clamar cumin 40 r. **Ils 28 de december 1616:** a Ciprian Rudolf de Flem 13 r., a Vicegn de Capol d'Uors 7 r., a Luregn Wolf (?) d'Uors 7 r., a Wolf Montalta a Sagogn 10 r., il salari al cussegl de Lumnezia, per clamar cumin 30 r. **Ils 30 de december 1616:** a Schluein ed a Guglielm de Mont, per acceptar l'allianza 500 r., per duas brels (brente) vin al cumin 20 r., per manza al salter ed official de quei cumin (Schluein) 6 r., a quen a Martin Crest d'Uors 12 r., a Florin Gruielle (?) en Lumnezia 10 r., a Gion Marmels en Lumnezia 10 r., al burser Giacun de Caduff en Lumnezia 8 r., a Giacun Gianai (Gianbiff?) en Lumnezia 6 r., a Gion Gieri de Lumnezia 5 r., a Balzer Planta 5 r., a David Cristanz (?) 6 r., a Christoffel, feagl de mistral Crest de Schluein 3 r., a a Gion Giacun Castelberg de Morissen 8 r. **Ils 31 de december 1616:** agl ustier ad Uors per spesas dils ambassadurs svizzers 48 r., al cumin d'Uors sia part dils 2000 r. dil cumin grond 834 r., a Gion Coray de Laax 10 r., a Giacun Cabalzar de Laax 10 r., per il salari al magistrat de Lumnezia a podestat Balzer de Mont 100 r., a Vicegn de Caduff 14 r., a Gion Samuel de Morissen 14 r., als muschetiers de Flem per igl accom-

diast, mistral Barclamiu de Turre¹⁰¹ a Breil, Stoffel Montalta, ils Schmids de Grüneck a Glion, ils Rosenrolls a Tusaun, mistral Gion Capol en Schoms ed auters. Siu sustegn ha Padavino ella Ligia grischa. Mo Conradin de Castelberg combatta adina aunc ils venezians; el tema, ch' in' alianza cun Veniescha porti l' uiara interna e difficultads cun Mi-laun. El ha perquei gia il mars 1616 el congress pign proponiu de relaschar Padavino e buca tractar cun el. Siu successur sco cauderschader ei Luci de Mont. El ei attaschaus alla Frontscha e Spagna, mo el ha en Lumnezia ina ferma partida adversaria, denter quels siu frar e parents. Per la nomina de cauderschader han il nunci, Gueffier, Pompejus Planta ed era Gion Capol fatg lur pusseivel¹⁰². Igl ambasadur Gueffier combatta Veniescha aunc pli ferm che siu predecessur Paschal. El smanatscha, ch' il retg della Frontscha vegni buc a dar pli agid allas Ligias, ed el sforza Caspar de Schauenstein a Cazas de remetter a Padavino ils 500 renchs, che quel ha regalau ad el. Aschia haveva Padavino de quintar cun gronda resistenza. Ils cumins han era refusau la proposiziun dils de Tusaun e Montogna etc., e divers han smanatschau de catschar suenter alla schuldada, marschada a Veniescha, lur dunnauns ed affons. Malgrad conclus e scamonds ein la stad 1616 aunc biars marschai suls confins, ed igl october 1616 han las Ligias concludiu de formar ina dertgira nauscha, per castigiar ils culpents¹⁰³. —

pognament 40 r., a mistral Giacun Gioder Casut per spesas ella Foppa 50 r., agl ustier ed umens a Glion 268 r. ed 8 b., a 30 muschetiers a Tumein 15 r. Ils **12 de schaner 1617** paga el: a Christoffel (Ca)Brez 10 r., al predicant a Tumein (Catzin?) 15 r., a Martin Camenisch 18 r., a Tumasch Castelberg per spesas della cumpignia a Bergamo 80 r. Ils **17 de schaner 1617**: al predicant de Tusaun, per convocar ils predicants dil contuorn 25 r., a Gudegn Schmid de Domat 5 r., a Marco Juvalta de Domat 5 r. Ils **21 de schaner 1617**: al cauderschader Crest de Sax per spesas de viadi 30 r., al commissari Carlo Lodovisi 40 r., al mistral Conradrau Jecklin d' Ortenstein 40 r., al mistral Jecklin Scarpatet (?) d' Ortenstein (?) 40 r. Ils **29 de schaner 1617**: agl ustier Gion Michel Visteler a Tusaun per vin 76 r., 4 b. Ils **3 de fevrer 1617**: a Christoffel Montalta 14 r., a Martin de Sax 12 r., a Giacun Caduff 15 r., a Giacun Singhe (Cegn) 12 r. Ils **23 de fevrer**: a Giacun Masüger 22 r. Ils **15 d' avrel**: a Gion Coray de Laax 126 r. e 10 b. Ils **20 d' avrel**: a Giacun Schmid de Grüneck regals 200 r. etc.

¹⁰¹ Siu frar Caspar de Turre ei bandirel a Veniescha.

¹⁰² Brev de Luci de Mont a Pompejus Planta dils 23 de mars 1616.

¹⁰³ Brev de Padavino dils 10 d' october 1616. **Sprecher** I., 58.

Quella dertgira ei sesida dals 8 de november 1616 entochen ils 9 de matg 1617. Alla testa stava il prefect Gregori Meyer de Cuera, e sco derschaders sesevan scarvon Giacun Baliel de Mustér, scarvon Hercules de Mont de Vella, cauderschauder Gioachim de Montalta de Glion, mistral Gion Coray de Laax, mistral Pieder Willi de Domat, Caspar de Schauenstein de Cazas, mistral Gion Antoni Gioieri de Calanca, bursèr Andriu Trepp de Val-Rein, lu era Pompejus Planta ed auters ord las autras Ligias. La dertgira ha perfin tar mess il salter Barclamiu Capaul de Lumnezia en mondura tochen a Bergugn suenter a schuldada, per admonir quella de turnar a casa. Ils derschaders eran per gronda part de pasta spagnola e franzosa. Els retergevan ina cruna (V) a di, pia en treis meins 100 crunas. Ils castitgs totals ella Ligia grischa muntavan finalmein sin 3500 crunas, ella Ligia della casa de Diu 1660 crunas, ellas X dertgiras sin 63 crunas¹⁰⁴. Ils inculpai fuvan officiers, fugi a Veniescha, ni umens, che havevan promoviu il survetsch sin ina moda ni l'otra. Ils castitgs ein curdai empau suenter rauba dils inculpai ed empau suenter basegns della dertgira: Martin Camenisch de Tumein e siu feagl han de pagar 800 crunas, capitani Gion Martschiaga de Castrisch (?) 1000 crunas, e tuts treis vegnan sclaus per veta duronta da dretg e cussegl; capitani Crest Montalta paga 800 crunas, bandirel Wolfgang Montalta 100 crunas, capitani Crest de Casut a Glion 500 crunas e siu frar litinent Pieder 200 crunas, bandirel Melchior de Mont a Vella 100 crunas, Silvester Rosenroll de Tusaun 800 crunas, Antoni e Pieder Rosenroll mintgin 100 crunas, capitani Gallus Niederer de Spligia 800 crunas, litinent Gion Calger de Schoms 100 crunas, Carli a Marca e capitani Gion Antoni a Marca mintgin 800 crunas, Lazzaro Motzet 800 crunas, capitani Giacun Tognola 500 crunas, capitani Valentin Ragutin 800 crunas, litinent Calin 100 crunas, bandirel Gottardo Joaneli de Grono 100 crunas. Ils venezians en Mesauc eran stai ils pli activs ed ein era vegni castigai il pli ferm. Era guîa Crest de Blumenthal a Degien ei vegnius citaus, mo buca truaus, aschia era ils frars Wolf-

¹⁰⁴ Protocols della dertgira egl archiv cantonal a Cuera.

gang e Gion Caminada e Caspar Schmid de Grüneck, che haveva sco commissari a Clavenna buca serrau il pass. Ella Cadi para Gion Willi (Schaffner), administratur dellas minieras ella Cadi, d'haver operau per Veniescha; el ei vegnius privaus da dretg ed honur, sia rauba confiscada ed el bandischaus ord la tiara. Cun l'execuziun dellas sentenzias ella Ligia grischa ein scarvon Giacun Baliel¹⁰⁵ de Mustér e Pieder Willi de Domat vegni incumbensai. Quella dertgira nauscha ei stada in act de partida encunter ils venezians, ella ha fatg schliet saung, surtut tier ils Casut a Glion e clomau la vendetga de 1618. —

Ferton che la dertgira nauscha tractava, practicava Padavino vinavon. Era Turitg ha puspei tarmess ina deputaziun, consistenta ord Hans Heinrich Holzhalb e Heinrich Brem a Glion avon il congress, per puspei dumandar il pass per la truppa ed en medem temps recumandar l'allianza cun Veniescha. Holzhalb e Brem han dumandau la lubientscha, ded ir personalmein sils cumins. Era Padavino ha presentau quella supplica; el ha survegniu negina risposta decisiva. Sin quei eis el ius senza il consentiment ad Uors e silsuenter en Lumnezia. Ad Uors haveva el de temer negina resistenza, auter en Lumnezia. Luci de Mont, lu cauderschader, ha a Glion declarau a Padavino, ch'el sappi buca survir a Veniescha; la tiara vegnessi tras in'allianza en in'uiara interna de partidas ed en ina externa cun Milaun. Dasperas haveva Luci de Mont raschuns materialas ded opponer. Gueffier haveva smanatschau ad el ed ad auters de prender ad els las pensiuns ed il survetsch en las cumpignias en Frontscha. Luci de Mont haveva lu aunc buca quella posiziun predominanta en Lumnezia sco pli tard 1620 e 1622. Il magistrat della Lumnezia ha cun 28 de 30 vuschs concludiu de clamar cumin¹⁰⁶. Avon quella tschentada dils 2 de schaner 1617 ei Molina compariu sco representant della Frontscha ed ha en num de Gueffier plidau encunter l'allianza ed il pass; allura ha Luci de Mont en siu plaid repetiu sia opiniun, che l'allianza porti l'uiara,

¹⁰⁵ Giacun Baliel era maridau cun Yulscha de Turre de Breil.

¹⁰⁶ Brevs de Padavino, Glion ils 30 e 31 de december 1616.

ch'ella offendi il retg della Frontscha, pregiudicand l'allianza de 1602. Luci de Mont ha capiu ded irritar ils umens de cumin talmein, che Padavino e Holzhalb e Brem ein buca vegni tier il plaid. Molina e Luci de Mont han suenter cumin aunc pagau bravamein de beiber e smanatschau a quel e tschel, che la Frontscha vegni a pagar neginas pensiuns, sche l'allianza cun Veniescha vegni fatga. Tuttina han ils venezians en Lumnezia (Giacun Caduff, Balzer de Mont, ils de Marmels etc.) rabitschau ensemen il magistrat, e quel ha concludiu de dumandar las singulas vischnauncas e sche tschun de quellas accepteschien l'allianza, sche seigi ella fatga. Molina e Luci de Mont han stuiu cuescher. Padavino ei denton ius a Schluein e Flem, e Pol e Molina ein suondaì per la medema via¹⁰⁷. Padavino ha sin quei viadi, surtut a Trin e Tumein giu bien success. Pertut han ils mats en armas salidau el, ed el ha pagau las buidas usitadas. A Rehnau ha Gueffier salidau el cun bratscha aviarta e silsuenter empermess de sustener el. Gueffier haveva bunas raschuns per sia nova conduita. Per combatter l'allianza veneziana haveva il nunci adina puspei animau Casati, il guvernatur a Milaun ed ils V cantuns, de tractar culs cumins catolics ellas Ligias ed empruar de trer els da lur vart, aschia la Cadi e la Lumnezia. Quei saveva Gueffier e temeiva, che ina acziun en quei senn entscheivi ussa. Cun quella mira ei Casati lu daveras arrivaus a Cuera ils 8 de mars 1617 ed ha en num dil retg Filipp de Spagna offeriu in'allianza. El ei seporschius, ded en cass d'uiara vegnir en agid ed aunc pagar meinsilmein 10 000 crunas e dar 6 canuns e muniziun. Ultra de quei vuleva il retg Filipp conceder igl export de garnezi ord Milaun ed igl import de biestga, pagar a mintga Ligia annualmein 3000 renchs e finalmein devastar la fortezia de Fuentes. Persuenter duevan las Ligias dar al retg il pass ed era truppa¹⁰⁸. — Ina allianza cun Milaun stueva la Frontscha mo temer; e Gueffier ha perquei luvrau cun tutta forza ed ha fatg pasch cun Padavino. Casati

¹⁰⁷ Brev de Padavino, Glion ils 2 de schaner 1617.

¹⁰⁸ Anhorn, Barthol. Graw-Pünter Krieg, pag. 24 e 25. Salis-Marschlins, Ulysses von, Denkwürdigkeiten, pag. 33.

sperava, che ins vegni a Paris buc a far resistenza ed ha perquei tarmess Giacun de Mont tiel retg a Paris a tractar, mo de Mont ei negaus sin viadi en in flum della Lorena. Era ils predicants han ussa luvrau encunter l'allianza spagnola; Turitg ha animau ded evitar ina tala amicizia, ed aschia ha Casati giu pign success. — Ella Ligia grischa ha el tenor Anhorn giu 16 vuschs, tenor Sprecher en tuttas Ligias mo 11 vuschs acceptontas.

L'allianza, che Padavino haveva proponiu alla fin digl onn 1616 era per bia pli favoreivla, che quella de 1603. Min-tga Ligia dueva survegnir 1800 renschs enstagl de mo 1200 renschs 1603 e 150 muschettas enstagl de 60, ed en cass ded uiara vuleva Veniescha pagar 10 entochen 12 cum-pignias schuldada. Tier la votaziun finala dil matg 1617 han ils venezians perquei victorisau, tonpli che Gueffier, che haveva ina gronda influenza sin Luci de Mont, seteneva ussa neutrals. Mo la Cadi, Schluein, Razen e Roveredo han refusau d'approbar l'allianza veneziana.

Vesend la partida spagnola, tgei ch'ella haveva de spe-tgar, ei il secretari Mohr ius en Giadina e luvrau encunter ils venezians, e cun Rudolf de Planta a Zernez ha el instra-dau ina revolta. 50 umens de Giadina ein marschai a Cuera e s'uni leu cun tals de Maienfeld, dils IV vitgs, dil Schan-figg e 50 representants de Cuera ¹⁰⁹. Quella radunonza ha deputau entgins umens tier Padavino a Tusaun cun la pre-tensiun, che Padavino deigi bandunar la tiara e desister dall'allianza. El ha, sefidond sil cauderschader Crest de Sax, declarau, ch'el hagi dallas Ligias il dretg de dimora. Re-fusond Padavino de viagiari a casa, ein ils umens a Cuera sut la menonza de Rudolf Planta marschai tochen avon la pun de Fürstenau, e suenter entgins dis ei Padavino ius en Schoms. Mo Crest de Sax ed ils venezians ella Ligia gri-scha ein seresolvi de buca tolerar, che Planta marschi sur ils confins della Ligia grischa, per perseguitar Padavino, e semgiontamein eran las X dertgiras stimulas. Ellas han ils 15 de zercl. clamau in congress a Tavau, per tener cussegl, e la Ligia grischa ha tarmess Gion Gudegn Schmid de

¹⁰⁹ Sprecher I., 62; Anhorn, pag. 25.

Grüneck e Mathias Mattli a Tavau a dumandar agid, per cass che Rudolf de Planta marschi sur la pun de Fürstenau ella Ligia grischa. Quei ha Planta tralasciau, mo el stava en contractivas cun Milaun, correspondeva cun Giulio della Torre ed era resolvable d'agir vinavon¹¹⁰. El ha ils 7 de zercladur mobilisau ils umens de Remüs, Zernez, Schuls e Val Mustair; sin quellas novas ha Padavino bandunau Schoms ed ei ius tochen a Morbegno. Leu ha il podestat Gion Antoni Gioieri ordinau ad el de bandunar la tiara. Gioieri serefereva sin in camond della Ligia della casa de Diu. Planta, in um de gronda pissiun e nauschadad, leutier losch e rubiesti, fuva aunc buca cuntents; el vuleva a Cuera far ventschidas cull'amicizia veneziana. Sias roschas han formau ina dertgira nauscha, surtut per la Ligia della casa de Diu e tschentau Luci Beeli, prefect de Cuera, alla testa de quella. 50 partisans de Veniescha ein vegni citai, e tut ils cumins, che havevan votau per Veniescha, ein vegni castigai, Fürstenau cun 5000 renschs, Bergugn 6000 r., Sut Porta (Bergaglia) 7000 r., Castels 1700 r., Conradin Planta e Wolfgang Juvalta mintgin 5000 renschs, Battesta Salis 500 renschs. Era la sinoda evangelica a Tumein ha l'entschatta de fenadur 1617 sclaus divers adherents venezians dallas funcziuns de plevon, mo els medems dis retschiert **Gieri Genatsch**, il pli rabiau campion, sco commember. Casati e Mohr practicavan el medem temps sin cumins ed en vischnaucas encunter Veniescha. Ella Ligia grischa fagevan ils Schmids a Glion, Gioder Casut e Crest de Sax ed auters venezians vigurusa resistenza. Crest de Sax fuva cun daners venezians daventaus cauderschader sil tierm de s. Gieri, el haveva dasperas ina cumpignia a Bergamo. —

Encunter la dertgira nauscha a Cuera han ils venezians en Surselva clamau in congress a Glion, priu ils cumins castigai sut lur protecziun ed envidau deputai de quels cumins a Glion. Quei congress a Glion ha tarmess dus deputai a Cuera tier la dertgira nauscha ed admoniu ella, de buca semnar discordia; ils dus deputai han renfatschau alla dertgira a Cuera, ch'ella seigi partischonta ed hagi igl égl

¹¹⁰ Brev dil nunci dils 26 de matg 1617.

mo silla buorsa jastra. Alla fin han els declarau: la Ligia grischa, sco emprema en dignitad e pussonza e quasi suleta en possess dil pass, vegn a proteger ils castigiai. Era il congress della X dertgiras a Tavau ha declarau, ch'el porschi sia protecziun als castigiai¹¹¹. A Piazza, demaneivel dils confins della Valtlina, stava igl agent de Veniescha Moderante Scaramelli e tractava en in continuau cun Schmid, Crest de Sax e Gioder Casut. Mintga via per vegnir tier in'alianza vulan ins prender. En Giadina cumpra Veniescha caschiel per 3400 scudis, ed ils venezians a Glion damondan in agent venezian, che vegni sut il pretext de comprar biestga en cumpignia de Giacun Gioder Casut, che fageva pari quei mistregn, e sin quella maniera vuleva ins luvrar per in'alianza. Da mesastad 1617 haveva la partida veneziana en Surselva la ferma perschuasiun che l'alianza seigi garantida, e Turitg e Bern obtegnien il pass per lur truppa¹¹².

Encunter la dertgira nauscha a Cuera havevan la Ligia grischa e quella della X dertgiras dumandau ina dertgira a Glion. Silla dieta digl uost 1617 a Tavau eran quellas duas Ligias unitas. Ellas han combattiu ils artechels de Zuoz, il secuntener de Planta e la dertgira nauscha a Cuera, defendiu ils castigiai e proponiu ina dertgira de revisiun. Cheu a Tavau ei era il plevon a Porta sepresentaus ed ha lamentau sur la persecuziun dils plevons evangelics e surtut schau capir, che sias inculpaziuns mundien encunter Rudolf de Planta. El spért dils predicants ha la dieta era discussionau la scola de Sondrio e proponiu, de mantener quella ord ils pagaments dils officials. Rudolf de Planta ed ils deputai della Ligia della casa de Diu han duront quellas fatschentas tuttenina bandunau la dieta; ils venezians resdavan, che Planta hagi en quei mument survegniu ina brev de Giulio della Torre; el hagi sin quei tarmess quater deputai sin ils cumins, per puspei continuar la dertgira nauscha a

¹¹¹ Brevs de Scaramelli dils 12 e 15 de fenadur 1617.

¹¹² Brevs de Scaramelli dils 16 de zercladur e 22 de fenadur 1617 (Archiv federal).

Cuera ¹¹³. Las autras duas Ligias han schau approbar ils cumins lur conclus.

La nova dertgira nauscha ei serimnada a Glion ed ils derschaders della Cadi, Lumnezia e Razen ein arrivai sco ils emprems ella capitala sursilvana. Quella dertgira ha operau el senn de Veniescha, mitigau e per part annullau las sentenzias de Cuera. Aunc adina havess la plipart della Liguria grischa serrau allianza cun Veniescha e dau il pass als Confederai. En Lumnezia e schizun ella Cadi haveva Veniescha aunc in diember ded adherents. Grev eis ei de giudicar, schebein la gronda part de quels amitgs della Serenissima havevan mo interess della buorsa, ni sche lur politica era ina perschuasiun, che ins anfli il beinstar della patria sin quella via.

Il conclus de Tavau a riguard la scola de Sondrio haveva vilentau il nunci ed il guvernatur de Milaun; els vesevan en quella decisiun ina emprova de fortificar la propaganda evangelica ella Valtlina. Gion Antoni Gioieri era il pli fervent combattant encunter quellas tendenzas dils predicants. Il cancellari della Valtlina Dr. Ant. Maria Paravicini ha clamau il cussegl u la congregaziun dils subdits a Morbegno, nua Gioieri regeva, e suenter esser secusseglai, ei Paravicini viagiau a Ruma, e Gioieri ha rapportau il resultat al nunci; cun quel stava Gioieri en relaziuns amicablas. Il nunci ha immediat implorau ils potentats, surtut a Paris, per agid encunter il project della scola a Sondrio, essend che ella seigi in prighel per la baselgia catolica ell' Italia ¹¹⁴. Davart ils cantuns catolics haveva Rusca giu raschun; era ussa, en quella damonda, han els demussau pauc interess per il clom d' agid dil nunci. Gueffier ha survegniu ordras de sustener en tut e pertut gl' uestg de Cuera ed ils interess catolics, e Mohr e Casati havevan en quei temps buca spargnau d' aners, per combatter ils projects dils predicants e la politica veneziana e sez vegnir tier in' allianza. Igl avat de Mustér ha affirmau en in discuors cun Giacun Gioder de Casut, che la Spagna spargni buca la buorsa, per saver continuar

¹¹³ Brev de Scaramelli dils 9 de settember 1617.

¹¹⁴ Brev dil nunci, Ligiaun ils 30 de zercladur 1618.

las tractativas sur in' allianza, ed ella hagi preparau artechels revedi, per vegnir de serrar marcau. Era mistral Gion Berther dueva haver resdau, che 50 000 scudis seigien prompts e fussien gia surdai a Luci de Mont per quei intent, sche la scuidonza digl avat havessi buca impediù quei; mintgin vegli distribuir ils daners. Igl avat ha perfin raquintau a Giacun Gioder Casut, che truppa spagnola stetti sils confins e quei sin cussegl de Grischuns, e la pasch seigi buca de cuoz¹¹⁵. Era ellas elecziuns han ils spagnols ussa giu success; Luci de Mont ei puspei vegnius mistral en Lumnezia, capitani Giusep Capol, in bien spagnol, mistral a Flem. Il pass della truppa a Veniescha preparava ussa medemamein grondas difficultads. Crest de Sax e ses amitgs politics havevan capiu d'impedir in scamond e pli tard l'execuziun d'in tal ed era las guardias sils confins. Ussa, che ils spagnols barhavan a Cuera ed en Giadina, era quei nunpusseivel pli, ed era per quei motiv vulevan Schmid, Crest de Sax e Gioder Casut aunc far in' emprova de serrar l'allianza cun Veniescha.

Els han scret sco «president e consiglieri della Liga» agl agent Scaramelli, ded agir dabot: «subito, subito»¹¹⁶. A Veniescha cartevan ins, ch'ei setracti puspei de tonscher ella buorsa veneziana. Ils 2 de november ha la Ligia grischa daveras scumandau il pass de truppa, ed ils 20 de november han las treis Ligias relaschau in decret en quei senn; era ils venezians han stuiu votar per quel. Crest de Sax e Silvester Rosenroll havevan ussa breigia de rabbitschar umens suls confins. Veniescha ha en cuort desistiu de far nova truppa¹¹⁷.

Rudolf Planta preparava en quels dis de midar gasacca. En Frontscha era el muort siu secuntener vegnius relaschau sco capitani, ed a casa haveva el dispeta cun Gueffier; per quei ha el encunter la fin digl onn 1617 entschiet a tractar cun Scaramelli. A Veniescha supposevan ins, ch'el stendi mo ora il maun per ils daners e cun quels vegli el dominar

¹¹⁵ Brev de Scaramelli dils 19 de november 1617.

¹¹⁶ Brev de Crest de Sax ed a. dils 30/10 settember 1617.

¹¹⁷ Brevs de Scaramelli dils 2, 11 e 29 de november 1617.

il pievel ella Ligia della casa de Diu. Udend Hercules de Salis quei, ha el stuschau siu grond adversari naven dil pursepen venezian¹¹⁸. Ils auters spagnols eran ton pli activs e preparavan il niev project d'allianza cun Milaun-Spagna. Gl'avat de Castelberg ei encunter la fin digl onn 1617 vegnius personalmein a Lucern tier Alfons Casati a discutir il niev pact, ed el ei turnaus cun quei project, suttascrots da Don Pedro de Toledo, guvernatur de Milaun, puspei a Múster. Silsuenter ei era Casati returnaus a Cuera, per tractar cun Mohr e Rud. Planta ed auters¹¹⁹. Planta ed ils ses insistevan aunc adina sillas sentenzias della dertgira nau-scha a Cuera, e vesend, che in tumult haveva negin success, ha il guvernatur Don Pedro de Toledo a Milaun dau agid e serrau ils 5 de fevver 1618 ils confins encunter las Ligias, sperond che tut ils cumins sper las vias de transit vegnien ussa ad alzar las bandieras encunter ils venezians. Mo il congress pign ei immediat seradunaus a Cuera ed ha ordinau als officials de duvvar repressalias encunter Milaun; Crest de Sax, Caspar Schmid, Gioder Casut e Gion Antoni a Marca han dumandau susteniment a Veniescha, ed ils umens della Foppa han gia ussa smanatschau d'alzar las bandieras encunter ils spagnols; Gueffier ha cussegliu de tralaschar quei¹²⁰.

Ils Bergagliots, dependents dal transit e trafic, han entschiet a tractar cun Milaun, e Giulio della Torre ha scret a Cuera, sche las Ligias siarien il pass alla schuldada encunter Veniescha, sche arvi Milaun il commerci. Era Gueffier ei seporschiu ded intermediar a Milaun, sche las Ligias empermettien de buca tractar pli cun Veniescha. Aschia stavan ils venezians sut dubla pressiun, e tuttina vulevan els buca ceder. Els han battiu vinavon. Crest de Sax ei ius a Trahona ed ha priu cussegl cun Scaramelli ed en uniun cun Caspar Schmid e Casut e cun daners venezians han ei sil tierm s. Gieri procurau per l'elecziun d'in venezian

¹¹⁸ Brevs de Scaramelli dils 29 de november 1617 e dils 2 de schaner 1618.

¹¹⁹ Brev de Hercules de Salis dils 19 de december 1617.

¹²⁰ Brevs de Scaramelli dils 18, 21 e 23 de fevver 1618.

sco cauderschader. Quei um era Gelli Maissen¹²¹. Era ils predicants eran irritai; sut maun animavan els tier il combat ed aviartamein advertavan els lur pievel en lur filippicas de sepertgirar della Spagna.

Il secuntener de Gueffier carschenta aunc la pissiun. El vegn cun 30 000 scudis da Paris; mo el vul dallas Ligias l'empermischun, ch'ellas fetschien negina outra allianza, ni cun Milaun ni cun Veniescha. Quels giavischs presenta el ils 21 d'avrel al congress pign, ch'el ha clamau sin siu quen. Crest de Sax, Hartmann Planta e guîa Schauenstein declaran: nus vulein nossa libertad de far marcau suenter nossa voluntad. Ils umens ein irritai, e la sessiun ei turbulenta. Gueffier offerescha sut maun 500 scudis a Crest de Sax per sia vusch; quel refusescha. Ils caus renvieschan en gretta las pensiuns. Gueffier smanatscha cun ina dertgira nau-scha. Ils caus tarmettan ils giavischs de Gueffier sils cumins e van a casa. Ils venezians sesentan pri da tuttas varts, dal guvernatur a Milaun, dal nunci, dalla Frontscha e dals adversaris interns, surtut da Rudolf Planta. Els preparan il combat; quel va dalla Giadina anora e meina tier la dertgira nauscha a Tusaun.

¹²¹ Brevis de Scaramelli dils 7 e 18 de mars, dils 4 d'avrel, dils 4 e 22 de matg e 13 de zercladur 1618. Sur Maissen di Scaramelli: proposto dai fationari di Venezia, et trovato fuori di concorso di tutti loro per il più intelligente ed il più ben affetto, che havessero nel comun di Tisitis. El ha retschiert ina cadeina de quater fils d'aur, Giacun Schmid ina de dus fils.